

การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการรักษาโรคในกระป๋อง
ในเขตตำบลต้นปูเลย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

วิทยานิพนธ์นี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการพัฒนาท้องถิ่นแบบบูรณาการ

บัณฑิตศึกษา สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน

2558

การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการรักษาโรคในกระป๋อง
ในเขตตำบลต้นปูเลย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

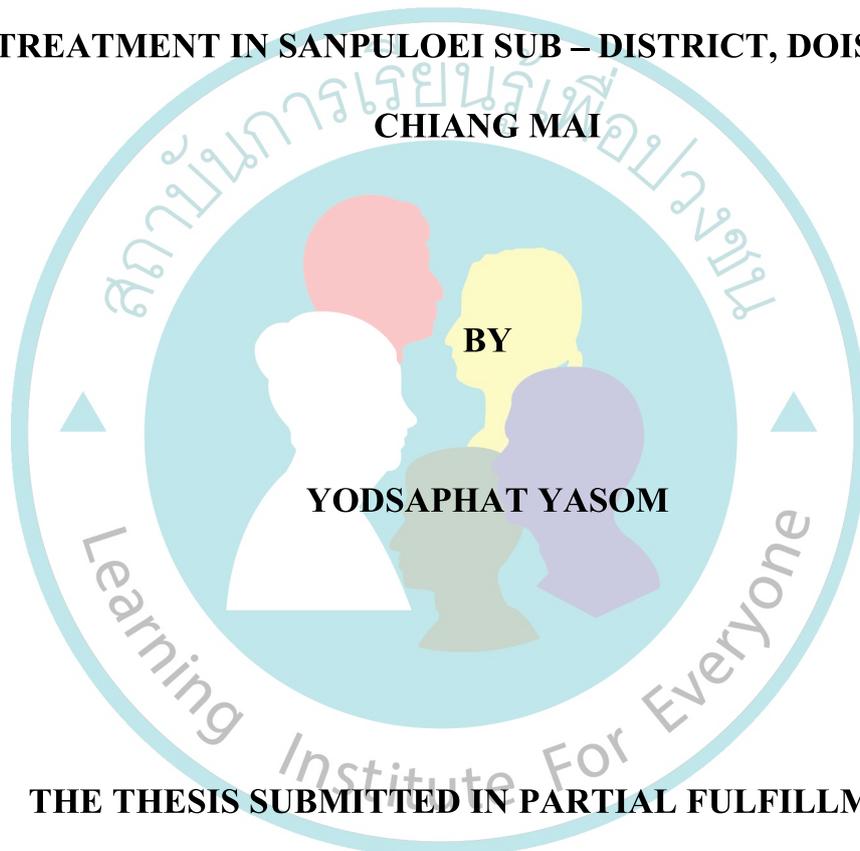
วิทยานิพนธ์นี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการพัฒนาท้องถิ่นแบบบูรณาการ

บัณฑิตศึกษา สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน

**LOCAL WISDOM TRANSMISSION ON CATTLE DISEASES
TREATMENT IN SANPULOEI SUB – DISTRICT, DOISAKET,
CHIANG MAI**

**BY
YODSAPHAT YASOM**

**THE THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT
OF THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
IN THE PROGRAM OF
MASTER OF ARTS IN INTEGRATED LOCAL DEVELOPMENT
FACULTY OF GRADUATE STUDY
LEARNING INSTITUTE FOR EVERYONE (LIFE)**

2015

วิทยานิพนธ์เรื่อง (Title)	การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการรักษาโรคในกระป๋อง ในเขตตำบลสันปูเลย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่
ผู้วิจัย	นายศพัทธ์ ยะสม
สาขาวิชา	การพัฒนาท้องถิ่นแบบบูรณาการ
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	ดร.ส่งเสริม แสงทอง
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม	ดร.เฉลิม พักอ่อน

คณะกรรมการการสอบวิทยานิพนธ์

ลงชื่อ.....ประธานกรรมการ
 (.....)
 ลงชื่อ.....กรรมการ (ผู้ทรงคุณวุฒิ)
 (.....)
 ลงชื่อ.....กรรมการ (อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก)
 (ดร.ส่งเสริม แสงทอง)
 ลงชื่อ.....กรรมการ (อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม)
 (ดร.เฉลิม พักอ่อน)
 ลงชื่อ.....กรรมการ (ผู้แทนบัณฑิตศึกษา)
 (.....)
 ลงชื่อ.....กรรมการ (ผู้แทนบัณฑิตศึกษา)
 (.....)
 ลงชื่อ.....เลขานุการ
 (.....)

บัณฑิตศึกษา สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน อนุมัติให้วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาท้องถิ่นแบบบูรณาการ

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่อง	การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการรักษาโรคในกระบือ ในเขตตำบลสันปูเลย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่
ผู้วิจัย	นายศัพพัทธ์ ยะสม
ชื่อปริญญา	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา	การพัฒนาท้องถิ่นแบบบูรณาการ
ปีการศึกษา	2558
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	ดร.สงเสริม แสงทอง
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม	ดร.เฉลิม พักอ่อน

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาวิธีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการใช้สมุนไพรมาใช้ในการรักษาโรคในกระบือจำนวน 4 โรค ได้แก่ โรคพยาธิ โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย โรคท้องอืด และโรคหนอนแมลงวัน และเพื่อศึกษาตำรับยา ขั้นตอนการปรุงยาและวิธีการรักษาโรคในกระบือ โดยศึกษารวบรวมข้อมูลจากผู้เลี้ยง ซึ่งเป็นปราชญ์ชาวบ้าน ผู้ที่มีความเชี่ยวชาญการดูแลรักษาโรคในกระบือ เป็นผู้มีความรู้ในสูตรยาและวิธีปรุงยาสมุนไพร โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจำนวน 6 ราย ในเขตตำบลสันปูเลย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

ผลการวิจัยพบว่า ปราชญ์ภูมิปัญญาจำนวน 6 ท่าน มีกระบวนการรักษาโรคในกระบือด้วยสมุนไพร ประกอบไปด้วยขั้นตอนที่สำคัญ คือ หนึ่งการวินิจฉัยโรค สองการปรุงตำรับยาสมุนไพร สามดำเนินการรักษาตามอาการ สี่ประเมินและติดตามผลการรักษา สำหรับรักษาโรคในกระบือจำนวน 4 โรค ดังนี้

- 1) โรคพยาธิ ใช้สมุนไพร คือ บอระเพ็ด ลูกยอสุก เมล็ดหน้อยหน้า ข้าวเหนียว เปลือกข่อย
- 2) โรคท้องอืด ใช้สมุนไพร คือ ใบย่านาง น้ำปลาร้าโบราณจืด และน้ำมันพืช
- 3) โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย ใช้สมุนไพร คือ เปลือกประคูดุ้ มะเฟืองสุก
- 4) โรคแผลหนอนแมลงวัน ใช้สมุนไพร คือ ยาสูบ ปูนแดง ซึ่งมีหลายสูตรในการผสมสมุนไพร

ผลการรักษาโรคในกระป๋องด้วยสมุนไพรพบว่า การรักษาโรคในกระป๋องด้วยสมุนไพร นั้นสามารถรักษาโรคให้หายขาดได้ตามอาการ ชนิด และประเภทของสมุนไพรที่ใช้ ส่งผลให้เกษตรกรสามารถแก้ปัญหาโรคในกระป๋องและฟุ้งพาดตนเองได้ ลดค่าใช้จ่าย นอกจากนี้ ในทางปฏิบัติ มีการใช้ภูมิปัญญาในมิติที่กว้างขวางกว่าการรักษา แต่ยังคงรวมไปถึงการดูแล เลี้ยงดูสัตว์ตั้งแต่แรกเกิด ซึ่งเป็นความเชื่อมโยง เกื้อกูลระหว่างคนและสัตว์ในทุกมิติของวิถีชีวิต

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งนี้ ในเชิงนโยบาย หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งในระดับนโยบาย และในระดับพื้นที่ เช่น ภาครัฐจังหวัด ควรมีแผนยุทธศาสตร์ ในการส่งเสริมให้มีการเรียนรู้สืบทอดภูมิปัญญาการรักษาโรคในกระป๋องโดยใช้สมุนไพร โดยให้เกษตรกรผู้เชี่ยวชาญสามารถถ่ายทอดให้กับเยาวชนในพื้นที่และในพื้นที่ใกล้เคียง ในขณะที่ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ ควรมีการวิจัยเพิ่มเติม โดยใช้องค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เพื่อการพัฒนาภูมิปัญญา หรือตำรับยาสมุนไพร สำหรับใช้ในการรักษาโรคในกระป๋องอย่างเป็นระบบ เพื่อการฟุ้งพาดตนเองในชุมชนได้

Abstract

Thesis Title	Local Wisdom Transmission on cattle diseases treatment in San Pu Loei Sub-district, Doisaket, Chiang Mai
Researcher	Yossaphat Yasom
Degree	Master of Arts
In the Program of	Integrated Local Development
Year	2015
Principal Thesis Advisor	Dr. Songserm Seangthong
Associate Thesis Advisor	Dr. Chalerm Fakon

The purpose of this thesis were to study the ways to employ the local wisdom regarding the herbs to treat the four buffalo's diseases:- canker disease, foot disease, flatulence and fly larvae disease. And also study types of herb and steps of herb making process by collecting data from the 6 local wises or experts living in San Pu Loei Sub-district, Doi Saket district, Chiang Mai Province.

The results of research appeared that the 6 local wises have the process of buffalo diseases treatment by the herbs which composted of 1. Diseases Diagnosis 2. Process of herb making 3. Disease condition treatment steps and 4. Results treatment assessment and Follow up the four diseases. For the four diseases treatment in the buffalo are as follows:

- 1) Trichinelliasis treatment, the local wises used wormwood, sugar apple seeds, sticky rice and koi tree bark.
- 2) Flatulence disease treatment, they used herbs as Yanarng leaf, Larngjued leaf, water of preserved fish, and oil.
- 3) Foot-and-mouth disease, they used the barks of Pradu three and ripe star fruit.
- 4) For the fly larvae diseases, they used the tobacco, and lime mixed together in different formula.

For the results of buffalo diseases treatment with the herbs, it can heal the four diseases depending on their symptoms and types of herbs. The farmers can depend on their own legs and

apply herbal local wisdom to not only diseases treatment but also their looking after the buffalo and other animals through their life time. These are holistic management between human beings and all beings living together well and harmoniously in the community.

Suggestion 1) should study about local wisdom succession in the farmers and youths living the different communities 2) There should be further research on herbal plants and employ them to treat all diseases systematically in the part of the farmers for their own welfare, happiness and freedom in the community.

กิตติกรรมประกาศ

รายงานการวิจัยฉบับนี้ สำเร็จอย่างสมบูรณ์ได้ ด้วยความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจากการสนับสนุนช่วยเหลือของหลายท่าน ที่ได้ให้คำแนะนำ ประเมิน และข้อมูลต่างๆ ซึ่งข้าพเจ้าขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้ ขอขอบพระคุณ ดร.สงเสริม แสงทอง อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก และ ดร.เฉลิม พักอ่อน อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำ ตลอดจนตรวจสอบเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ขอขอบคุณปราชญ์ชาวบ้านและผู้รู้ที่ให้ข้อมูลการรักษาโรคด้วยสมุนไพรในกระป๋องจำนวน 6 ท่าน ทั้งยังให้ความอนุเคราะห์ อำนวยความสะดวก และให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีในการทดลองและเก็บรวบรวมข้อมูล

คุณค่าและประโยชน์อันพึงมีจากการศึกษาวิจัยนี้ ผู้วิจัยขอน้อมบูชาพระคุณบิดามารดา บูรพาจารย์ และคณาจารย์สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชนทุกท่าน ที่ได้อบรมสั่งสอนวิชาความรู้ และให้ความเมตตาแก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด เป็นกำลังใจสำคัญที่ทำให้การศึกษาวิจัยฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี และได้มีโอกาสศึกษาจนสำเร็จ

ยศพัทธ์ ยะสม

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญตาราง	ช
สารบัญภาพ	ฉ
บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์การวิจัย	3
ขอบเขตหรือสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับชื่อเรื่อง	3
กลุ่มประชากร/กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย	4
คำถามสำคัญในการวิจัย	4
นิยามศัพท์เฉพาะ	4
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	5
2 ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	6
แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	6
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	28
กรอบแนวคิดการวิจัย	33
3 วิธีดำเนินการวิจัย	34
รูปแบบการวิจัย	34

บทที่	หน้า
วิธีการและเทคนิคที่ใช้ในการวิจัย	34
ประชากรเป้าหมาย วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างในการวิจัย	34
เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล	35
วิธีการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล	35
ปฏิทินการปฏิบัติงาน	36
การนำเสนอข้อมูล	36
4 ผลการวิจัย	37
ข้อมูลเกษตรกรคนที่ 1 นายเมืองแก้ว ยะสม	37
ข้อมูลเกษตรกรคนที่ 2 นายเฉลิม ปิตาเลิศ	40
ข้อมูลเกษตรกรคนที่ 3 นายดี จันทร์ชา	42
ข้อมูลเกษตรกรคนที่ 4 ร.ต.ต.ณรงค์วัศ ยะสม	45
ข้อมูลเกษตรกรคนที่ 5 นายณรงค์ จักรแก้ว	47
ข้อมูลเกษตรกรคนที่ 6 นายณัฐพงษ์ จันทร์สะอาด	49
5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	53
สรุปผล	53
อภิปรายผล	57
ข้อเสนอแนะ	58
บรรณานุกรม	59
ภาคผนวก	61
ประวัติผู้วิจัย	63

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1.ตารางที่ 1 ปฏิทินการปฏิบัติงาน	36
2.ตารางที่ 2 แสดงภาพรวมของภูมิปัญญาในการรักษาโรคในกระบือ	50

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1. ภาพ นายเมืองแก้ว ยะสม	32
2. ภาพ นายเฉลิม ปินตาเลิศ	39
3. ภาพ นายดี จันทร์ษา	42
4. ภาพ ร.ต.ต.ณรงค์วิทย์ ยะสม	44
5. ภาพคอกวัวของ นายณรงค์ จักรแก้ว	46

บทที่ 1 บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

กระบือหรือที่ชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า “ควาย” เป็นสัตว์คู่บ้านคู่เมืองมาแต่โบราณ อีกทั้งยังเป็นสัตว์ที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวไร่ชาวนาในชนบทเป็นอย่างยิ่ง ในระบบเกษตร ชาวนานิยมเลี้ยงกระบือเพื่อเป็นแรงงานไว้ไถนา บ้างก็ใช้กระบือเป็นพาหนะเข้าไปทำไร่นาและอื่นๆ มูลของกระบือสามารถใช้เป็นปุ๋ยบำรุงดินได้ต้นไม้อื่นๆ ได้เป็นอย่างดี ในด้านเศรษฐกิจกระบือมีความสำคัญมากทั้งด้านการลดต้นทุนในการผลิตภาคการเกษตร และยังเป็นต้นทุนสำคัญในธุรกิจการค้าซึ่งถือว่ามีความสำคัญในการนำมาบริโภค และใช้แรงงานตลอดจนการท่องเที่ยว เป็นต้น เกษตรกรที่เลี้ยงควายเป็นฝูง ก็เหมือนมีเงินออมหรือมีทรัพย์สินที่จะมอบให้กับลูกหลานต่อไป กระบือหลังหมดอายุการใช้งานแล้วก็สามารถที่จะนำไปจำหน่ายในตลาดค้ากระบือได้

ปัจจุบัน เทคโนโลยีด้านการเกษตรได้เข้ามามีบทบาทเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้ความจำเป็นในการใช้กระบือเพื่อการใช้แรงงานมีจำนวนลดน้อยลง จากข้อมูลสถิติที่รวบรวมโดยกรมปศุสัตว์พบว่า จำนวนควายไทยลดลงอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2543 จำนวนควายไทยทั้งสิ้น 1,702,223 ตัว พอถึงปี พ.ศ. 2550 ลดลงเหลือ 1,577,798 ตัว และจากการสำรวจล่าสุดปี พ.ศ. 2554 จำนวนควายไทยคงเหลือ 1,234,179 ตัว (กลุ่มสารสนเทศและข้อมูลสถิติ กรมปศุสัตว์, 2557) ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ ได้ส่งผลให้เกษตรกรมีต้นทุนที่เพิ่มสูงขึ้น และมีการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากระบบตลาดภายนอกมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็ได้มีเกษตรกรกลุ่มหนึ่ง ที่ยังคงวัฒนธรรมด้านการผลิตของชุมชน เน้นการพึ่งพาตนเองในทุกๆ ด้านเพื่อลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก จึงใช้กระบือเป็นแรงงานด้านการเกษตร และมีความผูกพันเสมือนดังเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต และได้พัฒนาองค์ความรู้ด้านการทำการเกษตรแบบหมุนเวียน พัฒนาและส่งเสริมภูมิปัญญาในการดูแลเลี้ยงสัตว์ให้เกิดการสืบทอดต่อไปในชุมชน

การใช้พืชสมุนไพรในการดูแลสุขภาพสัตว์ของเกษตรกรรายย่อยจะทำให้เกิดการพึ่งพาตนเอง ลดรายจ่ายการเลี้ยงสัตว์ และยังทำให้ลดการสั่งซื้อยาเคมีจากต่างประเทศ ฉะนั้นการส่งเสริมความรู้ สร้างกระบวนการ เรียนรู้ สร้างภูมิปัญญาใหม่ โดยใช้ฐานทุนที่มีอยู่ได้แก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทรัพยากรธรรมชาติ และวัฒนธรรมของประเทศ สร้างสังคมฐานราก ให้เข้มแข็ง เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างยั่งยืน จะเป็นทางออกในมิติใหม่ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากการที่ชาวบ้านเป็นนักวิจัยที่ขอดีเยี่ยม เป็นนักวิทยาศาสตร์เชิงสังเกต โดยที่ในขณะนั้นไม่รู้ว่าพืชที่

นำมาใช้มีสารออกฤทธิ์อะไรแต่ได้จากการสังเกต สิ่งที่เกิดขึ้นจากธรรมชาติว่ากินอะไรใช้ป้องกันรักษาโรคได้ ซึ่งแตกต่างจากการวิจัยในความหมายของนักวิทยาศาสตร์ที่มีแบบแผนมาจากตะวันตก แต่นักวิจัยชาวบ้านได้ผ่านการลองผิด ลองถูก จากการปฏิบัติจริงภายใต้สภาวะแวดล้อมและทรัพยากรในระบบนิเวศน์ และสังคม วัฒนธรรมของชุมชนนั้นๆ ค้นคว้าวิจัยโดยใช้ชีวิตของตนเองและสัตว์เลี้ยงในชุมชนเป็นเดิมพัน เพื่อหาทางออกในการแก้ปัญหาโรคภัยไข้เจ็บของสัตว์จนได้ตำรับยาที่ตกผลึกเป็นองค์ความรู้ที่ได้รับการส่งต่อถ่ายทอดให้คนรุ่นต่อๆ มา ซึ่งในปัจจุบันคนรุ่นใหม่ได้ละเลยภูมิปัญญาเหล่านี้มาเป็นเวลานาน หลักการที่สำคัญของชุมชน คือการยึดหลักพระพุทธศาสนา การแบ่งปัน มีความเมตตา ไม่ละโมภ มีการเจริญภาวนา และมีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ เช่น ป้าเขา แม่น้ำ และแผ่นดิน เป็นต้น

การส่งสมภูมิปัญญาด้านการรักษาโรคในสัตว์ โดยเฉพาะในกระบือ ได้มีการดำเนินการศึกษา เรียนรู้ ส่งสมประสบการณ์จากรุ่นสู่รุ่นของปราชญ์ชาวบ้านอย่างต่อเนื่องกว่าจะมาเป็นตำรับยา วิธีการผลิตและ การรักษาโรคด้วยวิธีการต่างๆ จนส่งผลให้โรคต่างๆ ในกระบือได้รับการบำบัดรักษาให้หายได้ เช่น การรักษาโรคตาของกระบือ จะใช้น้ำชาข้าวผสมกับเกลือล้างตาของกระบือในตอนเช้าและตอนเย็น ใช้เวลาประมาณหนึ่งอาทิตย์ โรคตาก็จะหายเป็นปกติ และการรักษาโรคหูในกระบือ ทำโดยการใช้ใบมีดโกนเช็ดเนื้อที่ปูดออกมาทิ้ง แล้วใช้ยางของต้นพญาไร้ใบ ทาวันละหนึ่งครั้ง ใช้เวลาประมาณห้าวัน โรคหูก็จะหาย เป็นต้น

กลุ่มผู้เลี้ยงกระบือในเขตพื้นที่เขตตำบลสันปูเลย อำเภอคอยสะเกิด จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 6 ราย มีกระบือที่เลี้ยงอยู่รวมจำนวน 50 ตัว ได้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยสมุนไพรรักษาโรคในกระบือ โดยได้องค์ความรู้มาจากการสืบทอดจากบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นปราชญ์ในชุมชน และจากประสบการณ์ของตนเอง ที่ส่งสมในการแก้ปัญหาในการรักษาโรคในกระบือ กิจกรรมในการเลี้ยง และการดูแลรักษาโรคในกระบือ โดยใช้องค์ความรู้ด้านสมุนไพรรักษาโรคของผู้เลี้ยงในเขตตำบลสันปูเลย อำเภอคอยสะเกิด จังหวัดเชียงใหม่ ได้มีการดำเนินการอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลายาวนาน เป็นการแก้ปัญหาดูแลด้วยภูมิปัญญาเป็นการพึ่งพาตนเอง เป็นการดูแลรักษาโรคแบบองค์รวมที่เกิดจากการผสมผสานในระบบความสัมพันธ์ของคนกับสัตว์ สังคม และทรัพยากรธรรมชาติภายใต้ระบบความเชื่อต่างๆ ที่ชุมชนผลิตขึ้น เพื่อเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการรักษา เป็นแนวคิดการพึ่งพาตนเองที่น่าสนใจในการศึกษาวิจัยเป็นอย่างยิ่ง ประกอบกับผู้วิจัยในฐานะที่ได้สืบทอดวิถีการเลี้ยงกระบือ และได้มีประสบการณ์ในการรักษาโรคกระบือด้วยวิธีการแบบภูมิปัญญาดังกล่าวมาแล้ว จึงมีความศรัทธาและสนใจศึกษาวิจัยในเรื่องดังกล่าวนี้

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิธีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการใช้สมุนไพรในชุมชนมาใช้ในการรักษาโรคในกระป๋องจำนวน 4 โรค ได้แก่ พยาธิ ปากเปื่อย เท้าเปื่อย โรคหนองแมลงวัน และ ท้องอืด
2. เพื่อศึกษาดำรับยา ขั้นตอนการปรุงยาและวิธีการรักษาโรคในกระป๋อง

ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยไว้ดังนี้

ขอบเขตพื้นที่การวิจัย

พื้นที่ในการวิจัย คือพื้นที่ตำบลสันปูเลย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ผู้วิจัยมีความชำนาญและคุ้นเคยกับคนในในพื้นที่เป็นอย่างดี เป็นผู้ร่วมปฏิบัติการในการนำภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคในกระป๋อง ซึ่งมีความสำคัญมาก เพราะทำให้ทราบบริบทเชิงลึก และได้ข้อมูลที่ครบถ้วนมากยิ่งขึ้น

ขอบเขตเนื้อหา

เนื้อหาในการวิจัย ได้ยึดตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย กล่าวคือ ศึกษาภูมิปัญญาของเกษตรกรที่เลี้ยงและมีความเชี่ยวชาญในการนำภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคในกระป๋อง ประกอบไปด้วย

- 1) ข้อมูลทั่วไปของเกษตรกรที่เป็นปราชญ์ เช่น อายุ อาชีพ การศึกษา ทักษะคิด การเรียนรู้วิชาตำรับยาในการรักษาโรค ประวัติชีวิตและครอบครัว เพื่อให้ทราบถึงประวัติ ภูมิหลัง ของปราชญ์แต่ละท่าน
- 2) ภูมิปัญญาในการวินิจฉัยโรค บอกถึงลักษณะของกระป๋องที่เป็นโรค
- 3) ภูมิปัญญาในการผลิตและปรุงตำรับยา ที่ใช้ในการรักษาโรคในกระป๋อง จำนวน 4 โรค ประกอบไปด้วย โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย โรคพยาธิ โรคท้องอืด และโรคหนองแมลงวัน สูตร ส่วนประกอบ ขั้นตอนการปรุงยา
- 4) ภูมิปัญญาในการใช้ยารักษาโรค ผลการรักษา การติดตามผลการรักษา

กลุ่มประชากร/กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย

ประชากรที่ใช้ในการศึกษา คือ เกษตรกรที่เลี้ยงและมีความเชี่ยวชาญในการนำภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคในกระบือ จำนวน 6 ราย ของตำบลสันปูเลย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ที่เป็นผู้รู้ส่วนผสม วิธีปรุงสมุนไพร และกระบวนการรักษาโดยการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคในกระบือจำนวน 4 โรค ประกอบด้วย โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย โรคพยาธิ โรคท้องอืดและโรคหนองแมลงวัน

คำถามสำคัญในการวิจัย

- 1) ผู้รู้ ปราชญ์ชาวบ้าน มีภูมิปัญญาในการวินิจฉัยโรค การผลิตปรุงยา การใช้ยารักษาโรคในกระบือรวมถึงการสืบทอดภูมิปัญญาอย่างไร
- 2) การรักษาโรคในกระบือ 4 โรค ประกอบด้วย โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย โรคพยาธิ โรคท้องอืดและโรคหนองแมลงวัน มีสูตรตำรับยา ส่วนประกอบอะไร และมีขั้นตอนการปรุงยา ขั้นตอนและวิธีการรักษาอย่างไรบ้าง

นิยามศัพท์เฉพาะ

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ ทักษะ ความสามารถ ประสบการณ์ ของปราชญ์ชาวบ้านที่มีภูมิปัญญาอยู่ในพื้นที่ชุมชนนั้นๆ ผู้มีความเชี่ยวชาญในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต การทำมาหากิน วัฒนธรรมประเพณี ที่ได้รับการยอมรับว่ามีคุณค่า มีการนำมาปฏิบัติ และสืบทอดต่อกันมารากรุ่นสู่รุ่นปรากฏจนถึงปัจจุบัน

กระบือ หมายถึง กระบือปลักที่มีทรงเขาค้างขึ้น มีรูปร่างลำสัน ผิวหนังมีสีเทาเข้มเกือบดำ อาจมีสีขาวเผือก มีขนเล็กน้อย ลำตัวหนาเล็ก ท้องใหญ่ หัวยาวแคบ เขามีลักษณะแบบโค้งไปข้างหลัง หน้าสั้น หน้าผากแบนราบ ตาฉุนเด่นชัด ช่วงระหว่างรูจมูกทั้งสองข้างกว้าง คอยาวและบริเวณใต้คอกจะมีขนขาวเป็นรูปตัววี ขอบนอนแช่ปลัก นิยมเลี้ยงในทุ่งนาและเชิงเขาของประเทศไทย เพื่อใช้เป็นแรงงานในไร่นา เช่น การปลูกข้าวและทำไร่

โรค หมายถึง ความผิดปกติที่เกิดขึ้นกับร่างกายกระปือ ซึ่งอาจเกิดขึ้นกับอวัยวะใด อวัยวะหนึ่ง หรือเกิดกับทุกระบบของร่างกาย มีผลทำให้การทำงานของอวัยวะต่างๆ เสียไป กระปือจะดำรงชีพอย่างไม่ปกติ พิการ หรือตาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งโรคในกระปือจำนวน 4 โรคคือ 1)โรคพยาธิ 2)โรคปากเปื่อย เท้าเปื่อย 3)โรคท้องอืด และ 4)โรคหนอนแมลงวัน

สมุนไพรร หมายถึง พืชและวัตถุดิบ ที่ผู้รู้ตำรับยาหาได้จากธรรมชาติ ภายในชุมชน และนำมาประกอบเป็นตำรับยา ในการดูแลรักษาโรคในกระปือ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ทราบถึงภูมิปัญญาด้านสมุนไพรรในการรักษาโรคในกระปือ
2. ได้ทราบถึงตำรับยา วิธีการและขั้นตอนในการรักษาโรคในกระปือด้วยยาสมุนไพรร

บทที่ 2 ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการทำวิจัยเรื่อง “การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการรักษาโรคในกระบือ ในเขต ตำบลสันปูเลย อำเภอคอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่” ครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางในการวิจัย โดยมีรายละเอียดเนื้อหาดังต่อไปนี้

2.1 แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.1.1 ประวัติศาสตร์กระบือไทย ชนิด วิธีการเลี้ยง ประโยชน์

ประวัติศาสตร์กระบือไทย

ศรเทพ รัชมวล (2526) กล่าวว่า กระบือ เป็นสัตว์ที่มีอยู่ในดินแดนแถบเอเชียมาเป็นเวลานาน จนแทบบอกไม่ได้แน่ชัดว่ามีการอพยพถิ่นฐานกันมาอย่างไร ในประเทศไทยกระบือถูกเรียกชื่อแตกต่างกันไปตามแหล่งที่เลี้ยง เช่น ทางภาคเหนือเรียกว่า ควายหุย ควายแจม ควายจาม ส่วนทางภาคใต้ เรียกว่า ควายกลบ ควายมะริด ควายจ้อน เป็นต้น

เชี่ยม ทองดี (2534) ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของกระบือ ดังนี้ ในอดีตก่อนที่ชาวนาจะมีเครื่องมือเครื่องใช้ วิธีการและความรู้เกี่ยวกับการทำนาแบบสมัยใหม่ เช่น รถไถเดินตาม รถอีแต๋น รถแทรกเตอร์ เครื่องนวดข้าว บัญเคมิ เครื่องสูบน้ำ รถเกี่ยวข้าวมาใช้แทนที่กระบืออย่างสะดวกสบายจนกลายเป็นสัญลักษณ์ใหม่ของชาวนาในปัจจุบัน มีกระบือจำนวนนับล้านๆ ตัว ได้อุทิศหยาดเหงื่อแรงงาน เนื้อ หนึ่ง เขา กระดูกสร้างรากฐานความเจริญรุ่งเรืองให้เกิดขึ้นในแผ่นดินแห่งนี้มาแล้วนานเป็นพัน ๆ ปี

เริ่มต้นจากกระบือซึ่งเดิมเป็นสัตว์ป่าเลือดอุ่น เลี้ยงลูกด้วยน้ำนมในตระกูล Bovidae ถูกชาวนานำมาเลี้ยงไว้ใช้งานเป็นเวลานานไม่น้อยกว่าห้าพันปีมาแล้ว เนื่องจากชาวนาพบว่ากระบือป่าสามารถช่วยเตรียมดินเพาะปลูกข้าวกล้าได้ จึงจับมาเลี้ยง เหตุผลที่มนุษย์เลือกกระบือมาเลี้ยงไว้ใช้งาน เพราะเห็นประโยชน์จากกระบือป่า กล่าวคือ การที่กระบือป่ามีพฤติกรรมที่เอื้ออำนวยผลประโยชน์ต่อการดำรงชีพของมนุษย์ ทำให้มนุษย์เห็นประโยชน์และความสำคัญของกระบือที่มีต่อชีวิต เพราะนอกจากจะช่วยประหยัดแรงงานและลดความยุ่งยากในการเตรียมดินปลูกข้าวแล้ว ยังเกิดความสะดวกสบาย และให้ผลผลิตสูงกว่าการปลูกข้าวด้วยการเตรียมดินวิธีอื่น นอกจากนี้

กระบือยังสามารถเตรียมดินได้รวดเร็ว และสามารถเตรียมดินได้ทั้งบนบกและในที่ลุ่มน้ำจืด ซึ่งสัตว์ชนิดอื่นๆ ไม่อำนวยประโยชน์แก่มนุษย์ได้เท่ากับกระบือ

ความสะดวกง่ายต่อการเลี้ยงดูและความบึกบึนแข็งแรง ความเป็นมิตรกับสิ่งที่คุ้นเคย มีความอดทน ไม่ค่อยมีโรคภัยไข้เจ็บ กินง่าย อยู่ง่าย ไม่ดุร้าย นิสสัยเชื่อง เชื่อฟังคำสั่งของมนุษย์ กระบือมีคุณสมบัติเหล่านี้มากกว่าสัตว์ชนิดอื่นๆ ทำให้มนุษย์พอใจที่จะเลือกกระบือมาเลี้ยงไว้เพื่อใช้งานมากกว่าสัตว์ชนิดอื่น เมื่อเปรียบเทียบกับสัตว์ป่าชนิดอื่นๆ เช่น ช้าง จะเห็นได้ว่าช้างไม่มีความเหมาะสมที่จะใช้เตรียมดินเพาะปลูก เพราะช้างควบคุมได้ยาก ดุร้าย เท้าใหญ่ เลี้ยงยาก ไม่สามารถเตรียมดินให้เหมาะกับการเพาะปลูกได้ ส่วนม้ามีนิสัยไม่ชอบน้ำ ไม่ชอบเดินในที่ที่เป็นโคลนตมและคื้อร้น หากปราศจากเครื่องมือแล้วก็ไม่สามารถเตรียมดินได้ สำหรับโคยังมีข้อจำกัดมากกว่ากระบือ คือโคสะดวกในการเตรียมดินเฉพาะบนบกเท่านั้น แต่ในที่ลุ่มน้ำจืด โคไม่สามารถเตรียมดินได้อย่างสะดวก รวมถึงนิสัยความบึกบึนและอดทนก็สู้กระบือไม่ได้ นอกจากนี้การใช้โคเตรียมดินเพาะปลูกต้องใช้เครื่องมือเข้าช่วย เช่น ไถ คราด ไม่เช่นนั้นแล้วจะไม่สามารถเตรียมดินได้ต่างจากกระบือที่โดยลำพังตัวเปล่าก็สามารถเตรียมดินได้ สำหรับปัจจุบันเราอาจเห็นเกษตรกรชาวบ้านใช้โคไถนาในบางท้องถิ่น ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นหลังจากมีการประดิษฐ์ไถขึ้นใช้แล้ว

ดังนั้น กระบือจึงกลายเป็นสิ่งจำเป็นประการหนึ่งในชีวิตชาวนา กระบือได้อำนวยความสะดวกแก่ชาวนาเป็นอย่างมาก โดยตลอดระยะเวลาที่ผ่านมากระบือได้ช่วยเหลือชาวนาด้านต่าง ๆ เช่น ช่วยให้แรงงานในไร่ นา ช่วยประหยัดค่าใช้จ่ายในการทำงาน ช่วยขัดเกลาจิตใจให้อ่อนโยน ช่วยให้มีบุญ และประโยชน์ด้านอื่นอีกหลายอย่าง จนกล่าวได้ว่ากระบือได้กลายเป็นเครื่องมือที่สำคัญ ในการสร้างความปึกแผ่นมั่นคงแก่ชาวนาและสังคมทุกยุคทุกสมัย นอกจากนี้กระบือจะเป็นเพื่อนร่วมเกิดแก่เจ็บตายแล้ว ยังเป็นสัตว์ที่มีบุญคุณ เนื่องจากวัฒนธรรมพื้นบ้านแบบตะวันออกตั้งอยู่บนฐานของระบบจิตใจ คำนึงถึงคุณธรรมศีลธรรมและน้ำใจเป็นสำคัญ เป็นเหตุให้กระบือเป็นสัตว์ที่มีศักดิ์ศรี ได้รับการปฏิบัติจากชาวนาเป็นอย่างดี

ทางด้านเศรษฐกิจและสังคม จะเห็นได้ว่าการใช้แรงงานสัตว์ในระบบไร่ นา ไทยมีความเป็นจริงสอดคล้องอยู่หลายประการ ประการแรก เกษตรกรมีพื้นที่เพาะปลูกน้อย มีเงินลงทุนน้อยและมักขาดเงินสด การคมนาคมไม่สะดวก อยู่ห่างไกลจากตลาดและตัวเมือง การมีรถไถหรือจ้างรถไถจึงไม่สะดวก ประการที่สองการไถนาหรือทำงานอื่นด้วยตัวเองเป็นประเพณีนิยมของชาวบ้านตนเองและสมาชิกในครอบครัวได้มีส่วนช่วยในการทำงาน ทำให้มีความผูกพันกันในครอบครัวมากขึ้น ซึ่งเป็นลักษณะสังคมที่ดีและมั่นคง การใช้แรงงานสัตว์นอกจากไม่ต้องจับจ่ายเงินสดแล้วการทำงานเป็นอิสระพึ่งตนเอง และทำได้ตามจังหวะเหมาะสมของฤดูกาลหรือตามที่

ตนเองต้องการ ยิ่งกว่านั้นกระบือไม่ขึ้นสนิมและไม่ต้องใช้อะไหล่ และชาวบ้านยังได้ปู้จากมูลกระบืออีกตัวละหกถึงเจ็ด ตันต่อปี หรืออย่างน้อยปีละสองถึงสามตัน นอกจากนั้นกระบือไม่ต้องใช้น้ำมันเชื้อเพลิง แต่ใช้ฟางหญ้าและสิ่งเหลือทิ้งต่าง ๆ จากการเพาะปลูกซึ่งใช้ทำประโยชน์อย่างอื่นไม่ได้แล้วเปลี่ยนให้เป็นเนื้อ นม และแรงงาน จึงนับว่ากระบือเป็นปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการผลิตในระบบไร่นาเป็นอย่างยิ่ง

ยอดชาย ทองไทยนันท์ (2548) ได้กล่าวถึงปัญหาการเลี้ยงกระบือของเกษตรกร พบว่ากระบือของเกษตรกรให้ผลผลิตต่ำและมีจำนวนลดลง เนื่องจากเกษตรกรขาดความสนใจเพราะไม่ได้ยึดเป็นอาชีพหลัก ขาดกระบือพ่อพันธุ์เพราะนิยมตอนกระบือตัวผู้ไว้ใช้งาน ลูกกระบือมีอัตราการตายสูง มีการนำรถไถขนาดเล็กไว้ใช้งานในไร่นามากขึ้น มีการนำกระบือ มาจากประเทศเพื่อนบ้านตามแนวชายแดนทำให้ราคาในประเทศต่ำไม่จูงใจให้ขยายการเลี้ยง ส่วนปัญหาด้านการตลาด พ่อค้ารับซื้อมักกดราคากระบือต่ำกว่าราคาโค หากจะให้กลุ่มผู้เลี้ยงกระบือดำเนินธุรกิจอย่างครบวงจรก็ต้องใช้เงินลงทุนสูง ตั้งแต่โรงฆ่า เงินทุนหมุนเวียนในการซื้อกระบือ ค่าจ้างฆ่า การทำตลาดเนื้อของตนเอง ซึ่งเกษตรกรไม่มีทักษะและกำลังพอ ทั้งที่โอกาสในการเลี้ยงกระบือมีค่อนข้างมากกว่าการเลี้ยงโค เพราะกระบือสามารถเลี้ยงในที่ลุ่มได้ ระบบย่อยอาหารของกระบือยาวกว่าโค จึงสามารถใช้ประโยชน์จากอาหารหยาบที่มีคุณภาพต่ำได้ดีกว่าโค และสามารถใช้วัชพืชน้ำมาเปลี่ยนเป็นเนื้อได้ กระบือโตเร็วและมีไขมันน้อย ระหว่างกระบือและโคที่อายุเท่ากันกระบือจะมีน้ำหนักมากกว่า ในแง่ของการส่งเสริมการบริโภค การบริโภคกระบือ มีผลต่อไขมันในเส้นเลือดของผู้บริโภคน้อยกว่าโคและเนื้ออื่นๆ ในตลาด โดยเฉพาะเนื้อหมู กระบือสามารถใช้แรงงานในไร่ นาได้ ส่วนข้อจำกัดของกระบือคือ ไม่ทนร้อนต้องมีปลักให้นอนแช่ กระบือกินจุกว่าโคแต่เปอร์เซ็นต์ซากต่ำกว่า แต่ถ้านำไปขุนจะได้อัตราแลกเนื้อต่ำกว่าโค

ข้อมูลจากกรมปศุสัตว์ (2557) ระบุว่า กระบือนับว่าเป็นสัตว์เลี้ยงที่มีความสำคัญต่อระดับเกษตรกรรายย่อยในชนบทอยู่ตลอดมา โดยนับว่าเป็นส่วนหนึ่งในระบบการผลิตการเกษตรที่มีการเพาะปลูกเป็นรายได้หลัก นานมาแล้วที่กระบือถูกใช้เป็นแหล่งแรงงานในการเกษตร การใช้มูลเป็นปุ๋ย และเมื่อมีความจำเป็นก็สามารถขายเป็นรายได้ อีกทางหนึ่ง ในขณะที่เดียวกันสามารถใช้ผลพลอยได้ในไร่ นา ซึ่งมีราคาถูกมาใช้เป็นอาหารเลี้ยงกระบือ เพื่อเปลี่ยนให้เป็นเนื้อสัตว์ที่มีราคาสูง จะสังเกตได้ว่า กระบือพื้นเมืองและโคที่เลี้ยงด้วยอาหารแบบเดียวกันและอยู่ในสภาพแวดล้อมเดียวกันนั้น โคจะมีร่างกายผอม ในขณะที่กระบือยังคงสภาพเดิม ซึ่งอาจเนื่องจากความแตกต่างทางด้านสัณฐานวิทยา สรีระวิทยา และการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ทำให้กระบือมีความแตกต่างจากโคและเอื้อประโยชน์ในการนำเอาสารอาหารไปเปลี่ยนแปลงเป็นเนื้อได้ดีกว่าโค กระบือกับคนมีความผูกพันกันอย่างใกล้ชิด ได้พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันตามแนวทางของ

วัฒนธรรมพื้นบ้าน กระบือจึงได้เข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์สังคมด้านต่าง ๆ เช่น ความเชื่อ คติชาวบ้าน ความมั่นคง ความกินดีอยู่ดี เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม จากข้อเท็จจริงซึ่งเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า การเลี้ยงกระบือของเกษตรกร ได้ถูกละเลยจากภาครัฐ และแม้กระทั่งเกษตรกรเองก็นิยมและหันไปเลี้ยงสัตว์พันธุ์ต่างประเทศ การเลี้ยงกระบือของเกษตรกรยังเป็นไปแบบพื้นบ้าน ไม่มีระบบการผลิตในเชิงธุรกิจ ทั้งนี้ อาจเนื่องจากการมองข้ามความสำคัญดังกล่าว ซึ่งอาจจะเกี่ยวข้องกับลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรเองด้วย

ปัจจุบันวิถีชีวิตของกระบือ กับชาวนาในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมพื้นบ้านที่เป็นเครื่องรองรับมาแต่เดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 ถึงปัจจุบัน กล่าวคือ ชาวนาได้นำเอาเครื่องมือเครื่องใช้และความรู้สมัยใหม่ที่เกี่ยวข้องกับการทำนาเข้ามาใช้แทนที่กระบือมากขึ้น รับวัฒนธรรมสมัยใหม่มาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ทำให้หน้าที่การงานของกระบือได้ถูกแทนที่ด้วยเครื่องมือสมัยใหม่เป็นจำนวนมาก และชาวนาก็พอใจที่จะรับสิ่งเหล่านี้มาใช้แทนที่กระบือ จนดูเหมือนว่าได้กลายเป็นค่านิยมสมัยใหม่ที่ไม่เพียงเปลี่ยนแปลงเฉพาะเครื่องมือเครื่องใช้อย่างเดียว แต่ทว่าจิตวิญญาณและความรู้สึกของชาวนาที่เกี่ยวกับกระบือและการทำนาแบบพื้นบ้านได้เปลี่ยนไปด้วย

ชนิดของกระบือ

กระบือเป็นสัตว์มีสี่ขา เท้าเป็นกีบ ตัวขนาดใกล้เคียงกับวัวโตเต็มวัยเมื่ออายุระหว่าง 5-8 ปี น้ำหนักตัวผู้โตเต็มวัยโดยเฉลี่ย 520-560 กิโลกรัม ตัวเมียเฉลี่ยประมาณ 360-440 กิโลกรัม ตัวผู้จะใหญ่กว่าตัวเมียเล็กน้อย มีผิวสีเทาถึงดำ (บางตัวมีสีชมพู เรียกว่า กระบือเผือก) มีเขาเป็นลักษณะเด่นเฉพาะตัว ปลายเขาโค้งเป็นวงคล้ายพระจันทร์เสี้ยว กระบือเป็นสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม ลูกกระบือจะกินนมแม่จนอายุประมาณ 1 ปี 6 เดือน กระบือจะเจริญเติบโตใช้แรงงานได้ระหว่างอายุ 2.5-3 ปี ช่วงที่ใช้งานได้ดีเต็มที่ คือระหว่างอายุ 6-9 ปี กระบือแต่ละตัวจะใช้งานได้จนอายุย่างเข้า 20 ปี อายุกระบือโดยทั่วไปเฉลี่ยประมาณ 25 ปี

ศรเทพ ธรรมาส (2526) ได้กล่าวถึงชนิดของกระบือว่า แบ่งออกเป็น 2 ชนิด ได้แก่ กระบือแม่น้ำ (River buffalo) และ กระบือปลัก (Swamp buffalo)

กระบือแม่น้ำเป็นสัตว์ที่มีประโยชน์มากทางเศรษฐกิจ นิยมเลี้ยงกันมากในประเทศอินเดีย กระบือชนิดนี้สามารถให้น้ำนมได้มาก จึงมีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า กระบือนม สัตว์พวกนี้ชอบ

น้ำสะอาดและไม่ชอบลงนอนแช่ในโคลน กระป๋องที่จัดอยู่ในกลุ่มนี้ ได้แก่ กระป๋องพันธุ์มูร์ราห์ นีลี เซอร์ตี เมฆานา นาคปูรี กุนดี เมวาที สุรัต เขาวารี และพันธุ์อียิปต์ เป็นต้น

สอดคล้องกับ จินตนา อินทรมงคล (2548) ที่ศึกษาพบว่า กระป๋องแม่น้ำเป็นกระป๋องที่มีการเลี้ยงมากที่สุดในโลก คิดเป็นร้อยละ 70 ของกระป๋องทั่วโลก ถูกคัดเลือกพันธุ์มาหลายชั่วอายุในประเทศอินเดียและปากีสถาน และแพร่กระจายไปยังประเทศตะวันออกไกลและไกล อียิปต์ รวมทั้งยุโรปตอนใต้ กระป๋องแม่น้ำหรือกระป๋องนม เป็นสัตว์ที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตและเศรษฐกิจของคนในท้องถิ่นอินเดียและปากีสถานมาก เพราะใช้น้ำนมดื่มกินและประกอบอาหารในชีวิตประจำวัน

ส่วนกระป๋องปลัก เป็นกระป๋องที่เลี้ยงอยู่ในประเทศไทย และประเทศในเอเชียตะวันออกและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาทิเช่น มาเลเซีย อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ จีน เขมร ฯลฯ ซึ่งส่วนมากเลี้ยงไว้เพื่อใช้งานในนาข้าวและบริโภคนม กระป๋องประเภทนี้มีรูปร่างลำสัน ผิวหนังมีสีเทาเข้มเกือบดำอาจมีสีขาวเผือก มีขนเล็กน้อย ลำตัวหนาเล็ก ท้องใหญ่ หัวยาวแคบ เขามีลักษณะแบบโค้งไปข้างหลัง หน้าสั้น หน้าผากแบบราบ ตาขนเด่นชัด ช่วงระหว่างรูจมูกทั้งสองข้างกว้าง คอยาวและบริเวณใต้คอจะมีขนขาวเป็นรูปตัววี (Chevron) หัวไหล่และอกนูนเห็นชัดเจน ชอบนอนปลักน้ำ เวลาอากาศร้อน ทำงานได้ดีมากในนาหรือพื้นที่มีน้ำขัง การให้นมน้อยมากจึงไม่นิยมรีดนม คงมีไว้พอเลี้ยงลูกเท่านั้น กระป๋องปลักที่มีทรงเขาค้างขึ้น นิยมเลี้ยงในทุ่งนาและเชิงเขาของประเทศไทย เพื่อใช้เป็นแรงงานในไร่นา เช่น การปลูกข้าวและทำไร่ และเมื่อกระป๋องมีอายุมากขึ้นก็จะส่งเข้าโรงฆ่าเพื่อใช้เนื้อเป็นอาหาร ชอบนอนแช่ปลัก มีรูปร่างลำสัน ผิวหนังมีสีเทาเข้มเกือบดำ อาจมีสีขาวเผือก มีขนเล็กน้อย ลำตัวหนาเล็ก ท้องใหญ่ หัวยาวแคบ เขามีลักษณะแบบโค้งไปข้างหลัง หน้าสั้น หน้าผากแบบราบ ตาขนเด่นชัด ช่วงระหว่างรูจมูกทั้งสองข้างกว้าง คอยาวและบริเวณใต้คอจะมีขนขาวเป็นรูปตัววี

จรัญ จันทรลักษณ์ (2527) กล่าวว่า กระป๋องไทยจัดเป็นประเภทกระป๋องปลัก เลี้ยงเพื่อใช้ในไร่นา ใช้เนื้อบริโภคกันทั่วไป คนนิยมพอ ๆ กับเนื้อโค ให้นมน้อยกว่าวันละ 1-3 ลิตรต่อตัว และที่มีชื่อว่กระป๋องปลักก็เพราะชอบนอนปลักโคลนที่เป็นหลุมและ ๆ ถ้าไม่มีปลัก กระป๋องประเภทนี้สามารถขุดปลักได้เอง อีกทั้งเวลาอากาศร้อน ๆ ก็ชอบลงลอยคอในคูคลองน้ำลึก การเลี้ยงดูกระป๋องปลัก ไม่จำเป็นต้องคอยดูแลเอาใจใส่มากเท่ากับการดูแลกระป๋องแม่น้ำหรือกระป๋องนม เพราะกระป๋องปลักเป็นสัตว์ที่เลี้ยงง่าย กล่าวคือ ตอนเช้าปล่อยออกจากคอกและพอดกเย็นก็ไล่กลับเข้าคอก ซึ่งในคอกมักมีฟางข้าวไว้ให้กิน โดยไม่มีอาหารเสริม หรือเกลือแร่ ให้เป็นอาหารพิเศษแต่อย่างใด การเลี้ยงจึงเป็นแบบที่เรียกว่า “เทวดาเลี้ยง”

วิธีการเลี้ยงกระบือ

เกษตรกรส่วนใหญ่มีกระบือปลักไว้ในครอบครองเฉลี่ยบ้านละ 2 ตัว ไม่มีระบบการเลี้ยงเพื่อผลิตผลทางเนื้อ นม หรือแรงงานแต่อย่างใด ทั้งนี้เนื่องจากขาดทุ่งหญ้า อาหาร และการควบคุมโรคที่ดีพอ หญ้าที่เป็นอาหารจึงได้แก่ หญ้าพื้นเมืองที่ขึ้นอยู่ทั่วไปตลอดปี เกษตรกรมักนิยมผูกกระดิ่งไว้ที่คอถูกระบือที่ยังไม่หย่านม เพื่อช่วยในการควบคุมดูแลและง่ายในการติดตาม เมื่ออายุได้ประมาณ 2 ปี กระบือจะถูกสนตะพายโดยเจาะปลายจมูกเพื่อสอดเชือกเข้าไป เพื่อง่ายต่อการจูง การตอนกระบือไม่นิยมทำเมื่ออายุน้อย โดยเกษตรกรมีความเชื่อว่าถ้าตอนเร็วเกินไปสัตว์จะใช้งานได้ไม่ดี เนื่องจากกล้ามเนื้อและการแสดงออกทางเพศ อาทิ ความเป็นใหญ่ของกล้ามเนื้อ บ่าใหญ่ และโครงใหญ่ เป็นต้น เหล่านี้จะไม่ปรากฏ กระบือเพศผู้ที่ร่างกายกำยำลำสันและตอนแล้ว จะถูกนำไปเลี้ยงไว้ใช้งาน จนเมื่อมีอายุมากกำลังถดถอยลง และมีกระบือหนุ่มตัวใหม่มาแทนที่แล้ว ก็จะถูกขายไปเพื่อมาเป็นอาหาร ซึ่งโดยทั่วไปจะมีอายุประมาณ 8-10 ปี ทั้งนี้แล้วแต่สุขภาพของสัตว์แต่ละตัวเนื่องจากกระบือมีขนาดเล็กเท่าผู้ใหญ่ เมื่อเทียบกับตัวและเคลื่อนไหวช้า จึงเหมาะที่จะนำมาฝึกเพื่อใช้งานได้อาศัยอย่างดีเยี่ยม

ทางด้านการจัดการดูแล ส่วนใหญ่เกษตรกรมักผูกกระบือไว้ใต้ถุนบ้านเพื่อกันขโมย และกันฝน บางแห่งใช้ไม้ไผ่โยงกันระหว่างเสาเรือนทำเป็นคอก ตอนกลางคืนอาจจุ่มไฟไต้ขึงให้บ้าง กระบือที่อยู่ในร่มจะโตได้ดีกว่าพวกที่อยู่กลางแจ้ง บริเวณคอกกระบือควรมีรางใส่อาหารและรางน้ำไว้ให้กระบือกินด้วย ส่วนที่ติดปลักไม่จำเป็นก็ไม่ควรมีไว้ เพราะจะทำให้บริเวณบ้านเฉอะแฉะและเป็นแหล่งแพร่เชื้อโรค ตามธรรมชาติกระบือจะลงติปลักเองเมื่อเกษตรกรต้อนออกไปกินหญ้าในทุ่งนา ซึ่งมีปลักอยู่ตามข้างถนนทั่วไปอยู่แล้ว

ยอดชาย ทองไทยนันท์ และคณะ (2548) ได้กล่าวถึงการเลี้ยงกระบือประเภทต่าง ๆ ดังนี้

1) การเลี้ยงกระบือพ่อพันธุ์

กระบืออายุระหว่าง 3 ปีครึ่ง ถึง 10 ปี เหมาะสำหรับเป็นพ่อพันธุ์ ควรให้กระบือพ่อพันธุ์ได้กินอาหารที่มีคุณภาพดี มีคุณค่าทางอาหาร ได้แก่ โปรตีน พลังงานและแร่ธาตุ อย่างเพียงพอ คือในปริมาณที่มากจนอิมทุกวัน และก่อนที่จะใช้ผสมพันธุ์ควรให้พ่อกระบือได้รับการพักผ่อนอย่างเพียงพอ กระบือหนุ่มอายุ 2 ปีครึ่งขึ้นไป อาจสามารถใช้เป็นพ่อพันธุ์ได้ หากมีความแข็งแรงและสมบูรณ์เพียงพอ อย่างไรก็ตามควรใช้กระบือหนุ่มเฉพาะกับแม่กระบือที่ตัวเล็ก ไม่สามารถผสมกับพ่อกระบือตัวโตได้ ที่สำคัญไม่ควรให้พ่อกระบือได้ผสมกับลูกสาวหรือแม่กระบือที่เป็นพี่

น้องกัน เพราะจะเป็นการผสมแบบเลือดชิด จะทำให้ได้ลูกที่มีลักษณะไม่ดี ดังนั้น ควรเปลี่ยนพ่อ กระบือทุก ๆ 3 หรือ 4 ปี

2) การเลี้ยงกระบือสาว

กระบือสาวที่เลี้ยงเพื่อเป็นแม่พันธุ์ ไม่ควรให้มีโอกาสผสมพันธุ์จนกว่ากระบือจะมีความพร้อม ซึ่งอายุของแม่กระบือที่เหมาะสมจะใช้ทำพันธุ์ ควรมีอายุระหว่าง 2 ปีและไม่เกิน 10 ปี ส่วนสูง 125 เซนติเมตรขึ้นไป มีน้ำหนัก 350 กิโลกรัมขึ้นไป มีลักษณะเป็นกระบือตัวเมียที่ปกติ และมีสุขภาพแข็งแรงสมบูรณ์ (ไม่ควรผสมหรืออ้วนมากเกินไป เพราะจะทำให้ผสมติดยาก) ผู้เลี้ยงควรคอยสังเกตการเป็นสัดของกระบือสาวให้ดี เพื่อจะได้จัดการผสมพันธุ์

3) การเลี้ยงลูกกระบือ

พื้นที่ที่ลูกกระบือคลอดออกมา ผู้เลี้ยงควรให้ความช่วยเหลือ โดยเช็ดตัวให้แห้งจัดการเอาเมือกบริเวณปากและจมูกออกให้หมด บางครั้งอาจมีน้ำเมือกและของเหลวค้างอยู่ในท่อทางเดินหายใจของลูกกระบือ ซึ่งสามารถช่วยได้ โดยจับขาหลังยกลูกกระบือขึ้นให้ห้อยหัวลง ทั้งนี้ ในกรณีที่ลูกกระบือหายใจไม่สะดวกอาจต้องช่วยในการหายใจด้วยการเป่าปาก เมื่อลูกกระบือลุกขึ้นยืนได้ ควรใช้ด้ายผูกสายสะดือให้ห่างจากท้อง 3-6 เซนติเมตร ใช้กรรไกรสะอาดตัดแล้วใช้ยาทาที่สายสะดือ นอกจากนี้ ผู้เลี้ยงควรช่วยให้ลูกกระบือได้กินน้ำนมแม่ให้เร็วที่สุด เพราะน้ำนมระยะแรกๆ เรียกว่า น้ำนมเหลือง จะมีคุณค่าทางอาหารสูงและมีภูมิคุ้มกันโรคจากแม่ถ่ายสู่ลูก แม่และลูกกระบือที่คลอดใหม่ไม่ควรปล่อยให้ไปตามฝูง เพื่อทะเล็มหญ้าไปกลๆ เนื่องจากเกิดอันตรายหรืออุบัติเหตุได้ ควรจัดหาอาหาร และน้ำดื่มกักไว้แยกจากฝูงต่างหาก จนกว่าลูกกระบือจะแข็งแรงดีแล้วค่อยปล่อยให้ไปตามฝูง

4) การเลี้ยงกระบือรุ่น

สามารถใช้อาหารหยาบประเภทหญ้าคุณภาพต่ำ และวัชพืชต่างๆ เป็นประโยชน์ต่อร่างกายได้ดี และกระบือชอบที่ลุ่มมีน้ำขัง ดังนั้นในที่ลุ่มน้ำขังซึ่งจะมีหญ้าและวัชพืชเขียวเกือบตลอดปี เช่น ในที่ราบภาคกลางน่าจะเลี้ยงกระบือเพื่อสร้างเนื้อจากพืชที่มีอยู่เหล่านี้ได้ โดยลงทุนน้อยที่สุด แต่กระบืออาจเติบโตไม่ดีเท่ากับการเลี้ยงด้วยหญ้าและอาหารที่ดี จึงต้องใช้เวลานานกว่า แต่ก็ลงทุนน้อย และอาจได้กำไรมากกว่า

5) การเลี้ยงกระบือรีดนม

กระบือไทยสามารถรีดน้ำนมได้ แต่ให้น้ำมน้อย ให้น้ำนมเฉลี่ยเพียงวันละ 1.5 กิโลกรัมต่อตัว เวลาให้นมนานประมาณ 250 วัน หรือให้น้ำนมประมาณ 450 กิโลกรัมต่อระยะการ

ให้นม การให้อาหารกระบือรีดนม ควรให้กินหญ้าอย่างเต็มที่ และให้อาหารข้นเพิ่มขึ้น 1 กิโลกรัม ต่อน้ำนมที่รีดได้ 2 ถึง 3 กิโลกรัม อาหารผสมควรมีโปรตีน 16-18 % มีอาหารแร่ธาตุในอาหารผสม ในอัตรา 1 ถึง 1.5 เปอร์เซ็นต์ในอาหารข้น การเลี้ยงดูอย่างอื่นและการรีดนมคล้ายกับการเลี้ยงโคนม

6) การเลี้ยงกระบือใช้งาน

ในพื้นที่ที่มีการใช้กระบือไถนา กระบือใช้งานควรจะได้รับ การเลี้ยงดูให้อาหารอย่างดี เพื่อให้สามารถทำงานได้แข็งแรง นอกจากหญ้าสดและผลพลอยได้จากการปลูกพืชในไร่นาแล้ว ควรจะให้กระบือได้กินอาหารข้นเสริมอีกประมาณ 1-2 เปอร์เซ็นต์ของน้ำหนักตัว และควรมีแร่ธาตุ ตั้งให้เสียกินได้ตลอดเวลา กระบือเป็นสัตว์ที่มีต่อมเหงื่อจำนวนน้อย จึงไม่ค่อยมีเหงื่อช่วยระบาย ความร้อนออกจากร่างกาย จึงควรให้กระบือทำงานเฉพาะช่วงเช้ามีแดดและช่วงบ่ายที่แดดไม่ร้อนจัด เท่านั้น ช่วงระยะที่กระบือไม่ได้ทำงานควรให้กินอาหารเต็มที่และพักผ่อน

เกษตรกรใช้กระบือไทยทั้งตัวผู้และตัวเมียไถนา โดยกระบือจะถูกฝึกเมื่ออายุ 2-3 ปี กระบือตัวเมียอายุ 3 ปี น้ำหนักเฉลี่ย 340 กิโลกรัม ไถนาในพื้นที่ประมาณ 6 ไร่ครั้งต่อปี หรือวันละ 1-2 งาน กระบือจะไถนาได้วันละ 5 ชั่วโมง ทำนาได้ข้าวเปลือก 53-56 ถังต่อไร่ กระบือลูกผสม ระหว่างมูร่าห์กับกระบือไทย จะใช้งานได้ดีกว่ากระบือไทย เพราะตัวโตกว่าจึงก้าวเร็วกว่า สามารถไถนาได้ถึง 10 ไร่ต่อปี ไถได้วันละ 7 ชั่วโมง ได้ข้าวเปลือก 63 ถังต่อไร่ แต่สำหรับกระบือลูกผสมที่มีเลือดมูร่าห์สูงมากจะเลี้ยงยาก และไม่เหมาะที่จะนำมาใช้งาน นอกจากนี้ยังสามารถทำงานอื่นได้ อีก เช่น ลากเกวียน หมุนระหัดสูบน้ำ เป็นต้น

จรัญ จันทลักษณ์ (2527) กล่าวว่า การเลี้ยงกระบือโดยทั่วไป อาจแบ่งได้เป็น 3 แบบ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการเลี้ยงเป็นหลัก คือ

1) การเลี้ยงแบบพื้นบ้าน

การเลี้ยงกระบือแบบพื้นบ้านเป็นระบบการเลี้ยงที่ชาวบ้านใช้กันทั่ว ๆ ไป โดยเลี้ยงกระบือเพื่อใช้งานเป็นหลัก และผลพลอยได้ คือ กระบือเนื้อเมื่อปลดงานแล้ว ระบบการผลิตแบบนี้ มีการลงทุนต่ำมากในการเลี้ยงดู ให้อาหารเท่าที่มีในพื้นที่บ้าน กระบือจะมีขนาดใหญ่โตพอใช้งานได้ เมื่ออายุ 3 ปีขึ้นไป ชาวบ้านเลี้ยงดูกระบืออย่างใกล้ชิดเพราะมีจำนวนน้อย กระบือมีลักษณะค่อนข้างเชื่องและมีสภาพความเป็นอยู่ค่อนข้างดี

2) การเลี้ยงแบบขุน

การเลี้ยงกระบือแบบขุน เป็นระบบการเลี้ยงที่มุ่งผลิตเนื้อกระบือเพื่อบริโภคเป็นหลัก แต่ยังไม่ค่อยนิยมทำเป็นธุรกิจในประเทศไทย การเลี้ยงแบบขุน สามารถแบ่งได้อีกเป็น 2 แบบ คือ

การเลี้ยงขุนแบบพื้นบ้าน เป็นกิจกรรมขนาดเล็ก เลี้ยงรายละ 1-3 ตัว ใช้อาหารที่หาได้ในท้องถิ่น การเลี้ยงขุนแบบนี้นิยมในหลาย ๆ ประเทศ เช่น ฟิลิปปินส์ เป็นต้น และการเลี้ยงขุนแบบการค้า เป็นกิจกรรมขนาดใหญ่ มีการลงทุนสูง จะต้องอาศัยตลาดเนื้อที่ให้ราคาดีพอสมควร ถ้าตลาดต้องการเนื้อมากและให้ราคาดีอาจขุนแบบใช้อาหารข้นเช่น ประเทศอิตาลี แต่ถ้าราคาเนื้อดีพอสมควรก็อาจใช้อาหารหยาบที่ได้จากวัสดุต่างๆ ร่วมกับวัสดุส่วนผสมอื่นๆ ในการขุนกระบือ การเลี้ยงแบบวิธีนี้เหมาะสมที่จะนำมาใช้กับกระบือที่เตรียมจะส่งไปจำหน่ายต่างประเทศ เพื่อให้ได้เนื้อคุณภาพดี

3) การเลี้ยงแบบฟาร์มปศุสัตว์

การเลี้ยงแบบนี้เป็นระบบการเลี้ยงกระบือที่ต้องใช้ที่ดินกว้างขวางมาก มีการลงทุนขั้นต้นแพงเกี่ยวกับการพัฒนาพื้นที่และโรงเรือน โดยมุ่งในแง่การผลิตลูกกระบือเพื่อจำหน่ายและผลิตกระบือเนื้อเป็นหลัก มีปฏิบัติกันน้อยมากในประเทศไทย แต่ในประเทศฟิลิปปินส์มีอยู่มาก ในประเทศออสเตรเลีย มีการเลี้ยงแบบปล่อยในพื้นที่กว้างขวาง แต่ใช้การลงทุนในการพัฒนาพื้นที่และสิ่งก่อสร้างน้อย ปล่อยให้กระบือหากินเองในทุ่งหญ้าทั่วไป ซึ่งการเลี้ยงเป็นแบบเอาใจใส่หน่อย ทำให้ต้นทุนการผลิตต่ำ

ศรเทพ ธรรมวาสร (2526) กล่าวว่า กระบือปลักเป็นสัตว์ที่กินอาหารไม่ค่อยเลือกชนิดจึงผสมได้ยากกว่าโค และด้วยเหตุที่ว่ากระบือมีอัตราการเคลื่อนที่ของอาหารในระหว่างการย่อยอาหารได้ช้ากว่าโค จึงทำให้กระบือใช้อาหารที่มีคุณภาพต่ำได้ดีกว่าโค อีกทั้งกระบือมีระบบกระเพาะที่ใหญ่กว่าโค จึงทำให้แบคทีเรียทำงานได้มากกว่าก็เป็นได้ การเลี้ยงกระบือในประเทศไทย ยังไม่จำเป็นต้องปลูกหญ้าดีเลี้ยงหรือใช้อาหารผสม เช่น รำ ปลายข้าว ข้าวโพด กากถั่วเหลือง ฯลฯ แก่กระบือ ทั้งนี้เนื่องจากการซื้อขายกระบือเพื่อนำไปใช้แรงงานหรือฆ่ากินเนื้อ ผู้ซื้อจะให้ราคาโดยประมาณจากน้ำหนัก หรือพิจารณาตามลักษณะความเชื่อถือตามแหล่งต่าง ๆ ซึ่งแตกต่างกันแล้วแต่ท้องถิ่น ไม่ได้ให้ราคาตามคุณภาพเนื้อ แต่ถ้าเกษตรกรต้องการเพิ่มรสชาติของฟางข้าว และช่วยเพิ่มคุณค่าอาหารให้แก่กระบือ ก็เติมกากน้ำตาล ประมาณ 20 ส่วน ยูเรีย 2 ส่วน ผสมกับฟางข้าว 100 ส่วน แต่ไม่ควรเติมกากน้ำตาลอย่างเดียว เพราะจะสิ้นเปลืองโดยเปล่าประโยชน์และไม่ทำให้กระบือโตขึ้นกว่าเดิม ตามปกติ กระบือต้องการอาหารเพื่อดำรงชีพ เพื่อการเจริญเติบโตพร้อมสำหรับการผสมพันธุ์ การทำงาน และการให้นม

ประโยชน์ของกระบือ

ยอดชาย ทองไทยนันท์ และคณะ (2538) ได้กล่าวถึงประโยชน์จากการเลี้ยงกระบือ ดังนี้

1) ได้แรงงานในการไถนาและลากเกวียน กระบือสามารถไถนาได้วันละครั้งไร่ ถึง 1 ไร่ และทำงานได้วันละ 4-6 ชั่วโมงกระบือมีราคาถูกกว่ารถไถขนาดเล็กมาก เกษตรกรไม่ต้องเสียค่าน้ำมันในการใช้งาน เสียเวลาและค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดูเพียงเล็กน้อยเท่านั้น การใช้กระบือไถนาไม่ทำให้ดินแน่น ดินร่วนและ มีความอุดมสมบูรณ์ดีกว่า

2) กระบือขายได้ราคา กระบือจะใช้ประโยชน์จากฟางและหญ้า โดยเฉพาะหญ้าและวัชพืชที่ขึ้นตามไร่นาและริมถนน โดยกระบือจะกินอาหารที่ไร่ประโยชน์เหล่านี้ แล้วเปลี่ยนให้เป็นเนื้อ กระบือได้ปลดจากการใช้งานแล้วก็ยังขายได้ราคาดี ในขณะที่รถไถที่เสียแล้วขายได้เป็นเศษเหล็กเท่านั้น ถ้าเลี้ยงกระบือตัวเมียไว้ก็สามารถได้ลูกเป็นผลผลิตดี

3) ได้มูลเป็นปุ๋ย กระบือขนาดใหญ่ให้มูลเป็นปุ๋ยในไร่นาปีละประมาณ 2 ตันต่อตัว จึงทำให้เกษตรกรประหยัดการซื้อปุ๋ยมาใช้ในไร่นาได้จำนวนหนึ่ง ปัจจุบันมูลสัตว์สามารถขายได้ราคาค่อนข้างสูง เป็นที่นิยมในการนำมาทำปุ๋ยมูลสัตว์ หากเลี้ยงกระบือไว้หลายตัวก็สามารถมีรายได้จากการขายมูลกระบืออีกทางหนึ่ง

4) เป็นทรัพย์สินของครอบครัว เสมือนเป็นเงินออม ในยามที่พืชผลที่ปลูกไว้เกิดเสียหาย หรือยามจำเป็นฉุกเฉินต้องใช้เงินในโอกาสต่างๆ เช่นงานบวช งานแต่งงาน สามารถนำกระบือไปขายได้เงินมาใช้ได้ ซึ่งชาวบ้านกลุ่มชาติพันธุ์มกเลียงไว้สำหรับทำพิธีกรรม นอกจากนี้กระบือยังเป็นมรดกตกทอดให้แก่ลูกหลานได้

5) ประโยชน์จากพื้นที่ลุ่ม กระบือมีระบบย่อยอาหารที่สามารถใช้หญ้าและวัชพืชคุณภาพต่ำมาใช้เปลี่ยนเป็นเนื้อได้ ดังนั้นพื้นที่ลุ่มที่มีน้ำขังซึ่งไม่สามารถปลูกพืชหรือปลูกหญ้าเลี้ยงโคได้นั้น กระบือก็ยังสามารถใช้ประโยชน์ได้

6) ได้นมบริโภคนอกหรือเป็นรายได้เสริม หากเกษตรกรสนใจเลี้ยงกระบือเพื่อรีดนมได้ด้วย ก็จะมึนมเสริมสำหรับกินภายในครัวเรือน หรือขายเป็นรายได้ของครอบครัว

จิรากร เกตุบุรณะ (2550) กล่าวถึงโอกาสและข้อได้เปรียบ ระหว่างการเลี้ยงกระบือ กับการเลี้ยงโค ดังนี้

1) กระบือสามารถเลี้ยงในที่ลุ่มได้ เนื่องจากกระบือมีระบบย่อยอาหารที่ยาวกว่าโค และมีจุลินทรีย์ชนิดที่โคไม่มี ดังนั้นกระบือจึงสามารถใช้ประโยชน์จากอาหารหยาบที่มีคุณภาพต่ำซึ่งอยู่ในที่ลุ่มเปลี่ยนเป็นเนื้อได้ดีกว่าโค แต่กระบือเป็นสัตว์ไม่ทนร้อนจึงชอบนอนปลักทำให้แปลงหญ้าเกิดความเสียหาย การเลี้ยงกระบือในรูปแบบจึงเป็นไปได้ยาก

2) กล้วยจะใช้ประโยชน์จากหญ้าธรรมชาติ วัชพืช และฟางข้าว แล้วสามารถเปลี่ยนเป็นเนื้อได้ดี กล้วยโตเร็วและมีไขมันน้อย กล้วยจะมีน้ำหนักมากกว่าโคพันธุ์เมื่ออายุเท่ากัน แต่กล้วยจะเลี้ยงง่าย ต้นทุนต่ำกว่า ให้เนื้อมากกว่า และเนื้อกล้วยมีไขมันต่ำ จึงเหมาะในการบริโภคมากกว่าโค แต่อย่างไรก็ตามการเลี้ยงกล้วยแบบโคขุนจะต้องลงทุนสูงและผลที่ได้จะไม่คุ้มทางเศรษฐกิจ

3) กล้วยสามารถใช้แรงงานในไร่นาและลากเกวียนได้ดีกว่าโค โดยทั่วไปกล้วยไถนาได้วันละสี่ถึงหกชั่วโมง หรือประมาณ 1/2 ไร่ ถึง 1 ไร่ การใช้กล้วยไถนาจะเสียค่าใช้จ่ายถูกกว่าใช้รถไถนาขนาดเล็ก นอกจากนี้ยังจะได้ปุ๋ยจากมูลใส่ในไร่นา ประมาณได้ว่ากล้วยหนึ่งตัวให้มูลเป็นปุ๋ยได้ถึงปีละ 1-2 ตัน ทำให้เกษตรกรสามารถประหยัดค่าปุ๋ย ปัจจุบันมูลกล้วยสามารถขายได้ราคา หากเลี้ยงกล้วยหลายตัวก็อาจมีรายได้จากการขายมูลกล้วยได้อีกทางหนึ่ง

จินตนา อินทรมงคล (2550) กล่าวถึงประโยชน์ของกล้วยในมุมมองของชาวนาสามารถประมวลได้ดังนี้

1) ทำให้ลดรายจ่าย การใช้กล้วยไถนาลดต้นทุนค่าจ้างรถไถทันที ไร่ละ 350-400 บาท ใช้ปุ๋ยคอกใส่หน้าทำให้ไม่ต้องซื้อปุ๋ยเคมี ซึ่งปุ๋ยเคมี 1 กระสอบ เป็นเงิน 400 บาทต่อไร่ สมมุติมีที่นา 20 ไร่ จะลดรายจ่ายทันที 16,000 บาท หากคิดจะไปรับจ้างในเมืองด้วยค่าแรงงานขั้นต่ำจะต้องใช้มากกว่า 4 เดือน จึงจะได้เงินสดมาจ้างทำนา แต่หากทำเองด้วยแรงงานในครอบครัวรายได้ก็เป็นรายที่ไม่ต้องจ่ายทันที ครอบครัวก็อยู่กันพร้อมหน้ามีความสุขอบอุ่น

2) สร้างรายได้ จากการขายลูกกล้วยที่เกินจำเป็น ปัจจุบันกล้วยราคาดี เกษตรกรสามารถกำหนดราคาขายเองได้ ตลาดมีความต้องการสูง ในปัจจุบันกล้วยเป็นสินค้าที่เกษตรกรสามารถกำหนดราคาขายได้ ตลาดเนื้อกล้วยสำหรับบริโภคมีความต้องการสูงอย่างต่อเนื่อง จึงจำเป็นต้องนำเข้ากล้วยมีชีวิตจากประเทศเพื่อนบ้าน และมีการลักลอบนำเข้าเนื้อกล้วยจากต่างประเทศ นอกจากนี้หนึ่งกล้วยที่สร้างรายได้ และเพิ่มมูลค่า ต้องนำเข้ามาจากต่างประเทศปีละหลายพันล้านบาท

3) พื้นฟูสิ่งแวดล้อมในไร่นา หญ้าตามคันนาเป็นอาหารกล้วย ทำให้คันนาไม่รก จึงไม่เป็นที่อยู่อาศัยของหนู ลดการระบาดของโรคนี้หนู การไม่ใช้สารเคมีทำให้เกิดซูเปอร์มาร์เก็ตในพื้นที่นา มีอาหารกินตามธรรมชาติ รถไถดินธรรมชาติทำความอุดมสมบูรณ์ให้กับดิน มูลเป็นปุ๋ยปรับปรุงดิน ทำให้ลดค่าใช้จ่ายในการทำนา เกื้อกูลสิ่งแวดล้อม และการผลิตการเกษตรแบบอินทรีย์

4) เป็นแรงงานไถไร่-นา ทำให้ชาวนาลดรายจ่ายในการจ้างรถไถนา หรือลดการใช้ น้ำมันเชื้อเพลิง และค่าซ่อมแซมรถไถ ทำให้เกิดการพึ่งพาตนเองตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง

5) เป็นทางเลือกให้ผู้บริโภคที่ระวังเรื่องสุขภาพ เพราะเนื้อกระบือมีไขมันต่ำกว่าเนื้อ โค 3-5 เปอร์เซ็นต์ เมื่อเปรียบเทียบกับสัตว์ที่มีอายุ และมีการเลี้ยงดูที่ใกล้เคียงกัน

ในสถานการณ์ปัจจุบัน โอกาสในการพัฒนาการเลี้ยงกระบือเป็นอาชีพให้กับเกษตรกร มีสูงมาก เนื่องจากเหมาะกับการเลี้ยงโดยระบบเกษตรกรรายย่อย เพราะเลี้ยงง่าย ลงทุนต่ำ ปรับตัว เข้ากับสภาพแวดล้อม รวมทั้งพืชอาหารสัตว์ที่มีอยู่ในท้องถิ่น โดยไม่ต้องลงทุน ประกอบกับ ประเทศไทยมีทรัพยากรธรรมชาติเหมาะสมสำหรับการเลี้ยงกระบือ มีหญ้าที่ขึ้นตามที่สาธารณะ ที่รกร้างว่างเปล่า หัวไร่ปลายนา และริมข้างถนน รวมทั้งพื้นที่ที่มีน้ำท่วมขังบางฤดู ซึ่งกระบือ สามารถเปลี่ยนพืชที่คนไม่ได้ใช้ประโยชน์เหล่านี้มาเป็นทอง หรือเป็นเงินสด

ความสำคัญของกระบือต่อประเทศชาติเมื่อเทียบเป็นผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ ตามหลักเศรษฐศาสตร์จะมีมูลค่าน้อยมาก อย่างไรก็ตามกระบือมีมูลค่าซ่อนตัวที่ยังไม่ได้รับการ ประเมิน แต่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวชนบท ซึ่งเป็นประชากรส่วน ใหญ่ของประเทศเป็นอย่างมาก (กรมปศุสัตว์, 2546) ซึ่งสามารถจำแนกได้ ดังนี้

1) กระบือเป็นแหล่งผลิตอาหาร โปรตีนที่สำคัญ กระบือเปรียบเสมือนเป็นโรงงานมี ชีวิต ที่สามารถเปลี่ยนพืชอาหารสัตว์ที่คนไม่ได้ใช้ประโยชน์ตามท้องไร่นามาเป็นอาหาร โปรตีนสำหรับบริโภค ทำให้เกิดการพึ่งพาตนเองในประเทศ คนในประเทศได้รับบริโภคอาหาร โปรตีนอย่างเพียงพอ และในราคาที่สามารถซื้อได้กระบือจึงมีบทบาทเป็นความมั่นคงทางอาหารของ ประเทศ (Food security function)

2) กระบือเป็นส่วนหนึ่งของระบบการเกษตรผสมผสาน ในสมัยก่อนชาวนาจำเป็นต้อง ใช้กระบือโดยใช้เป็นแรงงานไถไร่-นา และใช้มูลเป็นปุ๋ย แต่ในปัจจุบันชาวนาทำนาโดยมีค่าใช้จ่าย เป็นเงินสด การใช้กระบือจะช่วยลดค่าใช้จ่ายในการทำนา เช่น ลดค่าจ้างรถไถ หรือซื้อรถไถนา และ น้ำมันเชื้อเพลิง รวมทั้งลดค่าใช้จ่ายในการใช้ปุ๋ยเคมี กระบือจึงมีบทบาททำให้เกิดระบบการเกษตร แบบเศรษฐกิจพอเพียง เกิดการพึ่งพาตนเอง (Self sufficiency system)

3) กระบือเป็นหลักประกันความเสี่ยงของครอบครัวและแหล่งรายได้ กระบือเป็น ทรัพย์สินที่เปรียบเสมือนธนาคารประจำบ้าน เป็นออมทรัพย์ที่ชาวนาใช้พืชอาหารสัตว์ในท้องถิ่น และแรงงานในครอบครัวก่อให้เกิดประโยชน์เป็นรายได้ เมื่อเกิดภาวะฝนแล้งทำนาไม่ได้ผล ก็จะมี กระบือไว้ขายเป็นรายได้ไว้ใช้จ่ายในครอบครัว และค่าเล่าเรียนบุตรนอกจากนี้ยังเป็นทรัพย์สินที่มอบ

เป็นมรดกให้ลูกหลาน ซึ่งทำให้หลายครอบครัวสามารถสร้างตัวจากการเลี้ยงกระบือได้ กระบือจึงมีบทบาทลดปัญหาความยากจนของชาวนาในชนบท (Security and alleviation poverty function)

4) กระบือเป็นส่วนหนึ่งของสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และประเพณีชาวนาเลี้ยงกระบือจะมีความผูกพันกับสัตว์ กระบือจึงเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัวที่นอกจากจะให้ป็นรายได้ยังเป็นเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และประเพณีต่าง ๆ เช่น เทศกาลการวิ่งกระบือของชาวชลบุรี ที่มีต่อเนื่องติดต่อกันมาประมาณ 130 ปี การชนกระบือของชาวเกาะสมุย พิธีสู้วัวกระบือ ที่มีการจัดขึ้นในหลายพื้นที่ ซึ่งทำให้เกิดกระแสการอนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งบันเทิงใจ และส่งเสริมการท่องเที่ยวให้เกิดการกระจายรายได้กระบือจึงมีบทบาทสำคัญต่อสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม (Socio-economic function)

จรัญ จันทลักษณ์ (2527) ได้แสดงทัศนะว่า ชีวิตชาวบ้านส่วนใหญ่ รู้จักธนาคารก็เพียงแต่ในฐานะเจ้าหน้าที่ ชาวบ้านไม่มีเงินฝากธนาคารเหมือนเจ้าแก้วหรือเจ้าสัว แต่มีกระบือเป็นทรัพย์สินของครอบครัว เป็นหลักประกันความมั่นคงของครอบครัว กระบือเป็นทรัพย์สินที่เกิดจากหยาดเหงื่อและแรงงาน รวมทั้งความรักและจิตวิญญาณของชาวบ้าน กระบือกินแต่หญ้าและฟางที่มีอยู่ตามหัวไร่ปลายนา กระบือเป็นสัตว์อินทรีย์ คือปลอดสารพิษ ไม่มีสารปฏิชีวนะ ไม่มีสารเร่งการเจริญเติบโต ไม่มีสารพิษเร่งเนื้อแดง เป็นต้น เมื่อถึงฤดูทำนา ชาวบ้านได้มูลกระบือใส่แปลงนาแล้วไถกลบ นักวิชาการสมัยใหม่กล่าวหาว่าชาวนาปลูกข้าวโดยไม่ใส่ปุ๋ย บริษัทต่างชาติก็ต้องการขายยาฆ่าแมลง ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ เครื่องทุ่นแรง ฯลฯ แต่ความจริงปรากฏว่าชาวนาไทยทำนาได้ผลผลิตในระดับที่ยั่งยืนมาเป็นพันๆ ปี เพราะชาวนาใช้มูลกระบือเป็นอาหารบำรุงดิน เลี้ยงดินให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ เลี้ยงดินให้มีชีวิตสามารถสร้างอาหารเลี้ยงต้นข้าว ไม่ใช่เอาปุ๋ยวิทยาศาสตร์มาใส่ดินเพื่อเลี้ยงต้นข้าวแต่ไม่บำรุงดิน ทำให้ดินเสื่อมโทรม และเพาะปลูกไม่ได้ผลในที่สุด อันเป็นวิธีการเกษตรแบบทำลายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่เกิดผลเสีย ในหลักการการเกษตรยั่งยืน และเศรษฐกิจพอเพียง การใช้แรงงานกระบือไถนา หมายถึงความสามารถในการพึ่งพาตนเองของชาวนา ดังนั้น การจัดการใช้ประโยชน์จากกระบือในการทำนาร่วมกับการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ อาทิ เครื่องทุ่นแรง อย่างเหมาะสมและพอดีย่อมก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด ดีกว่าการส่งเสริมให้กู้เงินซื้อรถไถ เทคโนโลยีต่างๆ แล้วขายกระบือทิ้งไป เพราะรถไถไม่สามารถตกถูกได้เหมือนกับกระบือ หากนำไปขายต่อก็ได้เพียงครึ่งราคา ที่สำคัญรถไถต้องใช้แรงคนในการบังคับเพิ่มอีกเป็น 2-3 เท่า ในการเลี้ยงเนื่องจากรถไถไม่มีวันเหนื่อย แต่กระบือเป็นสิ่งมีชีวิตเหมือนคน พอเหนื่อยกระบือก็เหนื่อย บังคับง่ายไม่ต้องออกแรงมากแค่คอยยกคันไถเบาๆ รถไถราคาแพง กินน้ำมันเผาผลาญน้ำมัน เกิดความร้อนและมลพิษ ไม่ซาก็ชำรุดเสียหาย หากทำนา 15-20 ไร่ และยังใช้รถไถนาอยู่จะขาดทุนอย่างแน่นอน เพราะราคาข้าวเปลือกไม่ได้เพิ่มขึ้นมากตามราคาน้ำมัน เมื่อต้นทุนการ

ทำนาสูงชัน ราคาข้าวต่ำเดิม ขาดทุน เป็นหนี้ และเป็นทุกข์ ชาวนาจำนวนมากเสียใจ เสียขายที่ขาย กระบือไป จะซื้อมาเลี้ยงใหม่ก็ไม่มีทุนทรัพย์ ต้องอพยพเข้าเมืองไปเป็นแรงงานรับจ้าง ผู้หญิง หน้าตาดีบางคนไปทำงานเป็นหมอนวดหรือหญิงบริการ ฯลฯ ครอบครัวที่เคยมีเศรษฐกิจพอเพียง ชีวิตที่เคยร่ำรวยด้วยสายใยแห่งรักที่เป็นสุข ก็กลายเป็นครอบครัวแตกแยก ดังนั้น ชาวนาจะต้องหาวิธี ลดต้นทุนการผลิตโดยใช้แรงงานกระบือ และแรงงานในครอบครัวของตนมากขึ้น ตามแนว เศรษฐกิจพอเพียง หันมาปลูกข้าวปลอดสารพิษจะเป็นทางรอดจากความยากจนขั้นพื้นฐาน

เอี่ยม ทองดี (2540) กล่าวว่า กระบืออยู่ร่วมกับชาวนาไทยมาช้านาน ทั้งในฐานะที่เป็น สัตว์เลี้ยง สัตว์ให้แรงงาน และให้ผลประโยชน์แก่ชาวนาทุกด้าน ขณะเดียวกันชาวนา ก็ให้การเลี้ยงดู กระบือเป็นอย่างดี ทำให้กระบือกับชาวนามีความผูกพันด้านจิตใจต่อกันอย่างใกล้ชิดสมัยเริ่มแรกที่ ชาวนา นำกระบือมาใช้แรงงาน ความผูกพันระหว่างกระบือกับชาวนาเป็นไปตามลักษณะของความ เชื่อและลัทธิที่ชาวากลุ่มนั้น ๆ นับถืออยู่ ดังตัวอย่างที่ยังมีให้เห็นในปัจจุบัน เช่น กรณีการแรกไถ นาของชาวนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จะต้องบนบานต่อตาแอกซึ่งเป็นผีฟ้าไร่นาให้ช่วย ค้ำครอง รักษาทั้งคนและกระบือ ตลอดจนข้าวกล้าในนาให้ปลอดภัยตลอดระยะเวลาการทำงานในปีนั้นๆ และการทำพิธีบูชา ซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษประจำบ้าน เพื่อให้ปู่ตา ค้ำครองป้องกันคน สัตว์และพืช พันธุ์ให้ปลอดภัยและมีความอุดมสมบูรณ์ นอกจากนี้ยังมีความเชื่อพื้นบ้านอื่น ๆ เช่น ความเชื่อเรื่อง ผีประจำต้นไม้ ผีทุ่ง ผีนา ผีบ้าน ผีเรือน ผีป่า ซึ่งความเชื่อพื้นบ้านเหล่านี้ เป็นเครื่องมือที่แสดงให้เห็นถึงความพยายามตอบสนองความผูกพันของชาวนาที่มีต่อธรรมชาติแวดล้อม ตามความเชื่อที่ว่า สิ่งเหล่านี้มีอำนาจ มีจิตวิญญาณ มีความศักดิ์สิทธิ์และมีเจ้าของการที่ชาวนาจะใช้ประโยชน์จากสิ่ง เหล่านี้ ต้องใช้อย่างเคารพ และไม่ประมาท กระบือซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสภาพแวดล้อมดังกล่าว จึง ได้รับการปฏิบัติอย่างดีด้วย

ดังนั้นการที่จะพัฒนาการเลี้ยงกระบือจึง ไม่ใช่เฉพาะมองที่ตัวกระบือที่เป็นรายได้หรือ เป็นแรงงานการผลิตภาคเกษตรเท่านั้น แต่เป็นเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และการจัดการการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่น ในรูปที่เป็นองค์รวมไม่ได้แยกส่วน ต้อง พิจารณาถึงคนเลี้ยงกระบือ สภาพเศรษฐกิจและสังคมของผู้เลี้ยง และภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีอยู่ เพื่อ นำไปสู่การพึ่งพาตนเองในชนบท ดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมทางเศรษฐกิจ เป็นความมั่นคงทางอาหาร ของประเทศ

2.1.2 สถานการณ์การเลี้ยงกระบือในปัจจุบัน

ข้อมูลจากกรมปศุสัตว์ ระบุว่า ประเทศไทยเคยมีกระบือมากที่สุดใน ปี พ.ศ.2522-2523 มี 6 ล้านตัว ต่อมาจำนวนลดลงช้า ๆ จนถึงปี พ.ศ. 2537 เหลือ 4.2 ล้านตัว ลดลงอย่างรวดเร็ว ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2538-2541 เป็น 3.7, 2.7, 2.3, 1.9 ล้านตัว และจะทรงตัว ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2542-2545 เหลือ 1.79, 1.70, 1.71 และ 1.61 ล้านตัว ปี พ.ศ. 2545 มีเกษตรกรทั้งสิ้น 451,283 ครอบครัวส่วนใหญ่อยู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และจากการสำรวจล่าสุด ปีพ.ศ. 2554 จำนวนควายไทยคงเหลือ 1,234,179 ตัว (กลุ่มสารสนเทศและข้อมูลสถิติ กรมปศุสัตว์, 2557)

ศาสตราจารย์มณีวรรณ กมลพัฒนะ อาจารย์คณะสัตวแพทยศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้กล่าวถึงสาเหตุที่จำนวนกระบือลดลงว่ามีหลายสาเหตุ (ผู้จัดการออนไลน์, 2545) ตั้งแต่มีรถไถนาจากญี่ปุ่นหลากหลายยี่ห้อเข้ามาตีตลาด การนำเนื้อกระบือไปบริโภค ตลอดจนใช้ประโยชน์จากส่วนต่างๆ ของกระบือ จนไม่ได้มีการขยายพันธุ์เพิ่มแม้แต่งานวิจัยในเมืองไทยเกี่ยวกับกระบือก็มีน้อยมาก จนปัจจุบันไม่มีเลย อาจบอกได้ว่าแทบจะไม่มีการพัฒนาปรับปรุงสายพันธุ์กระบือไทย ด้านอาหารเสริม ซึ่งรัฐบาลมองว่ากระบือไม่ได้อยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจเหมือนกับโค สุกร ไก่ เป็ด ที่ได้รับความนิยมมากกว่า ถึงส่งเสริมไปก็ไม่คุ้มกับเงินที่เสียไป และมีแนวโน้มที่จะสูญพันธุ์ไปจากเมืองไทยได้ ทั้งนี้ กระบือไทยมีการส่งออกต่างประเทศมาเลเซียมาก จนกระบือเกิดการขาดแคลนจนต้องมีการลักลอบนำเข้ากระบือเดือนมาจากประเทศบังกลาเทศ พม่า และลาว เข้ามาเพิ่ม เนื่องจากมีราคาถูก

นอกจากนี้ชาวบ้านต่างก็นิยมขายกระบือเพื่อซื้อรถไถ มอเตอร์ไซด์ หรือเปลี่ยนมาเลี้ยงโคแทน เนื่องจากโคจะตกูดีกว่ากระบือและให้น้ำนมได้ดีกว่า ที่สำคัญเวลาขายจะได้ราคาดีกว่า โดยที่ล้มไปว่าต้นทุนการเลี้ยงดูกระบือถูกกว่า สุดท้าย “กระบือไทย” สัตว์คู่ทุกข์คู่ยากของคนไทย จึงเป็นได้แค่สินค้าที่ชำแหละขายไปวันๆ

สาเหตุที่จำนวนกระบือลดลง มีหลายปัจจัยเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยอาจประมวลสรุปได้ดังต่อไปนี้

- 1) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศแนวทางการพัฒนาประเทศที่ผ่านมามุ่งเน้นพัฒนาประเทศจากประเทศเกษตรกรรมเป็นระบบอุตสาหกรรม และระบบการเกษตรดั้งเดิมเป็นการเกษตรแผนใหม่ มีผลทำให้วิถีชีวิตสังคม วัฒนธรรมเปลี่ยนไป
- 2) นโยบายและการบริหารจัดการในหน่วยงานรัฐ ตั้งแต่ผู้กำหนดนโยบาย นักวิชาการ นักส่งเสริม และผู้เกี่ยวข้องกับการปศุสัตว์ ที่ผ่านมานโยบายของรัฐไม่มีการส่งเสริม

สนับสนุนที่ชัดเจนเหมือนการส่งเสริมโคเนื้อและโคนม ผู้กำหนดนโยบายถือว่ากระบือเป็นสัตว์ ล้าสมัยไม่พัฒนา จึงมุ่งแสวงหาเทคโนโลยีจากต่างประเทศมาใช้อย่างต่อเนื่อง เช่น การ สนับสนุนแหล่งเงินกู้เพื่อซื้อรถไถแก่เกษตรกรในชนบท ทำให้มีจำนวนรถไถเพิ่มขึ้นเป็นจำนวน มากและมีผลต่อการเลี้ยงกระบือ คือ เกษตรกรใช้รถไถนาแทนกระบือ บางรายถึงกับขายกระบือเพื่อ ซื้อรถไถนาเดินตามมาใช้

3) ขาดการพัฒนาด้านวิชาการการเลี้ยงและปรับปรุงพันธุ์กระบือภาครัฐไม่ให้ความสนใจเท่าที่ควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาค้นคว้าวิจัยทางวิชาการซึ่งมีการดำเนินการมามากและ เป็นเวลานานพอสมควร แต่การนำผลงานไปถ่ายทอดและพัฒนาการเลี้ยงกระบือให้แก่เกษตรกรก็ ยังไม่มีรูปแบบที่แน่นอน ถูกต้องและชัดเจน เกษตรกรรายย่อยจะขาดแคลนกระบือที่จะใช้แรงงาน ในการทำไร่นาและผลิตลูก เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่เห็นความสำคัญและตระหนักในปัญหาที่เกิดขึ้น เพราะการเลี้ยงส่วนใหญ่เป็นการเลี้ยงแบบหลังบ้าน ไม่มีการลงทุนการเลี้ยงกระบือที่ให้ผลผลิตต่ำ ไม่สามารถจะมองเห็นผลร้ายแรงในเวลาอันใกล้ได้ แต่ผลเสียหายจะเกิดขึ้นทีละน้อยไม่รู้ตัว และ เมื่อมีผลผลิตต่ำก็เลิกเลี้ยงไปเลย

4) ผู้คนขาดจิตสำนึกการหวงแหนสัตว์พื้นเมืองและดูแลการใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิม กระบือเป็นสัตว์พื้นเมืองที่ถูกมองเป็นตัวแทนความล้าสมัย และต่ำต้อย ชาวนาที่ใช้กระบือไถนาเล่า ว่า ตนเองมักถูกเพื่อนบ้านดูหมิ่นเยาะเย้ย

5) เกษตรกรไม่ได้วางแผนการผลิต ไม่สนใจการผสมพันธุ์หรือไม่ เนื่องจากเกษตรกร เลี้ยงกระบือตัวเมียรายละไม่มาก การเลี้ยงพ่อกระบือไว้เพื่อใช้ผสมพันธุ์ในฝูงของตนเอง มีภาระ ก่อนข้างมากจึงไม่เลี้ยงไว้ แต่จะปล่อยกระบือไปเลี้ยงรวมกันอยู่ตามทุ่งนาหลังเก็บเกี่ยว หรือที่ว่าง เพื่อใช้ประโยชน์สาธารณะ เมื่อกระบือเป็นสัตว์ก็จะรับการผสมจากกระบือเพศผู้ที่เลี้ยงปล่อยอยู่ใน ฝูง การปล่อยให้กระบือพ่อลูกผสมกันเอง จนทำให้เกิดเลือดชิด หรือการตอนกระบือเพศผู้ตัวใหญ่ เพื่อให้ง่ายต่อการดูแล ดังนั้น การให้ผลผลิตกระบือในหมู่บ้าน ถือว่าอยู่ในเกณฑ์ต่ำกว่ามาตรฐาน คือ โตช้า ขนาดเล็ก อัตราการตกูกต่ำและให้ลูกห่าง เพราะเป็นการเลี้ยงตามธรรมชาติ และการขาย ได้ราคาโดยไม่มีการคัดเลือกกระบือตัวใหญ่หรือโตเร็วเก็บไว้เป็นพ่อ-แม่พันธุ์ทำให้ผลผลิตกระบือ ไม่เพียงพอต่อการบริโภค

6) เกษตรกรขาดการสนับสนุนให้รวมกลุ่ม ต่างคนต่างเลี้ยงทำให้ขาดพลังและการ ชี้นำและการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ขาดแคลนแรงงานในการเลี้ยง เพราะค่านิยมของคนรุ่นใหม่ใน ชนบท ที่ได้ศึกษาเรียนจบแล้ว ก็จะอพยพหางานทำในเมือง มากกว่าที่จะสนใจทำเกษตร สาเหตุ เหล่านี้มาจากการขาดการบริหารจัดการในทุกระดับ

7) ทำเลพื้นที่สาธารณะในการเลี้ยงสัตว์ขาดแคลน เนื่องจากปัจจุบันที่ดินมีราคาแพง มีการกว้านซื้อที่ดิน ก่อสร้างเป็นบ้านจัดสรร โรงงานอุตสาหกรรม ขยายไปในเขตชนบทอย่างต่อเนื่อง ทำให้บางครอบครัวเลิกเลี้ยงกระบือ

8) ปัญหาลูกกระบือในฝูงของเกษตรกรมีอัตราการตายก่อนหย่านมสูงมาก ประมาณ 20-30 เปอร์เซ็นต์ เนื่องจากโรคพยาธิภายใน เกษตรกรไม่สนใจในด้านสุขภาพของกระบือ เช่น ไม่มีการทำวัคซีนป้องกันโรคระบาดต่าง ๆ เป็นต้น

9) กระบือถูกส่งเข้าโรงฆ่าตั้งแต่อายุน้อย ในขณะที่ยังไม่ได้ขยายพันธุ์ โดยเฉพาะกระบือรุ่นเพศผู้ และมีการฆ่าแม่พันธุ์ที่กำลังให้ผลผลิต และแม่พันธุ์ท้อง ซึ่งเป็นที่นิยมบริโภคของคนภาคเหนือ จะเห็นได้ว่าจำนวนกระบือที่ส่งเข้าโรงฆ่าสัตว์อย่างถูกกฎหมาย มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นทุกปี ทำให้ฐานแม่พันธุ์มีจำนวนลดลง ซึ่งปัจจุบัน ความต้องการบริโภคเนื้อกระบือมีปริมาณสูง ในขณะที่การผลิตมีประสิทธิภาพต่ำ ซึ่งไม่เพียงพอต่อการบริโภค เนื่องจากประชากรเพิ่มมากขึ้น เมื่อ 20 ปีก่อน ประเทศไทยมีประชากร ล้านคน มีกระบือจำนวน 6 ล้านตัว แต่ในปี พ.ศ. 2544 มีประชากร 62 ล้านคน มีกระบือเหลือเพียง 1.7 ล้านตัว ทั้งนี้ สำหรับจำนวนกระบือที่บริโภคนั้น เนื่องจากไม่สามารถควบคุมการฆ่าได้อย่างเป็นระบบ ดังนั้น ตัวเลขจึงเป็นการประมาณจากจำนวนกระบือที่ลดลง เนื้อลักลอบนำเข้า และจากสัตว์ชายแดนที่นำเข้า และนำมาเปรียบเทียบกับการคาดการณ์ขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ ซึ่งคาดว่าคนไทยบริโภคเนื้อโค-กระบือ ปีละ 4.8 กิโลกรัมต่อคนต่อปี คิดเป็นเนื้อกระบือ 1.8 กิโลกรัม/คน/ปี และเนื้อโค 3 กิโลกรัม/คน/ปี หรือเป็นกระบือมีชีวิต 558,000 ตัว และโคมีชีวิต 1.15 ล้านตัว

นอกจากนี้กฎระเบียบและพระราชบัญญัติในการคุ้มครองพันธุ์สัตว์ และการควบคุมการฆ่าสัตว์ไม่มีประสิทธิภาพ กลไกของรัฐไม่สามารถควบคุมได้ ทำให้มีการฆ่าและกระบือตัวเมียวัยเจริญพันธุ์ อีกทั้งราคากระบือมีชีวิตในอดีตขายได้ในราคาต่ำ เนื่องจากถูกบิดเบือนจากตลาดเนื้อกระบือถูกรั้งเกี้ยวจากผู้บริโภค ทำให้พ่อค้ากดราคาซื้อจากเกษตรกร ในขณะที่ตลาดเนื้อบริโภคเนื้อโคกับเนื้อกระบือขายราคาเท่ากัน แต่ผู้ฆ่าและสามารถทำกำไรจากการฆ่าและกระบือที่ได้เนื้อต่อตัวมากกว่าโค จึงทำให้เกิดการกว้านซื้อกระบือเข้าโรงฆ่าสัตว์อย่างต่อเนื่อง

การส่งเสริมการเลี้ยงกระบือของภาครัฐ การดำเนินงานค่อนข้างจะได้รับความสนใจจากเกษตรกรน้อยมาก ทั้งนี้เนื่องจากเกษตรกรไม่เห็นคุณค่าของกระบือ แม้จะมีการใช้ประโยชน์ในส่วนของการใช้แรงงานกระบืออยู่บ้าง แต่ก็น้อยลงอย่างเห็นได้ชัด เกษตรกรส่วนใหญ่กลับเปลี่ยนไปใช้แรงงานจากเครื่องจักรแทน กระบือของเกษตรกรส่วนใหญ่จึงถูกปล่อยปละละเลยในด้านการเลี้ยงดู ปล่อยให้หากินเอง ตามทุ่งหญ้าสาธารณะ หรือเดินกินหญ้าตามธรรมชาติข้างทาง

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้งานทางด้านส่งเสริม และพัฒนาการเลี้ยงกระบือของภาครัฐจึงไม่ค่อยประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร

ประสบ บรูณมานัส (2527) ได้กล่าวถึงข้อบกพร่องของเกษตรกรไทยเกี่ยวกับการเลี้ยงกระบือ ไว้ดังนี้

- 1) เกษตรกรไม่มีการควบคุมพันธุ์สัตว์ เช่น เกษตรกรทำการตอนพ่อพันธุ์สัตว์ขนาดใหญ่ เพราะควบคุมดูแลยาก พ่อกระบือที่เหลือก็คือพ่อพันธุ์ที่มีขนาดเล็ก และทำหน้าที่เป็นพ่อพันธุ์ตามยถากรรมต่อไป
- 2) อาหารสัตว์ที่เกษตรกรให้กระบือกินมีคุณภาพไม่ดีพอ และมีปริมาณไม่พอกับความต้องการของสัตว์
- 3) สถานที่เลี้ยงสัตว์จัดอย่างตามมีตามเกิด ไม่ถูกลักษณะตามหลักวิชา ทำให้สัตว์มีผลิตผลได้ไม่เต็มที่
- 4) เกษตรกรทำการเลี้ยงสัตว์โดยไม่มีการทำเครื่องหมายสัตว์ หรือทำสถิติการเกิดการตาย จำนวนลูกที่เกิด การเจริญเติบโต ลักษณะและขนาดที่ส่งตลาด ซึ่งเป็นหลักสำคัญในการปรับปรุงพันธุ์
- 5) ไม่รู้จักวิธีป้องกันและรักษาโรคสัตว์ เช่น ปล่อยให้สัตว์หาอาหารกินเองโดยปะปนกับสัตว์เลี้ยงของผู้อื่น

ข้อมูลจากสำนักข่าว RTV รายงานว่า นายอดิศร เพียงเกษ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้กล่าวถึงสภาวะการเลี้ยงกระบือว่าน่าเป็นห่วง เนื่องจากเกษตรกรมีการใช้รถไถนากันมาก เป็นเหตุให้เกษตรกรเลิกเลี้ยงกระบือ เพราะไม่มีความจำเป็นในการใช้แรงงานจากกระบือแต่จากสถานการณ์ราคาน้ำมันที่มีราคาสูงขึ้นทุกวัน มีผลให้ต้นทุนการผลิตเพิ่มขึ้นและทำให้เสียเงินตราให้ต่างประเทศในการนำเข้าน้ำมัน ดังนั้นเกษตรกรควรหันมาฟื้นฟูและรณรงค์การใช้แรงงานกระบือในการเตรียมดิน อีกทั้งยังได้ป้อนจากมูลกระบือไปใช้ในการเพาะปลูกตามแนวทางเกษตรอินทรีย์ ซึ่งนอกจากจะเป็นการช่วยให้ลดต้นทุนการผลิตแล้วยังทำให้ดินมีโครงสร้างดีและเหมาะสมในการปลูกพืช นอกจากนี้หากมีความจำเป็นด้านการเงินก็สามารถจำหน่ายกระบือเป็นรายได้ ซึ่งปัจจุบันนี้ตลาดมีความต้องการมาก ทั้งนี้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์จะเร่งส่งเสริมให้มีการพัฒนาการเลี้ยงกระบือให้ดียิ่งขึ้น (ศุภชัย นามแก้ว, 2548)

การที่จะใช้ประโยชน์ของกระบือจนถึงชั่วลูกหลานนั้น เป็นสิ่งที่จะต้องได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่าย กระบือจึงสมควรได้รับการรณรงค์ให้เกิดการอนุรักษ์และพัฒนาใช้ประโยชน์

อย่างยั่งยืน โดยวัตถุประสงค์ร่วม คือ “ชะลอการลดจำนวนของกระบือให้ใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน ก่อให้เกิดรายได้และเป็นประโยชน์ต่อผู้เลี้ยง ทำให้เกิดการพึ่งพาตนเองในประเทศ” ซึ่งจากอดีตจนถึงปัจจุบัน กระบือก็ได้รับการพิสูจน์แล้วว่า เป็นสัตว์ที่มีความสำคัญต่อประเทศชาติและต่อเศรษฐกิจชุมชนในระดับฐานล่างของประเทศ มีความเหมาะสมที่จะนำไปเลี้ยงในสภาพภูมิอากาศภูมิประเทศ และสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนไทย การตัดสินใจเลี้ยงกระบือของเกษตรกรซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการเกษตรแบบผสมผสาน ที่มีการเกื้อกูลกันระหว่างคน สัตว์ และพืชที่ปลูก โดยยึดแนวเศรษฐกิจพอเพียงและพึ่งพาตนเองตามทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนที่จะเอื้ออำนวยให้ใช้ประโยชน์ได้

2.1.3 โรคในกระบือ

โรคในกระบือ หมายถึง ความผิดปกติที่เกิดขึ้นกับร่างกายกระบือซึ่งอาจเกิดขึ้นกับอวัยวะใดอวัยวะหนึ่ง หรือ เกิดกับทุกระบบของร่างกาย มีผลทำให้การทำงานของอวัยวะต่าง ๆ เสียไป (เกรียงศักดิ์ พูนสุข, 2536) สัตว์จะดำรงชีพอย่างไม่ปกติ ไม่สามารถที่จะกิน เดิน นอนได้ ร่างกายพิการ หรือตายโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเกิดกับสัตว์เศรษฐกิจ เช่น กระบือ เป็นต้น ซึ่งมีการศึกษาวิจัยสถานการณ์ของโรคที่เกิดขึ้นกับสัตว์ เช่น

สุรวิทย์ ขอบจิตต์ และคณะ (2548) ได้ศึกษาวิจัยโรคของโค กระบือ ที่บ้านแม่เหมืองหลวง อำเภอป่าจ้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งทยอยป่วยตายจำนวน 27 ตัว มีโค 13 ตัวและกระบือ 14 ตัว อาการป่วยส่วนใหญ่แสดงอาการคอบิด กรามและขาแข็ง น้ำลายไหลยืดในรายเฉียบพลันจะตายภายในหนึ่งวัน ซากสัตว์มีจ้ำเลือดตามเยื่อเมือกและขนร่วงเป็นหย่อมสัตว์ป่วยที่ได้รับยาปฏิชีวนะบางตัวมีอาการดีขึ้นแต่ก็ตายในที่สุด และเนื่องจากสัตว์ส่วนใหญ่ถูกเลี้ยงปล่อยป่าและทุ่งหญ้าสาธารณะ สัตว์หลายตัวได้ตายลงโดยเกษตรกรไม่ทันสังเกตพบอาการป่วย จากการเจาะเก็บเลือดของโค กระบือ ของเกษตรกรในบ้านแม่เหมืองหลวงจำนวน 32 ราย รวม 96 ตัวอย่าง พบ *Trypanosoma evansi* หรือโรคเซอรา ในตัวอย่างโค-กระบือที่เก็บรวมร้อยละ 50 พบเชื้อในโค-กระบือที่เคยหรือกำลังป่วยรวมกันร้อยละ 91.67

บอย บุญเอื้อ และคณะ (2556) ได้ศึกษาความชุกของการติดพยาธิใบไม้ตับชนิด *Fasciola* ในโคและกระบือรอบทะเลสาบสงขลา โดยโรคพยาธิใบไม้ตับชนิด fasciolosis เป็นโรคที่มีความสำคัญโรคหนึ่งในปศุสัตว์และมีผลต่อสุขภาพในคนทำให้เกิดการสูญเสียทางด้านเศรษฐกิจและสาธารณสุข การศึกษาครั้งนี้ ทำการเก็บตัวอย่างเลือดและอุจจาระจากโคและกระบือจำนวน 277 และ 95 ตัว ตามลำดับในพื้นที่รอบทะเลสาบสงขลา ผลการตรวจอุจจาระด้วยวิธี Formalin-

ethyl acetate sedimentation พบโคและกระบือมีการติดพยาธิใบไม้ตับคิดเป็นร้อยละ 10.3 และ 30.1 ส่วนการตรวจซีรัมด้วยวิธี ELISA พบการติดพยาธิใบไม้ตับในโคและกระบือร้อยละ 34.3 และ 78.9 โคที่มีอายุมากกว่า 7 ปี พบการติดพยาธิมากกว่าโคอายุน้อยกว่า 7 ปี แต่ในกระบือพบว่ากระบืออายุมากกว่า 7 ปีมีการติดพยาธิน้อยกว่ากระบืออายุน้อยกว่า 7 ปี ทั้งในโคและกระบือให้ผลที่สอดคล้องกันในเรื่องเพศ คือ ตัวเมียตรวจพบการติดพยาธิใบไม้ตับสูงกว่าในตัวผู้

พิทยา ภาภิรมย์ (2549) ได้ศึกษาวิจัยพยาธิภายในโคพื้นเมือง การสำรวจในเขตพื้นที่อำเภอสหพันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ผลการตรวจอุจจาระโคโตเต็มวัย พันธุ์พื้นเมือง อายุตั้งแต่ 2 ปีขึ้นไป คณะเพศ จำนวน 236 ตัวอย่างจาก 5 ตำบล ในช่วงเดือนมีนาคม พ.ศ. 2548 พบว่า โคมีการติดพยาธิภายในร้อยละ 78.39 และชนิดพยาธิที่พบในโค มีดังนี้ พยาธิใบไม้ตับ ร้อยละ 11.86 พยาธิใบไม้กระเพาะเอื้อง ร้อยละ 34.32 พยาธิกลุ่ม strongylids ร้อยละ 63.56 พยาธิเส้นด้าย ร้อยละ 0.4 พยาธิไส้ผัว ร้อยละ 2.12 และพยาธิ unsporulated oocysts ของเชื้อบิด ร้อยละ 3.81 นอกจากนี้ยังพบว่ามีโคที่ติดพยาธิชนิดเดียว ร้อยละ 44.1 และโคที่ติดพยาธิหลายชนิด ร้อยละ 34.32

ดังนั้น โดยสรุปแล้ว โรคในกระบือที่สำคัญประกอบด้วย 4 โรค คือ โรคท้องอืด โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย โรคพยาธิ และ โรคแผลหนองแผลงวัน ซึ่งในแต่ละโรคนั้น มีสาเหตุและอาการของโรคแตกต่างกัน ดังนี้

โรคท้องอืด

โรคท้องอืด หมายถึง สภาพที่มีก๊าซซึ่งเกิดจากการหมักของอาหารในกระเพาะไม่สามารถระบายออกได้จึงเกิดการสะสมอยู่ในกระเพาะของโค กระบือ โดยปกติแล้วในร่างกายจะมีก๊าซเหล่านี้อยู่ไม่มากนัก และร่างกายของสัตว์ก็สามารถกำจัดออกไปได้ในกรณีที่เกิดท้องอืด จะสังเกตจากที่สวาปด้านซ้ายพองขึ้นมา ทำให้ไม่เห็นลักษณะสามเหลี่ยมของสวาปด้านซ้าย สาเหตุของโรคท้องอืด เกิดจากสาเหตุต่างๆ คือ

- 1) การกินหญ้าอ่อน หรือพืชตระกูลถั่วบางชนิดเข้าไปเป็นจำนวนมาก ซึ่งพวกนี้เป็นปัจจัยหลักที่ทำให้เกิดก๊าซจำนวนมากในท้อง มักจะเกิด หรือพบในช่วงต้นฝนตอนที่หญ้าอ่อนกำลังงอกงาม
- 2) เกิดจากการอุดตันของทางเดินอาหารตอนต้นระหว่างปากและกระเพาะ เช่น การที่กระบือกินขี้ข้าวโพด, ถุงพลาสติกและกระดุก เป็นต้น

3) ป่วยด้วยโรคอื่นๆ เช่น ใช้น้ำนมบาดทะยัก เป็นต้น ซึ่งโรคเหล่านี้จะทำให้กล้ามเนื้อของกระเพาะหยุดบีบตัวไม่ขับก๊าซออกมา

4) การที่กระป๋องนอนข้างเดียวเป็นเวลานานเช่นเจ็บขา ลูกไม่ได้ทำให้กระป๋องท้องอืดได้
อาการของโรคท้องอืด คือ ช่องท้องกระป๋องจะขยายใหญ่ โดยเฉพาะสวาปด้านซ้าย กระป๋องจะกินหญ้าลดลงจากอาการแรกเกิดปกติหรืออาจจะหยุดกินเลย ถ้าเป็นแม่ที่ให้น้ำนมที่เลี้ยงลูกอยู่ น้ำนมจะลดลงและอุจจาระเหนียว กระป๋องจะกระวนกระวาย เพราะปวดท้องและหันมองท้องบ่อยๆ ถ้าเป็นมากขึ้นอาจนอนลง หายใจแรงทางปาก น้ำลายไหล ลิ้นห้อย ถ้ากระป๋องแสดงอาการเหล่านี้แสดงว่า อยู่ในขั้นอันตรายต้องรักษาโดยด่วน กระป๋องที่ล้มลงทันที ท้องค่อยๆ อืดขึ้น ต้องแก้ไขทันที

โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย

โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย เป็นโรคระบาดที่ติดต่อได้รวดเร็วชนิดหนึ่งของกระป๋อง ซึ่งมักจะไม่ใช่ทำให้สัตว์ถึงตาย แต่จะกินอาหารไม่ได้ เนื่องจากแผลบนลิ้นและในปาก ทำให้ซุบซอมลง แผลที่ขาและเท้าจะทำให้ขาเจ็บทำงานไม่ได้ หยุดการให้น้ำนมชั่วคราว จึงก่อให้เกิดความเสียหายเป็นอย่างมาก กระป๋องจะตายเนื่องจากกินอาหารไม่ได้

สาเหตุเกิดจากเชื้อไวรัส ในประเทศไทยมี 3 ชนิด คือ ชนิดโอ ชนิดเอ และชนิดเอเชีย วัน การติดต่อของโรคสัตว์ โดยการที่สัตว์กินเอาเชื้อโรคที่อยู่ปะปนอยู่กับอาหาร น้ำหรือหญ้า ลูกกระป๋องกินนมแม่ที่เป็นโรค ก็มักได้รับเชื้อทางน้ำนมหรืออาจได้รับโดยตรงจากการเลียโดยการหายใจเอาเชื้อที่ปะปนอยู่กับอากาศและฝุ่นละอองโดยการพาของลม การเคลื่อนย้ายสัตว์หรือซากสัตว์ที่เป็นโรค ก็ทำให้เชื้อแพร่กระจายไปอย่างรวดเร็ว คนที่เข้าไปในพื้นที่หรือบ้านที่มีโรคระบาดอยู่แล้ว เชื้อโรคจะติดมากับรองเท้า เสื้อผ้า และตามร่างกาย แล้วนำเชื้อโรคแพร่ระบาดไปยังฝูงอื่นต่อไป

อาการของโรคปากเท้าเปื่อย ในกระป๋องจะเป็นโรคนี้น้อยกว่าสัตว์ชนิดอื่น ๆ โดยจะเริ่มเกิดเป็นตุ่มที่เยื่อชุ่มบริเวณปากและจมูก หรือที่หัวนมและเต้านม ขณะเดียวกันนี้ ไข่จะสูงทำให้สัตว์เบื่ออาหาร หงอยซึม น้ำลายไหลฟูมปาก จากนั้นอีกประมาณ 24 ชม. เม็ดตุ่มนี้จะแตกออกเยื่อชุ่มจะลอกออกเป็นแผล และถ้าไม่มีเชื้ออื่นเข้าไปแผลจะหายเองใน 1 อาทิตย์ แต่ถ้ามีเชื้ออื่นปะปนในแผลอาจทำให้เกิดฝีเรื้อรังขึ้นได้หลังจากเกิดเม็ดตุ่มแล้ว 2-5 วัน จะเกิดอาการขึ้นที่เท้าได้เนื่องจากไวรัสจะไปตามกระแสโลหิตแผ่ขยายไปทั่วร่างกาย สัตว์จะเจ็บเท้า พื้นกีบบวมแดงมีน้ำเหลืองขังอยู่ภายในและแตกเป็นแผล

โรคพยาธิ

โรคพยาธิ เป็นตัวทำให้เกิดการสูญเสียอย่างมาก อาจเนื่องจากการตายการเจ็บป่วย การหยุดชะงักการเจริญเติบโต ผสมไม่คิด ไม่มีลูก ขนหรือหนังเสียหาย กระบือไม่มีแรงทำงาน แบ่งเป็นสองประเภท คือ

ประเภทแรก พยาธิภายนอก พยาธิภายนอกของกระบือมีหลายชนิด เช่น เห็บ เหา ไร เหลือบ ยุง ไร้น แมลงวัน จี๊เรื้อน พยาธิพวกนี้จะดูดเลือด น้ำเหลืองจากตัวสัตว์ทำให้อ่อนแอ อาศัยการรบกวนเป็นฝูงจำนวนมากๆ ทำให้เกิดการคัน รำคาญ ทำให้เกิดความเครียดจนทนไม่ได้ ผิวหนังหายาบเสีย อาจแตกหรือลอก ขนร่วง อีกทั้งจะนำโรคต่าง ๆ มายังตัวกระบือ

ประเภทที่สอง พยาธิภายใน พยาธิภายในที่ทำอันตรายกระบือใหญ่และลูกกระบือมากคือพยาธิตัวกลม พวักพยาธิไส้เดือนหรือพยาธิเส้นด้าย นอกนั้นก็ยังมีพยาธิปากขอ ในกระบือที่โตแล้วจะเป็นพวักพยาธิใบไม้ในตับ ซึ่งคนก็เป็นโรคนี้ด้วยโรคนี้เป็นได้ โดยเฉพาะในลูกกระบือต้องตายด้วยโรคพยาธินี้จำนวนมากในแต่ละปี การติดต่อของพยาธิ เกิดจากการกินตัวอ่อน หรือไข่พยาธิ ที่ออกมาจากตัวที่เป็น โรคเข้าไป บางชนิดติดต่อทางสายรกหรือน้ำนมแม่

อาการของโรคพยาธิโดยทั่วไปจะมีอาการท้องเสีย จี๊เหลว อาจมีสีเทาและมีกลิ่นเหม็น ลูกกระบือจะเบื่ออาหาร อาจมีการไอ หายใจถี่ จะผอม แคระแกรนผิวหนังหายาบ

โรคแผลหนองแมลงวันในกระบือ

โดยทั่วไปแล้วกระบือจะต้องมีบาดแผล หรือจุดเลือดออกบนผิวหนังก่อน เช่น ที่สายสะดือของลูกกระบือเกิดใหม่ บาดแผลที่อวัยวะเพศของแม่กระบือที่เกิดจากการคลอดลูก แผลที่เกิดจากการต่อสู้กัน หรือเกิดขึ้นเอง เช่น ไม้ตำ ลวดหนามเกี่ยว หรือแผลจากเห็บดูดเลือด หรือรอยเลือดออกที่เกิดจากการดูดเลือดของเหลือบ ก็จะโน้มนำให้แมลงวันมาวางไข่ได้

อาการ ผลจากการที่กระบือมีแผลและมีหนองแมลงวันอยู่ภายใน หนองจะกินเนื้อเยื่อและเคลื่อนที่ทำให้เกิดอาการระคายเคือง โดยทั่วไปแล้วจะมีการติดเชื้อแบคทีเรียแทรกซ้อนร่วมด้วย จะทำให้เกิดการอักเสบ ความรุนแรงจะขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น ถ้าเป็นในลูกกระบือเกิดใหม่มีแผลที่สะดือ ถึงแม้ว่าหนองแมลงวันจะออกจากแผลหมดแล้ว แต่การติดเชื้อแบคทีเรียจะทำให้เกิดหนอง กรณีที่เป็นแผลปิดก็จะเกิดการอักเสบหรือเป็นฝีเรื้อรังต่อไปได้อีกนาน ถ้าเป็นในโคนมก็จะมีผลทำให้น้ำนมลด หรือสัตว์จะรำคาญจนทำให้กินอาหารได้น้อยลง จนอาจจะมีผลต่อการเจริญเติบโต

2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ภูมิปัญญาด้านสมุนไพรกับการรักษาโรคในกระป๋อง

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิดวิเคราะห์ จนเกิดปัญญา และตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลายๆ เรื่อง (กระทรวงศึกษาธิการ, 2539) ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการ และการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนเรา ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชนและในการตัวของผูู้เอง หากมีการสืบค้นหาเพื่อศึกษา และนำมาใช้ก็จะเป็นที่รู้จักกันเกิดการยอมรับ ถ่ายทอดและพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคตามสมัย

ศักดิ์ชัย เกียรตินาคินทร์ (2542) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ องค์ความสามารถของชุมชน ที่สั่งสมสืบทอดกันมานานเป็นความจริงแท้ของชุมชนเป็นศักยภาพที่จะแก้ปัญหา จัดการปรับตน เรียนรู้ และถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างผาสุก เป็นแก่นของชุมชนที่จรโลงความเป็นชาติให้อยู่รอดจากทุกขภัยพิบัติทั้งปวง

จารุวรรณ ธรรมวัตติ (2543) ได้ให้ความหมาย ของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ แบบแผน การดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าแสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคล และสังคมซึ่งได้สั่งสมและปฏิบัติต่อกันมา ภูมิปัญญาจะเป็นทรัพยากรบุคคล หรือทรัพยากรความรู้ก็ได้

สมุนไพร ความหมายตามสารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง "ยาที่ได้จากพืชสัตว์ หรือแร่ ซึ่งยังไม่ได้ผสม ปปรุง หรือเปลี่ยนแปลง" เช่น พืชก็ยังเป็นส่วนของ ราก ลำต้น ใบ ดอก ผล ฯลฯ ซึ่งยังไม่ได้ผ่านขั้นตอนการแปรรูปใด ๆ แต่ในทางการค้าสมุนไพรมักจะถูกดัดแปลงในรูปต่างๆ เช่น ถูกหั่นให้เป็นชิ้นเล็กกลบ บดเป็นผงละเอียด หรืออัดเป็นแท่ง อย่างไรก็ตามในความรู้ลึกของคนทั่วไป เมื่อกล่าวถึงสมุนไพร มักจะนึกถึงเฉพาะต้นไม้นานาไม้ที่นำมาใช้เป็นยาเท่านั้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าสัตว์หรือแร่ มีการนำมาใช้น้อย และใช้ในโรคบางชนิดเท่านั้น พืชสมุนไพร หมายถึงพันธุ์ไม้ต่างๆ ที่สามารถนำมาใช้ปรุงหรือประกอบเป็นยารักษาโรคต่างๆ ใช้ในการส่งเสริมสุขภาพร่างกายได้

พืชสมุนไพร เป็นผลผลิตจากธรรมชาติ ที่มนุษย์รู้จักนำมาใช้เป็นประโยชน์ เพื่อการรักษาโรคภัยไข้เจ็บตั้งแต่โบราณกาลแล้ว เช่นในเอเชีย มีหลักฐานแสดงว่ามนุษย์รู้จักใช้พืชสมุนไพรมากกว่า 6,000 ปี แต่หลังจากที่ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ มีการพัฒนาเจริญก้าวหน้ามากขึ้น มี

การสังเคราะห์และผลิตยาจากสารเคมี ในรูปที่ใช้ประโยชน์ได้ง่าย สะดวกสบายในการใช้มากกว่า สมุนไพร ทำให้ความนิยมใช้ยาสมุนไพรลดลงเป็นอันมาก เป็นเหตุให้ความรู้วิชาการด้านสมุนไพรขาดการพัฒนา ไม่เจริญก้าวหน้าเท่าที่ควร ในปัจจุบันทั่วโลกได้ยอมรับแล้วว่าผลที่ได้จากการสกัดสมุนไพร ให้คุณประโยชน์ดีกว่ายา ที่ได้จากการสังเคราะห์ทางวิทยาศาสตร์ ประกอบกับในประเทศไทยเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ มีพืชต่างๆ ที่ใช้เป็นสมุนไพรได้ อย่างมากมายนับหมื่นชนิด ยังขาดแค่เพียงการค้นคว้าวิจัยในทางที่เป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้นเท่านั้น ความตื่นตัวที่จะพัฒนาความรู้ด้านพืชสมุนไพร จึงเริ่มขึ้นอีกครั้งหนึ่ง มีการเริ่มต้นนโยบาย สาธารณสุขขั้นมูลฐานอย่างเป็นทางการของประเทศไทยในปี พ.ศ. 2522 โดยเพิ่มโครงการ สาธารณสุขขั้นมูลฐานเข้าในแผนพัฒนาการสาธารณสุขตามแผนพัฒนา การเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) ต่อเนื่องจนถึงแผนพัฒนาการเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) โดยมีกลวิธีการพัฒนาสมุนไพรและการแพทย์แผนไทยในงาน สาธารณสุขมูลฐาน คือ

(1) สนับสนุนและพัฒนาวิชาการและเทคโนโลยีพื้นบ้านอันได้แก่ การแพทย์แผนไทย เภสัชกรรมแผนไทย การนวดไทย สมุนไพร และเทคโนโลยีพื้นบ้าน เพื่อใช้ประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาสุขภาพของชุมชน

(2) สนับสนุนและส่งเสริมการดูแลสุขภาพของตนเอง โดยใช้ สมุนไพร การแพทย์พื้นบ้านการนวดไทย ในระดับบุคคล ครอบครัว และชุมชน ให้เป็นไปอย่างถูกต้องเป็น ระบบสามารถปรับประสานการดูแลสุขภาพแผนปัจจุบันได้

อาจกล่าวได้ว่า สมุนไพรสำหรับสาธารณสุขมูลฐาน คือ สมุนไพรที่ใช้ในการส่งเสริม สุขภาพ และการรักษาโรค/อาการเจ็บป่วยเบื้องต้น เพื่อให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้น แต่ก็เป็นการรักษาที่สำคัญกับสุขภาพในคนเป็นหลัก

ปัจจุบันพืชสมุนไพรจัดเป็นพืชเศรษฐกิจชนิดหนึ่ง ที่ต่างประเทศกำลังหาทางลงทุน และคัดเลือกสมุนไพรไทยไปสกัดหาตัวยาเพื่อรักษาโรคบางโรค และมีหลายประเทศที่นำสมุนไพร ไทยไปปลูก และการค้าขายแข่งกับประเทศไทย สมุนไพรหลายชนิดที่เราส่งออกเป็นรูปของ วัตถุดิบคือ กระวาน ขมิ้นชัน และมะขามเปียก เป็นต้น ซึ่งสมุนไพรเหล่านี้ตลาดต่างประเทศยังคงมี ความต้องการอีกมาก และในปัจจุบันบัณฑิตกรมหาวิทยาลัย กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวง เกษตรและสหกรณ์ ได้ให้ความสนใจในการศึกษาเพิ่มขึ้นและมีโครงการวิจัยบรรจุไว้ในแผนพัฒนา ระบบการผลิตการตลาดและการสร้างงานในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) เพื่อหาความเป็นไปได้ในการพัฒนาคุณภาพ และแหล่งปลูกสมุนไพรเพื่อการส่งออก

โดยกำหนดชนิดของสมุนไพรที่มีศักยภาพ 13 ชนิด คือ มะขามแขก กานพลู เทียนเกล็ดหอย ดอกดิ่ง เร่ว กระวาน ชะเอมเทศ ขมิ้น จันทร์เทศ ใบพลู พริกไทย ดีปลี และนำผึ้ง

ประโยชน์ของพืชสมุนไพร

- 1) สามารถรักษาโรคบางชนิดได้ โดยไม่ต้องใช้ยาแผนปัจจุบัน ซึ่งบางชนิดอาจมีราคาแพง และต้องเสียค่าใช้จ่ายมาก อีกทั้งอาจหาซื้อได้ยากในท้องถิ่นนั้น สมุนไพรให้ผลการรักษาได้ดีใกล้เคียงกับยาแผนปัจจุบัน และให้ความปลอดภัยแก่ผู้ใช้มากกว่าแผนปัจจุบัน
- 2) สามารถหาได้ง่ายในท้องถิ่นเพราะส่วนใหญ่สมุนไพร ได้จากพืชซึ่งมีอยู่ทั่วไปทั้งในเมืองและในชนบท มีราคาถูก
- 3) สามารถประหยัดค่าใช้จ่ายในการซื้อยาแผนปัจจุบัน ที่ต้องสั่งซื้อจากต่างประเทศ
- 4) สมุนไพรสามารถใช้เป็นยาบำรุงรักษาให้ร่างกายมีสุขภาพแข็งแรง
- 5) สมุนไพรใช้เป็นวัตถุดิบในการประกอบอาหารและปลูกเป็นพืชผักสวนครัวได้ เช่น กะเพรา โหระพา จิง ข่า คำลิ่ง
- 6) สมุนไพรใช้ในการถนอมอาหารเช่น ลูกจันทร์ ดอกจันทร์ และกานพลู
- 7) สมุนไพรใช้ปรุงแต่ง กลิ่น สี รส ของอาหาร เช่น ลูกจันทร์
- 8) สมุนไพรใช้ปรุงแต่งกลิ่นอาหารพวก ขนมปัง เนย ไข่กรอก แฮม เบคอน
- 9) สามารถปลูกสมุนไพรเป็นไม้ประดับอาคารสถานที่ต่าง ๆ ให้สวยงาม เช่น คุณชมเห็ดเทศ เป็นต้น
- 10) สมุนไพรใช้ปรุงเป็นเครื่องสำอางเพื่อเสริมความงาม เช่น ว่านหางจระเข้ ปะคำดีควาย
- 11) สมุนไพรใช้เป็นยาฆ่าแมลงในสวนผัก, ผลไม้ เช่น สะเดา ตะไคร้ หอม ยาสูบ
- 12) สมุนไพรเป็นพืชที่สามารถส่งออกหารายได้ให้กับประเทศ เช่น กระวาน ขมิ้นชัน

วิถีชีวิตของสังคมไทยในอดีต หมอพื้นบ้านมีความสำคัญมาก เพราะได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญในการดูแลรักษาโดยใช้สมุนไพร จากการศึกษาของ บุญศรี เลิศวิริยจิตต์(2554) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องคลังภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านกับสมุนไพรในชุมชนภาคอีสาน เพื่อศึกษาองค์ความรู้

ภูมิปัญญาหมอพั้นบ้าน โดยศึกษาหมอพั้นบ้านที่สูงอายุ และมีประสบการณ์รักษานานกว่า 10 ปี จำนวน 4 คนภาคอีสานใน 3 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดยโสธร จังหวัดร้อยเอ็ด และจังหวัดศรีสะเกษ ผลการศึกษาพบว่า หมอพั้นบ้านทั้ง 4 คน มีความศรัทธาในการรักษาโดยใช้สมุนไพรพื้นบ้าน ซึ่งได้รับการถ่ายทอดจากญาติในครอบครัว และพระภิกษุ มีการเรียนรู้เริ่มจากการสังเกตเป็นลูกมือเป็นผู้ช่วยเก็บวัตถุดิบเพื่อผลิตเป็นยาสมุนไพร แหล่งที่มาสมุนไพร ได้จากคงป่าสงวน คันทนา หรือซื้อในสวนที่จำเป็น จะขุดเฉพาะเท่าที่จะใช้ ถากเปลือกเพื่อรักษาต้นไม้ ส่วนการอนุรักษ์จะปลูกชดเชยนำเมล็ดพืชสมุนไพรไปหว่านไว้ในป่า รวมทั้งมีต้นกล้ากระจายรอบๆ ซึ่งเป็นการดำรงอยู่แบบธรรมชาติ ลูกศิษย์ จะติดตามรับใช้ใกล้ชิดครูผู้ถ่ายทอดการรักษาโดยการเป่าคาถา ยาหากไม้ โดยผู้ที่เป็นหมอพั้นบ้าน ต้องเป็นผู้ที่อยู่ในศีลธรรม มีเมตตาแก่คนไข้ ไม่ได้มุ่งหวังค่าตอบแทน แล้วแต่ผู้รับการรักษาจะให้ หรือคิดตามค่ายาจริงๆ องค์กรความรู้ของหมอพั้นบ้านในการรักษานั้น เป็นไปอย่างมีขั้นตอน คือมีการวินิจฉัย จากการซักประวัติ สังเกตลักษณะอาการบุคลิกของคนไข้ กรณีเป็นโรคภายนอกที่ปรากฏก็ตรวจร่างกายโดยการดู ตรวจสอบสัมผัสความร้อน ลักษณะสีผิวความผิดปกติของร่างกาย แล้วค่อยนำไปสู่การเป่ารักษา ให้ยาสมุนไพร

หมอพั้นบ้าน นอกจากจะเรียนรู้และรักษาโรคที่เกิดกับคนแล้ว ยังเรียนรู้ในการใช้สมุนไพรเพื่อรักษาโรคในสัตว์ด้วย เนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม ที่มีการเลี้ยงสัตว์หลากหลายชนิด เพื่อเป็นอาหาร ใช้แรงงาน และเพื่อการพักผ่อนคลายความเครียด อยู่ในวิถีชีวิตอยู่แล้ว เพียงแต่ไม่ได้รับการสนับสนุน ยกย่องให้เกิดการศึกษาวิจัยต่อยอดอย่างจริงจัง ทำให้องค์ความรู้ภูมิปัญญาต่างๆ ของหมอพั้นบ้านสูญหายไป

จนถึงปัจจุบัน จากผลกระทบข้างเคียงของยาแผนปัจจุบัน ที่ใช้กับคนและสัตว์ ทำให้ประชาชน เริ่มให้ความสำคัญกับการใช้สมุนไพรเพื่อการรักษามากขึ้น ในส่วนของสัตว์นั้น ได้มีการศึกษาวิจัย และการใช้สมุนไพรกับสัตว์มากขึ้น ทั้งการใช้สมุนไพรในอาหารสัตว์ และในการรักษาโรค ไม่ว่าจะเป็นสัตว์เลี้ยงทั่วไป เช่น สุนัข แมว หรือสัตว์เลี้ยงเพื่อเศรษฐกิจ เช่น ไก่ แพะ โค กระบือ เช่น

งานวิจัยของ ฉลองชัย ชุ่มชื่น (2551) ได้ศึกษาการใช้ฝักจามจรีเลี้ยงกระบือพื้นเมืองเพศผู้ไม่ตอน อายุ 3 ปี ที่มีน้ำหนักระหว่าง 350-380 กิโลกรัม เลี้ยงแบบขังคอกตลอดเวลา โดยให้กินอาหารผสมที่มีระดับฝักจามจรีต่างกัน 4 ระดับ คือ 0 , 10 , 20 และ 30% และมีคุณค่าทางโภชนาการของ CP 10% TDN 73% ให้กินในอัตรา 1%ของน้ำหนักตัวคิดเป็นวัตถุดิบ และอาหารหยาบในช่วงฤดูฝนให้กินหญ้าสด และช่วงฤดูแล้งให้กินฟางหมักยูเรีย 5% ระยะเวลา 1 ปี แล้วทำการศึกษาซากและคุณภาพเนื้อ พบว่า การใช้อาหารผสมที่มีฝักจามจรี 30% จะทำสีของเนื้อ

กระบือมีความสว่างมากทำให้เนื้อดูสดน่ารับประทาน และระยะเวลาที่เหมาะสมของการบ่มเนื้อ คือ 14 วันจะทำให้คุณภาพเนื้อนุ่มขึ้น

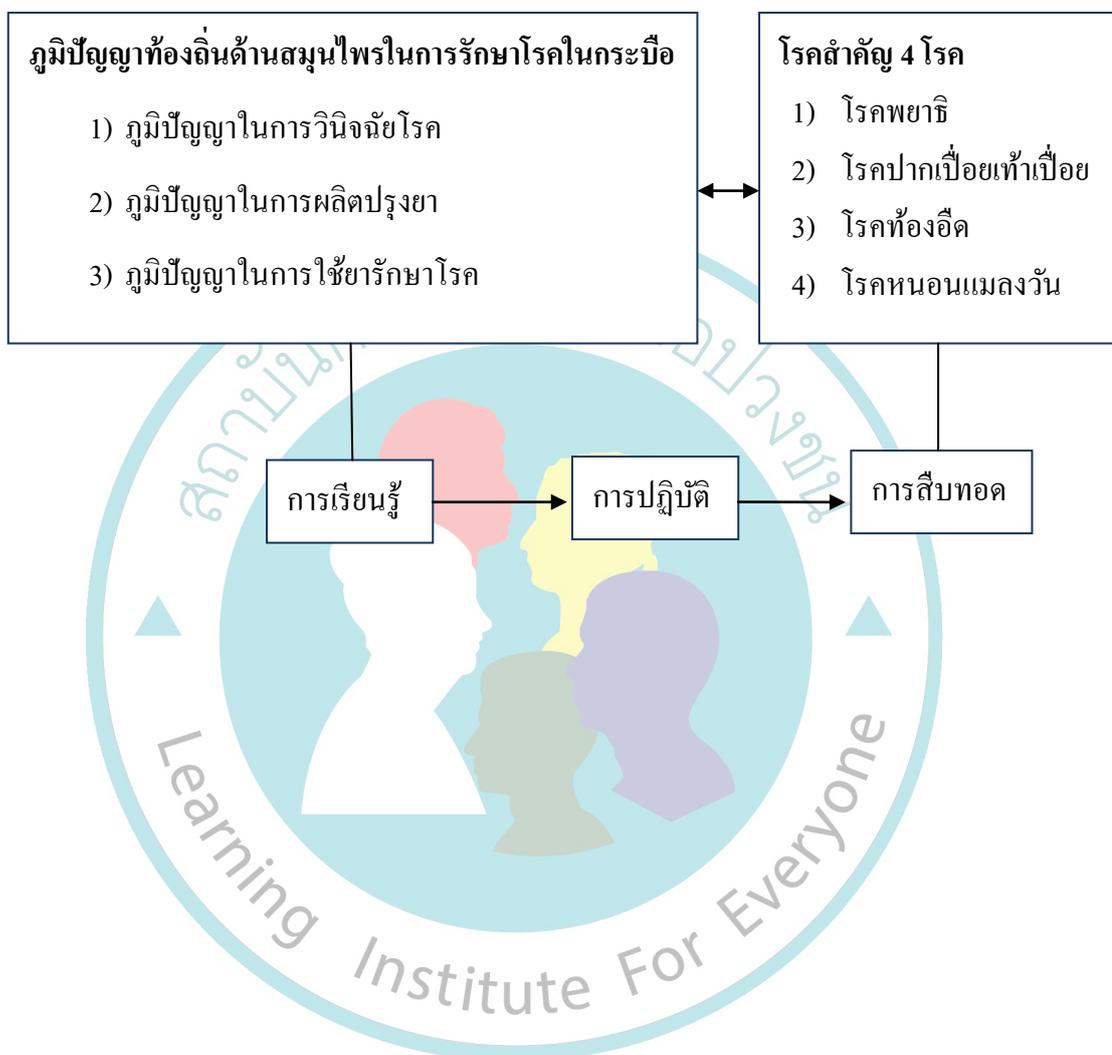
จารีต ใจลังกา และคณะ (2557) ได้ศึกษาวิจัยผลของสารสกัดจากน้อยโหน่ง ตะไคร้หอม และโล่ตื้น ในการกำจัดเห็บโคเห็บและโรคที่นำโดยเห็บซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาปศุสัตว์ในประเทศไทย ที่ผ่านมามีการกำจัดเห็บโคของเกษตรกรมีการใช้ยามาแมลงสังเคราะห์ที่ต้องสั่งซื้อจากต่างประเทศ ซึ่งเป็นอันตรายต่อเกษตรกรผู้เลี้ยง และเห็บโคยังสามารถสร้างสายพันธุ์ที่ดื้อยามาแมลงสังเคราะห์ ที่เสื่อมสลายช้าและเกิดการตกค้างเป็นพิษต่อสิ่งแวดล้อมอีกด้วย การวิจัยครั้งนี้ได้ศึกษาการใช้สมุนไพร 4 ชนิด ได้แก่ น้อยโหน่ง ตะไคร้หอม ยาสูบและโล่ตื้น ทั้งการใช้แบบเชิงเดี่ยวและนำมาผสมกันเป็นสารผสมในการกำจัดเห็บโค ได้ทดลองในฝูงโคพื้นเมืองในพื้นที่จังหวัดแพร่และน่าน จำนวน 20 ตัว พบว่า สามารถกำจัดเห็บโคได้ ผลระหว่าง 86.75% - 93.10% และสมุนไพรสูตรผสมที่ได้จากสารสกัดจากสมุนไพรทั้ง 4 ชนิด ผสมกันในสูตรต่างๆ สามารถกำจัดเห็บโคได้ถึง 99.23% - 100%

วินัย พิมพ์นิช และคณะ (2549) ได้ศึกษาเปรียบเทียบประสิทธิภาพของการใช้สมุนไพรและยาถ่ายพยาธิในแพะ เพื่อเปรียบเทียบประสิทธิภาพการใช้ยาถ่ายพยาธิกลุ่ม Albendazole, Ivermectin, Fenbendazole และสมุนไพรหมักในการกำจัดไข่พยาธิในแพะ โดยใช้แพะพันธุ์พื้นเมืองและลูกผสม จำนวน 20 ตัว น้ำหนัก 25-30 กิโลกรัม แบ่งการทดลองออกเป็น 4 กลุ่ม กลุ่มละ 5 ตัว กลุ่มที่ 1 ให้สมุนไพรหมัก 10 มิลลิลิตร/1 กิโลกรัม กลุ่มที่ 2 ให้ Albendazole 8 มิลลิกรัม/1 กิโลกรัม กลุ่มที่ 3 ให้ Ivermectin 0.2 มิลลิกรัม/ 1 กิโลกรัม และกลุ่มที่ 4 ให้ Fenbendazole 5 มิลลิกรัม/ 1 กิโลกรัม แล้วทำการเก็บตัวอย่างหลังจากป้อนยาแล้ว 7 และ 14 วัน จากการศึกษาเมื่อเปรียบเทียบสมุนไพรหมักกับยาถ่ายพยาธิทั้ง 3 ชนิดพบว่า สมุนไพรหมักมีประสิทธิภาพในการลดจำนวนของไข่พยาธิได้ดีกว่า Ivermectin, Albendazole และ Fenbendazole ตามลำดับ

ดังนั้น การศึกษาวิจัย และการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคในสัตว์ จึงเป็นการอนุรักษ์มรดกไทยให้ประชาชนในแต่ละท้องถิ่น รู้จักการพึ่งพาตนเอง ในการนำพืชสมุนไพรในท้องถิ่นของตน มาใช้ให้เกิดประโยชน์ตามแบบแผนโบราณ ทำให้คนเห็นคุณค่าและกลับมาดำเนินชีวิตที่ใกล้ชิดธรรมชาติยิ่งขึ้น ทำให้เกิดความภูมิใจในความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร และวัฒนธรรมศึกษา คุณค่าของความเป็นไทย (<http://www.boonrarat.net>)

จากการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังกล่าว สามารถเชื่อมโยงเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยในเรื่องภูมิปัญญากับการพัฒนาวิถีชีวิตระบบนิเวศในชุมชน เพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างเข้มแข็งและยั่งยืน ได้ ดังนี้

2.3 กรอบแนวคิดการวิจัย

บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย

3.1 รูปแบบการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) มุ่งศึกษาการใช้ภูมิปัญญาด้านสมุนไพรในท้องถิ่นเป็นส่วนประกอบสำคัญ ในการผลิตยารักษาโรคในกระบือ โดยปราชญ์ชาวบ้าน โดยการวิจัยครั้งนี้มุ่งเน้นการศึกษาเชิงลึกถึงแนวความคิด ประสบการณ์ของปราชญ์ในการแก้ปัญหาด้านการรักษาโรคในกระบือ

3.2 วิธีการและเทคนิคที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้เทคนิคด้านการวิจัยร่วมปฏิบัติการในพื้นที่เพื่อ การสังเกตและการจดบันทึก พร้อมแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-dept interview) ที่มีความยืดหยุ่นในการเพิ่มเติมคำถามย่อยจากคำถามหลัก เพื่อให้ทราบถึงเหตุผล บริบทเงื่อนไข วิธีการ กระบวนการ ดำริบาย การให้ความหมาย และคุณค่าในวัฒนธรรมเป็นกระแสวิถีชีวิตทางเลือกภายในชุมชน ให้คุณค่ากับการใช้สมุนไพรที่เป็นวัตถุดิบในชุมชนโดยผู้รู้คือปราชญ์ชาวบ้าน

3.3 ประชากรเป้าหมาย วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างในการวิจัย

ประชากรที่ใช้ในการศึกษา คือ เกษตรกรที่เลี้ยงและมีความเชี่ยวชาญในการนำภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคในกระบือ จำนวน 6 ราย ของตำบลสันปูเลย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ที่เป็นผู้รู้ส่วนผสม วิธีปรุงสมุนไพร และกระบวนการรักษาโดยการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคในกระบือจำนวน 4 โรค ประกอบด้วย โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย โรคพยาธิ โรคท้องอืด และโรคหนองแมลงวัน

วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างในการวิจัย ใช้วิธีการเลือกตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง เนื่องจากจำนวนของเกษตรกรผู้เชี่ยวชาญในพื้นที่มีจำนวนไม่มากนัก ผู้วิจัย จึงคำนึงถึงความพร้อมของผู้ให้ข้อมูลในการวิจัยเป็นสำคัญ จนสามารถคัดสรรได้จำนวน 6 คน ที่ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์และร่วมปฏิบัติการในการดูแลรักษาโรคในกระบือ

3.4 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้ ใช้เครื่องมือคือ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (Indept-interview) โดยตั้งเป็นประเด็นในการสอบถามเกี่ยวกับภูมิปัญญาในการรักษาโรคในกระปือ ในประเด็นต่างๆ ตั้งแต่การวินิจฉัยโรค ส่วนผสม กระบวนการผลิต และกระบวนการรักษา ข้อมูลเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรในการรักษากระปือรักษาโรคในกระปือจำนวน 4 โรค ประกอบด้วย โรคปากเปื่อยเท่าเปื่อย โรคพยาธิ โรคท้องอืด และโรคนอนเมลงวัน สัมภาษณ์ผู้รู้รับยา ในตำบลสันปูเลย อำเภอคอยสะเกิด จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 6 คน ซึ่งการใช้เครื่องมือนี้ จะทำให้มีความยืดหยุ่น สามารถเพิ่มเติมคำถามย่อยจากคำถามหลัก เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกในแต่ละประเด็นในรายละเอียด

3.5 วิธีการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล

การเก็บข้อมูล ข้อมูลหลักที่ได้จากงานวิจัยครั้งนี้ มาจากการใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (Indept-interview) เพื่อสอบถามข้อมูลจากปราชญ์ (Key information) ซึ่งเป็นข้อมูลภาคสนามจากกลุ่มตัวอย่างจำนวน 6 ราย โดยมีการบันทึกแบบพรรณนา ตามประเด็นหลัก ซึ่งผู้วิจัยเป็นผู้ดำเนินการสัมภาษณ์และเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง

นอกจากนี้ ผู้วิจัย ยังได้มีการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ในกิจกรรมการผลิต และการรักษาโรคในกระปือ ของปราชญ์ชาวบ้าน เนื่องจากผู้วิจัยเป็นผู้ที่มีภูมิลำเนาอยู่ในพื้นที่อยู่แล้ว และได้เป็นผู้ที่สืบทอดความรู้ภูมิปัญญาในการรักษาโรคกระปือด้วยสมุนไพร ได้ปฏิบัติเอง ดังนั้น จึงได้นำผลการรักษา และกระบวนการต่างๆ มาบันทึกประจำวัน และสรุปวิเคราะห์ ให้เกิดความเข้าใจความเชื่อมโยงกันของส่วนผสมยา กระบวนการผลิตยา และกระบวนการรักษา เพื่อตอบโจทย์การวิจัยได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัย ใช้ข้อมูลหลักจากแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (Indept-interview) ที่ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลมารายบุคคล แยกแยะให้เห็นความแตกต่าง และความสัมพันธ์สอดคล้องกัน ข้อมูลแต่ละประเด็น ตั้งแต่ขั้นตอนการวินิจฉัยโรค วิธีปรุงและส่วนผสม วิธีการรักษาและติดตามผลการรักษาตามลำดับ สำหรับการรักษาโรคในกระปือ จำนวน 4 โรค ประกอบด้วย โรคปากเปื่อยเท่าเปื่อย โรคพยาธิ โรคท้องอืด และโรคนอนเมลงวัน สนวนกับข้อมูลการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม เพื่อนำมาเทียบเคียงและสร้างความเชื่อมั่นในการตีความ สรุปข้อมูลเป็นองค์

ความรู้ในการวิจัย โดยปรึกษาและนำเสนอความก้าวหน้าให้กับอาจารย์ที่ปรึกษาหลักเป็นระยะ พร้อมทั้งเก็บข้อมูลเพิ่มเติม เพื่อให้สามารถตอบคำถาม และวัตถุประสงค์ของการวิจัย ที่ได้กำหนดไว้อย่างชัดเจน

3.6 ปฏิทินการปฏิบัติงาน

ตารางที่ 1 แสดงปฏิทินการปฏิบัติงานในการวิจัย มีขั้นตอนในการดำเนินงานระหว่าง เดือน มกราคม 2558 – กันยายน 2558 ดังต่อไปนี้

รายละเอียดกิจกรรม	ระยะเวลา									
	ม.ค	ก.พ	มี.ค	เม.ย	พ.ค	มิ.ย	ก.ค	ส.ค	ก.ย	
1.การเตรียมเอกสาร	→									
2.การศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง		→								
3.ติดต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและรวบรวมข้อมูล			→							
4.สร้างเครื่องมือการวิจัย ออกแบบสอบถาม				→						
5.การเก็บรวบรวมข้อมูลจากประชากรกลุ่มเป้าหมายการวิจัย					→					
6.การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้							→			
7.การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล							→			
8.การนำเสนอผลการวิจัยต่อกรรมการ								→		→
9.การเขียนรายงานการวิจัย								→		→

3.7 การนำเสนอข้อมูล

ในการนำเสนอข้อมูล ผู้วิจัย ได้นำข้อมูลจากการบันทึกตามแบบสัมภาษณ์เชิงลึก กับ เกษตรกรผู้เป็นปราชญ์จำนวน 6 ท่าน มาสู่การวิเคราะห์และเพิ่มเติมข้อมูลจากการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม โดยเรียงลำดับการนำเสนอเพื่อตอบตามวัตถุประสงค์ และเนื้อหาของงานวิจัย ตั้งแต่ข้อมูลพื้นฐานของเกษตรกร ภูมิปัญญาในการวินิจฉัยโรค วิธีปรุงและส่วนผสม วิธีการรักษาและติดตามผลการรักษาตามลำดับ สำหรับการรักษาโรคในกระป๋อง จำนวน 4 โรค ประกอบด้วย โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย โรคพยาธิ โรคท้องอืด และโรคหนอนแมลงวัน

บทที่ 4

ผลการวิจัย

จากการศึกษาการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นคือสมุนไพร ในการรักษาโรคในกระป๋อง เขต ตำบลสันปูเลย อำเภอคอยสะเกิด จังหวัดเชียงใหม่ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น พอสรุปได้ว่า หมายถึง ความสามารถในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรที่อยู่ในพื้นที่นั้น ๆ โดยใช้สติปัญญาสั่งสม ความรู้อย่างแพร่หลาย ผสมผสานความกลมกลืนระหว่าง สภาพภูมิอากาศ สภาพแวดล้อม และ กระบวนการเหล่านี้มีมาจนหลายชั่วคน จนเกิดการเรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์เป็นระยะเวลา ยาวนาน โดยอาศัยภูมิปัญญาด้านสมุนไพรในท้องถิ่นที่มีอยู่มาใช้ในการรักษาโรคในกระป๋อง

งานวิจัยเล่มนี้ มุ่งเน้นให้ได้มาซึ่งสูตรส่วนผสมและวิธีปรุงสมุนไพรในการรักษาโรค จำนวน 4 โรคคือ โรคพยาธิ โรคปากเปื่อยเท่าเปื่อย โรคท้องอืด และ โรคแผลหนองแมลงวัน โดย เก็บข้อมูลจากแบบสอบถาม และ แบบสัมภาษณ์เกษตรกรที่มีความรู้ในการปรุงสมุนไพรรักษากระป๋อง ในเขตตำบลสันปูเลย จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 6 ราย ที่มีความรู้ในการปรุงยาและสูตรจากสมุนไพร ในเขตตำบลสันปูเลย จังหวัดเชียงใหม่ ดังต่อไปนี้

เกษตรกรคนที่ 1 นายเมืองแก้ว ยะสม

นายเมืองแก้ว ยะสม ปัจจุบันอยู่บ้านเลขที่ 86 หมู่ 1 ตำบลต้นเปา อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ จบการศึกษาในระดับประถมศึกษา ป. 4 โรงเรียนหนองโคง ปัจจุบันอายุ 83 ปี นายเมืองแก้ว เริ่มเลี้ยงกระป๋องตั้งแต่อายุ 13 ปี สมัยนั้น มีโคจำนวน 1 ตัว กระป๋องจำนวน 1 ตัว และ เลี้ยงขยาจำนวนมาเรื่อยๆ จนกระป๋องได้เพิ่มจำนวนเป็น 30 ตัว ในปัจจุบัน ท่านเล่าว่าท่านได้ใช้ สมุนไพรในการรักษากระป๋องมานานแล้ว โดยได้ความรู้สืบทอดมาจากบิดา ซึ่งพบว่าได้ผลดี ประหยัดเพราะไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายและสมุนไพรที่หาได้ในชุมชน

รูปที่ 1 นายเมืองแก้ว ยะสม ปราชญ์ชาวบ้าน อายุ 83 ปี

ภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรเพื่อรักษาโรคในกระปือ ของพ่อเมืองแก้ว ยะสม มีการวินิจฉัยโรค การผลิตหรือปรุงยาสมุนไพร และการรักษาโรคสำคัญ 4 โรค ประกอบไปด้วย โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย โรคพยาธิ โรคท้องอืด และโรคหนองในแมลงวัน ซึ่งในแต่ละโรคนั้น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย

การวินิจฉัยโรคปากเปื่อยเท้าเปื่อยนั้น พ่อเมืองแก้ว ยะสม ได้ให้ข้อมูลว่า โรคนี้มักจะเกิดในช่วงฤดูฝน กระปือจะมีบาดแผลที่กิบเท้าทั้งสี่ข้าง และมีแผลบนลิ้นและในปาก ทำให้กระปือเกิดอาการเดินไม่สะดวก และกินอาหารได้น้อยเนื่องจากเจ็บแผลบนลิ้นและในปาก ถ้าปล่อยไว้ก็จะเสียชีวิต

วิธีปรุงและส่วนผสมยา พ่อเมืองแก้ว จะนำเปลือกประคุ่มาต้มโดยใส่น้ำท่วมเปลือกประคุ่มหนึ่งเท่า เคี่ยวให้ข้น กรองเอาแต่น้ำ ในการรักษาโรค พ่อเมืองแก้ว จะนำน้ำที่กรองได้ไปราดเท้ากระปือที่เป็นแผล และทำอย่างต่อเนื่องทุกวัน จนกว่าแผลจะหาย ซึ่งพ่อเมืองแก้ว ได้ติดตามผลการรักษาโรค ซึ่งถ้าพบว่าแผลเริ่มแห้งและตกสะเก็ดแล้ว จึงหยุดราดยา การรักษานี้ จะใช้เวลาประมาณ 2-3 สัปดาห์

2) โรคพยาธิภายใน

โรคพยาธิภายใน การวินิจฉัยโรคนี้ เมื่อได้ทำการคัดเลือดหรือได้นำกระบือเข้ามาเลี้ยงใหม่ในคอก หรือลูกกระบือที่เกิดในคอก อายุระหว่าง 8-12 เดือน พ่อเมืองแก้ว จะสังเกตว่ามีโรคพยาธิภายใน โดยกระบือจะโตช้า ดวงตาไม่สดใส ผิวหนังหยาบ ขนหยอง ผอม อุจจาระของกระบือเหลว ถ้ามีอาการโดยรวมตามนี้ อาจจะไม่ครบทุกอาการ พ่อเมืองแก้ว ก็จะดำเนินการถ่ายพยาธิให้กระบือ เพื่อกันไว้ก่อน

วิธีปรุงยาและส่วนผสมยาสำหรับโรคพยาธิภายใน พ่อเมืองแก้ว จะนำไปน้อยหน้าจำนวน 1 กำมือ ทำให้ละเอียดผสมน้ำสะอาดครึ่งลิตรคั้นเอาแต่น้ำ แล้วเอาผสมกับน้ำกะทิเล็กน้อยนำไปใส่ขวดแก้ว แล้วกรองให้กระบือกิน เมื่อนำยาให้กระบือกินเข้าไปแล้ว การให้ยาครั้งต่อไปส่วนมากพ่อเมืองแก้วจะทำปีละครั้ง แต่ถ้ากระบือมีอาการซึม ไม่ร่าเริง ขนหยอง พ่อเมืองแก้วก็จะทำซ้ำทันที

โรคพยาธิภายนอก การวินิจฉัยโรค พ่อเมืองแก้วจะสังเกตจากบริเวณผิวหนังของกระบือ จะมีแม่เห็บหรือลูกเห็บ หรือไข่เห็บ หาก ก็จะดำเนินการรักษาโดยด่วน สำหรับวิธีปรุงและส่วนผสมยารักษาโรคเห็บ หาก นั้น พ่อเมืองแก้ว จะนำเมล็ดน้อยหน้า 1 กำมือตำพอแหลก แซ่ด้วยเหล้าขาวครึ่งแก้ว น้ำสะอาดสองแก้ว นำมาคลุกให้เข้ากันแช่ทิ้งไว้หนึ่งคืน จากนั้น จะกรองกั้นเก็บส่วนน้ำไว้เป็นหัวเชื้อนำไปผสมน้ำ 3 เท่า ใช้ฉีดพ่นให้โดนเห็บบนตัวกระบือ จะฆ่าเห็บได้ทั้งตัวอ่อน เห็บตัวรุ่น และเห็บตัวแก่ อย่างไรก็ตาม สัตว์ที่ต่อมาเห็บก็จะมีตัวอ่อนเกิดขึ้นใหม่จากไข่อีก พ่อเมืองแก้ว ก็จะใช้สารสกัดเมล็ดน้อยหน้า ผสมอีก 6 เท่าฉีด ซึ่งผลการรักษา หลังจากพ่นยาอย่างน้อย 8-12 ครั้ง โดยพ่นทุกวันพบว่า สามารถรักษาโรคพยาธิภายนอกให้หายขาดได้ และสามารถนำไปใช้กับสัตว์อื่นๆ ได้ด้วย

3) โรคท้องอืด

การวินิจฉัยโรค พ่อเมืองแก้วจะสังเกตอาการของโรคท้องอืด ที่เกิดขึ้นกับกระบือ ซึ่งเกิดจากการกินหญ้าหรือพืชบางชนิด โดยดูจากช่องท้องของกระบือ ว่ามีการขยายใหญ่ผิดปกติหรือไม่ และกระบือจะมีอาการหยุดกินหญ้า กระวนกระวาย ซึ่งจะรู้โดยสัญชาตญาณว่าต้องให้การรักษากระบือโดยด่วน วิธีการรักษาโรค พ่อเมืองแก้ว จะนำน้ำมันพืชยี่ห้อใดก็ได้ ใส่ขวดแก้วกรองให้กระบือกินโดยตรงในสัดส่วน คือ สำหรับกระบือโต ให้กิน 1 ลิตร ส่วนกระบือเล็ก ให้กินครึ่งลิตร จากนั้น จะติดตามผลการรักษา ซึ่งหากพบว่า เมื่อให้กระบือกินครั้งเดียวแล้วยังไม่หาย ก็จะต้องปรึกษาหมอสัตวบาล

4) โรคแผลหนองแมลงวัน

การวินิจฉัยโรค พ่อเมืองแก้วจะสังเกตอาการของโรค คือ จะมีแมลงวันตอมบริเวณบาดแผลต่างๆ เช่น แผลที่สายสะดือลูกกระบือเกิดใหม่ แผลที่เกิดจากการต่อสู้กัน แผลจากของมีคมตำ เป็นต้น แล้วเกิดอีกเสมอไม่หาย

วิธีปรุงยาและส่วนผสมยา พ่อเมืองแก้วจะนำยาสูบ ปูนกินหมาก นำมาผสมกันและคลุกกันให้พอเหนียวในสัดส่วนที่เท่าๆ กัน นำไปรักษาโรค โดยนำยาที่ได้ จะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับขนาดบาดแผล นำไปปิดที่บาดแผลนำยาที่ได้มาปิดที่แผลให้มีแผล

จากการติดตามผลการรักษา ส่วนใหญ่ถ้าแผลอักเสบไม่มากและแผลไม่กว้าง ใส่ยาเพียงครั้งเดียวก็จะหาย แต่ถ้าแผลใหญ่ก็จะทำงานกว่าจะหาย โดยใส่ทุกๆ 3-4 วัน ต่อครั้ง

เกษตรกรคนที่ 2 นายเฉลิม ปินตาเลิศ

นายเฉลิม ปินตาเลิศ อายุ 73 ปี อยู่บ้านเลขที่ 48 ตำบลสันปูเลย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ จบการศึกษาชั้น ป.4 โรงเรียนบ้านสันต้นม่วงใต้ เริ่มเลี้ยงกระบือตอนอายุ 20 ปี ปัจจุบันมีกระบือ 15 ตัว

รูปที่ 2 นายเฉลิม ปินตาเลิศ ปราชญ์ชาวบ้าน อายุ 73 ปี

ภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรเพื่อรักษาโรคในกระป๋อง ของพ่อเฉลิม ปินตาเลิศ มีการวินิจฉัยโรค การผลิตหรือปรุงยาสมุนไพร และการรักษาโรคสำคัญ 4 โรค ประกอบไปด้วย โรคปากเปื่อยเท่าเปื่อย โรคพยาธิ โรคท้องอืด และโรคนอนแมลงวัน ซึ่งในแต่ละโรคนั้น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) โรคปากเปื่อยเท่าเปื่อย

การวินิจฉัยโรคปากเปื่อยเท่าเปื่อยนั้น พ่อเฉลิม ปินตาเลิศ จะสังเกตว่ากระป๋องเกิดแผลบนลิ้นและในปากทำให้กินอาหารและหายใจลำบาก และมีแผลที่เท่าทำให้เดินลำบาก ซึ่งทำให้กระป๋อง ชุบพอมลง ถ้าไม่รักษาอาจล้มตายได้ในเวลาต่อมา

พ่อเฉลิม มีวิธีปรุงและส่วนผสมยา โดยการนำผลมะเฟืองสุกเปรี้ยว นำมาปอกเปลือก ออกคลุกกับเกลือทิ้งลูก จากนั้น ก็นำผลมะเฟืองที่เตรียมไว้ นำไปนวดที่ลิ้นให้กระป๋อง โดยค่อยๆ คลึงให้ทั่วๆ ลิ้น ทำซ้ำไปซ้ำมาจนกว่าผลมะเฟืองและเกลือจะหมดไป

ในการติดตามผลการรักษา พ่อเฉลิม จะทำทุกวันราว 2-3 สัปดาห์ เพื่อให้กระป๋องการตอบสนองและรักษาแผลในปากและลิ้น

2) โรคพยาธิ

โรคพยาธิภายใน พ่อเฉลิม มีการวินิจฉัยโรค โดยดูจากสุขภาพภายนอกของกระป๋อง คือ หากกระป๋องมีสุขภาพทรุดโทรม แคระแกรน ท้องป่อง แวตาไม่ร่าเริง ผสมติดซ้ำ และอุจจาระเหลวด้วย อาจสันนิษฐานได้ว่ากระป๋องเป็นโรคพยาธิภายใน

พ่อเฉลิม มีวิธีปรุงและส่วนผสมยา โดยการนำเปลือกสะเดามาโขลกแล้วนำมาแช่ในน้ำขาวข้าวในตอนเช้า แล้วคั้นเอาแต่น้ำนำมากรอกให้กระป๋องกินในตอนเย็น พ่อเฉลิมจะนำน้ำยาที่ใส่ขวดนำไปกรอกให้กระป๋องกินครั้งละ 3 ขวด ทำ 5-6 ครั้ง ห่างกัน 3-4 วัน

ซึ่งจากการติดตามผลการรักษา พบว่า เมื่อให้กระป๋องกินยาครบ กระป๋องก็จะกลับมา มีสุขภาพดีแข็งแรง

3) โรคท้องอืด

การวินิจฉัยโรค พ่อเฉลิม จะสังเกตจากกระป๋อง ที่มีอาการกระวนกระวาย หันมองท้องบ่อยๆ ไม่กินน้ำอาหาร ท้องป่องใหญ่กว่าปกติ

การปรุงยา ฟอเจลิม จะนำไปย่นางหนึ่งกำมือ ผสมกับน้ำปลาร้าครึ่งแก้ว โดยโขลกให้เข้ากัน และกรองเอาแต่น้ำ นำไปรักษา โดยนำไปกรอกให้กระบือกินผสมน้ำสะอาดเล็กน้อยเพื่อเวลานำไปกรอกให้กระบือกินง่ายขึ้น

การติดตามผลการรักษา ฟอเจลิมจะดูแลฝ้าสังเกตอย่างใกล้ชิด ถ้ายังไม่หาย หรืออาการหนักมากขึ้น ก็จะปรึกษาหมอสัตว์ทันที

4) โรคแผล หนองแมลงวัน

การวินิจฉัยโรค ฟอเจลิมจะดูบริเวณที่เป็นแผลจะมีแมลงวันตอมและมีหนองแมลงวันอยู่ภายใน ซึ่งจะทำให้กระบือเกิดอาการระคายเคือง และเกิดการอักเสบจะมากหรือน้อยขึ้นกับขนาดบาดแผลและการดูแลรักษา

วิธีปรุงและส่วนผสมยา ฟอเจลิม จะนำยาสูบ ปูนกินหมาก นำมาผสมกันในอัตราส่วนที่เท่ากัน จะมากหรือน้อยขึ้นกับขนาดบาดแผลและระดับรุนแรงของการอักเสบ วิธีการรักษาโรค ฟอเจลิมจะนำส่วนผสมไว้ที่เหนียวพอประมาณปิดที่บาดแผล

การติดตามผลการรักษา ถ้าแผลไม่ใหญ่ก็จะใส่ครั้งเดียว ฟอเจลิม จะสังเกตดู ถ้าแผลไม่มีแมลงวันตอมและแห้ง ก็ใส่ครั้งเดียวแต่ถ้าแผลใหญ่และใส่ยาแล้วถ้ายาหลุดก็ใส่อีกและใส่สัปดาห์ละครั้ง ใส่ติดต่อกัน 2-3 ครั้ง ก็จะหาย

เกษตรกรคนที่ 3 นายดี จันทร์ชา

นายดี จันทร์ชา อายุ 58 ปี ปัจจุบันพักอาศัยอยู่บ้านเลขที่ 32/3 ตำบลสำราญราษฎร์ อำเภออดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ จบการศึกษาระดับการศึกษา ป.4 โรงเรียนป่าเสร์้า ปัจจุบันทำอาชีพเปิดร้านขายอาหารสัตว์ และยังเลี้ยงกระบือ จำนวน 15 ตัว

ภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรเพื่อรักษาโรคในกระบือ ของพ่อดี จันทร์ชา มีการวินิจฉัยโรค การผลิตหรือปรุงยาสมุนไพร และการรักษาโรคสำคัญ 4 โรค ประกอบไปด้วย โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย โรคพยาธิ โรคท้องอืด และโรคหนองแมลงวัน ซึ่งในแต่ละโรคนั้น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย

การวินิจฉัยโรคปากเปื่อยเท้าเปื่อยนั้น พ่อดี จะทราบได้ว่า โรคปากเปื่อย เท้าเปื่อยนั้น จะเกิดช่วงฤดูฝน ช่วงที่ชุกกระบือเป็นมาก คือช่วงเดือนสิงหาคมถึงเดือนกันยายน กระบือจะมีอาการ

เกิดบาดแผลที่กึ่งเท้าทั้งสี่ข้าง และมีแผลบนลิ้นและในปากทำให้กระบือเดินไม่สะดวกและกินอาหารได้น้อยเนื่องจากเจ็บแผลบนลิ้นและในปาก

รูปที่ 3 นายดี จันทร์ชา ปราชญ์ชาวบ้าน อายุ 58 ปี

วิธีปรุงและส่วนผสมยา พอดีจะนำเปลือกประคุ่มาต้ม โดยใต้น้ำต้มเปลือกประคุ่มาหนึ่งเท่าเตี่ยวให้ขึ้น กรองเอาแต่น้ำ นำน้ำที่กรองได้ไปราดเท้ากระบือที่เป็นแผลทำทุกวัน จากการติดตามผลการรักษาโรค พบว่าแผลจะตกสะเก็ดและแห้งไป เมื่อเห็นว่าหายแล้ว พอดีก็หยุดรักษา จะใช้เวลารักษาประมาณ 2-3 สัปดาห์

2) โรคพยาธิ

โรคพยาธิภายใน พอดี จะมีการวินิจฉัยโรค โดยดูอาการว่ากระบือเป็นพยาธิ ดูจากร่างกายทรุดโทรม กินหญ้าอาหารได้น้อย แวตาไม่ร่าเริง โตช้า พอดี แนะนำว่า ควรถ่ายพยาธิทุกปี ปีละ 1-2 ครั้งกันไว้ก่อน จะไม่มีปัญหาเรื่องพยาธิเลย

ถ้ามีโรคพยาธิภายในเกิดขึ้น พอดี จะมีวิธีปรุงและส่วนผสมยา โดยการนำเปลือกข่อยมาทุบพอแหลก คองกับน้ำเกลือทิ้งไว้นาน 3 วัน จากนั้น จึงนำเปลือกข่อยที่ต้องไว้ไปวางไว้ในรางหญ้าวันละ 1 กิโลกรัมให้กระบือกินติดต่อกันประมาณหนึ่งอาทิตย์

การติดตามผลการรักษา พบว่า เมื่อกระป๋องกินยาครบ กระป๋องก็จะกินหญ้าอาหารดี ทำให้สุขภาพแข็งแรง โตไว

3) โรคพยาธิภายนอก

การวินิจฉัยโรค พอดีจะดูอาการภายนอกกระป๋อง บริเวณที่เป็นขี้เรื้อนจะมีอาการขน หล่น เป็นเป้ำ และจะมีเก็ดขาวๆ กระจายอยู่ทั่วบริเวณ และกระป๋องจะมีอาการคันถ้าไม่รักษาก็จะ ลุกกลามไปเรื่อยๆ

พอดี มีวิธีปรุงและส่วนผสมยา โดยการนำใบหน้อยหน้า ยาเส้น กำมะถัน น้ำมันพืช ใน ปริมาณเท่าๆ กันผสมให้เข้ากันแล้ว นำมาทาให้ทั่วบริเวณที่เป็นโรค จนกว่าจะหายจากอาการ (ขี้ เรื้อน) ใช้เวลารักษานานประมาณ 2-3 อาทิตย์

จากการติดตามผลการรักษา พบว่า รอยที่เป็นเป้ำและสีขาวที่เป็นเก็ดจะมีสีจางลงจน เป็นผิวหนังสีเดิม และขนจะค่อยๆ ขึ้นมาทีหลังเมื่อเวลาผ่านไปราว 1-2 เดือน กระป๋องก็จะหายเป็น ปกติ

3) โรคท้องอืด

การวินิจฉัยโรค พอดี จะสังเกตอาการของโรคท้องอืด โดยดูช่องท้อง ว่ามีการขยาย ใหญ่กว่าปกติ และกระป๋องหยุดกินหญ้า กระวนกระวาย

พอดี มีวิธีปรุงและส่วนผสมยา โดยนำน้ำมันให้กระป๋องกินโดยตรง นำน้ำมันพืชใส่ขวด แก้วหรือกระบอกไม้ไผ่ กรอกให้กระป๋องกินโดยตรงในสัดส่วน กระป๋องโต 1 ลิตร กระป๋องเล็กครึ่ง ลิตรให้กิน ผลการรักษา ส่วนมากจะหายเป็นปกติ

4) โรคแผลหนองแมลงวัน

การวินิจฉัยโรค พอดี จะดูบริเวณที่เป็นแผล ถ้ามีแมลงวันตอมและมีหนองแมลงวันอยู่ ภายใน จะทำให้กระป๋องเกิดการระคายเคืองและเกิดการอักเสบ จะมากหรือน้อยขึ้นกับขนาด บาดแผลและการดูแลรักษา

วิธีปรุงและส่วนผสมยา พอดี จะนำยาสูบ ปูนกินหมาก นำมาผสมกันในอัตราส่วนที่ เท่ากัน จะมากหรือน้อยขึ้นกับขนาดบาดแผลและระดับรุนแรงของการอักเสบ จากนั้น จะนำ ส่วนผสมไว้ที่เหนียวพอประมาณปิดที่พอเหนียวนำไปบาดแผล

ผลการรักษา ถ้าแผลไม่ใหญ่ก็ใส่เพียงครั้งเดียว สังกัดดูถ้าแผลไม่มีแผลงวันตอมและแห้ง แต่ถ้าแผลใหญ่และใส่ยาแล้วถ้ายาหลุดก็ใส่อีก ใส่สัปดาห์ละครั้ง ประมาณ 2-3 สัปดาห์ ก็จะหาย

เกษตรกรคนที่ 4 ร.ต.ต.ณรงค์วัต ยะสม

ร.ต.ต.ณรงค์วัต ยะสม ปัจจุบันอายุ 53 ปี จบการศึกษาระดับการศึกษา โรงเรียนตำรวจลำปาง เริ่มเลี้ยงกระบือมาตั้งแต่จำความได้ ปัจจุบันทำฟาร์มกระบือจำนวน 35 ตัว

รูปที่ 4 ร.ต.ต.ณรงค์วัต ยะสม ปราชญ์ชาวบ้าน อายุ 53 ปี

ภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรเพื่อรักษาโรคในกระบือ ของพ่อณรงค์วัต ยะสม มีการวินิจฉัยโรค การผลิตหรือปรุงยาสมุนไพร และการรักษาโรคสำคัญ 4 โรค ประกอบไปด้วย โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย โรคพยาธิ โรคท้องอืด และโรคหนองแผลงวัน ซึ่งในแต่ละโรคนั้น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย

การวินิจฉัยโรคปากเปื่อยเท้าเปื่อยนั้น พ่อณรงค์วัต จะทราบว่า โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย จะเกิดช่วงฤดูฝน ช่วงที่ชุกกระบือเป็นมาก คือช่วงเดือนสิงหาคมถึงเดือนกันยายน กระบือจะมี

อาการเกิดบาดแผลที่กิบเท้าทั้งสี่ข้าง และมีแผลบนลิ้นและในปากทำให้กระบือเดินไม่สะดวกและกินอาหารได้น้อยเนื่องจากเจ็บแผลบนลิ้นและในปาก

วิธีปรุงและส่วนผสมยา พ่อณรงค์วัธ จะนำเปลือกประคุ่มาต้ม โดยใส่น้ำถ้วมเปลือกประคุ่มหนึ่งเท่าเดียวให้ขึ้น กรองเอาแต่น้ำ นำน้ำที่กรองได้ไปราดเท้ากระบือที่เป็นแผลทำทุกวัน จากการติดตามผลการรักษาโรค พบว่าแผลจะตกสะเก็ดและแห้งไป เมื่อเห็นว่าหายแล้ว พ่อดีก็หยุดรักษา จะใช้เวลารักษาประมาณ 2-3 สัปดาห์

2) โรคพยาธิ

โรคพยาธิภายใน พ่อณรงค์วัธ จะมีการวินิจฉัยโรค โดยดูอาการว่ากระบือเป็นพยาธิ ดูจาก สุขภาพทรุดโทรม แคระแกรน ท้องป่อง แวดตาไม่ร่าเริง ผสมคืดซ้ำ และอาจมีอาการท้องเสีย อุจจาระเหลว อาจมีสีเทาและมีกลิ่นเหม็น

ถ้ามีโรคพยาธิภายในเกิดขึ้น พ่อณรงค์วัธ จะนำลูกขอสูก 5 ลูก ข้าวเหนียวที่เหลือกิน 1 กำ เกลือ 2 ช้อนโต๊ะ น้ำ 1 ลิตร วิธีปรุงยา จะนำลูกขอสูกคองกับข้าวกับเกลือ ผสมน้ำโดยคองไว้ประมาณ 1-2 คืน วางให้กระบือกินหรือ คั้นเอาแต่น้ำกรอกให้กระบือกิน 2-3 วัน ซึ่งจากการติดตามผลการรักษา พบว่า กระบือจะค่อยๆ มีสุขภาพแข็งแรง โตไวขึ้น

3) โรคท้องอืด

การวินิจฉัยโรค พ่อณรงค์วัธ จะสังเกตอาการของโรคท้องอืด โดยดูช่องท้อง ว่ามีการขยายใหญ่กว่าปกติ และกระบือหยุดกินหญ้า กระวนกระวาย

พ่อณรงค์วัธ มีวิธีปรุงและส่วนผสมยา โดยนำน้ำมันให้กระบือกินโดยตรง นำน้ำมันพืชใส่ขวดแก้วหรือกระบอกไม้ไผ่ กรอกให้กระบือกินโดยตรงในสัดส่วน กระบือโต 1 ลิตร กระบือเล็กครึ่งลิตรให้กิน ผลการรักษา ส่วนมากจะหายเป็นปกติ

4) โรคแผลหนองแมลงวัน

การวินิจฉัยโรค พ่อณรงค์วัธ จะดูบริเวณที่เป็นแผล ถ้ามีแมลงวันตอมและมีหนองแมลงวันอยู่ภายใน จะทำให้กระบือเกิดการระคายเคืองและเกิดการอักเสบ จะมากหรือน้อยขึ้นกับขนาดบาดแผลและการดูแลรักษา

วิธีปรุงและส่วนผสมยา พ่อณรงค์วัธ จะนำยาสูบ ปูนกินหมาก นำมาผสมกันในอัตราส่วนที่เท่ากัน จะมากหรือน้อยขึ้นกับขนาดบาดแผลและระดับรุนแรงของการอักเสบ จากนั้นจะนำส่วนผสมไว้ที่เหนียวพอประมาณปิดที่พอเหนียวนำไปบาดแผล

ผลการรักษา ถ้าแผลไม่ใหญ่ก็ใส่เพียงครั้งเดียว สังกัดดูถ้าแผลไม่มีแผลงวันต่อมและแห้ง แต่ถ้าแผลใหญ่และใส่ยาแล้วถ้าหายหลุดก็ใส่อีก ใส่สัปดาห์ละครั้ง ประมาณ 2-3 สัปดาห์ ก็จะหาย

เกษตรกรคนที่ 5 นายณรงค์ จักรแก้ว

นาย ณรงค์ จักรแก้ว ปัจจุบันอายุ 56 ปี อยู่บ้านเลขที่ 32 หมู่ 4 ตำบลแม่คือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ปัจจุบันเลี้ยงกระบือจำนวน 15 ตัว

ภาพคอกวัวของ นายณรงค์ จักรแก้ว

ภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรเพื่อรักษาโรคในกระบือ ของพ่อณรงค์ จักรแก้ว มีการวินิจฉัยโรค การผลิตหรือปรุงยาสมุนไพร และการรักษาโรคสำคัญ 4 โรค ประกอบไปด้วย โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย โรคพยาธิ โรคท้องอืด และโรคหนองนมวัว ซึ่งในแต่ละโรคนั้น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย

การวินิจฉัยโรคปากเปื่อยเท้าเปื่อยนั้น พ่อณรงค์ จะทราบคือว่า โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย จะเกิดช่วงฤดูฝน ช่วงที่ชุกกระบือเป็นมาก คือช่วงเดือนสิงหาคมถึงเดือนกันยายน กระบือจะมีอาการเกิดบาดแผลที่กีบเท้าทั้งสี่ข้าง และมีแผลบนลิ้นและในปากทำให้กระบือเดินไม่สะดวกและกินอาหารได้น้อยเนื่องจากเจ็บแผลบนลิ้นและในปาก

วิธีปรุงและส่วนผสมยา พ่อณรงค์ จะนำเปลือกประดู่มาต้ม โดยใส่น้ำท่วมเปลือกประดู่หนึ่งเท่าเตี้ยให้ขึ้น กรองเอาแต่น้ำ นำน้ำที่กรองได้ไปราดทั่วกระบือที่เป็นแผลทำทุกวัน จากการติดตามผลการรักษาโรค พบว่าแผลจะตกสะเก็ดและแห้งไป เมื่อเห็นว่าหายแล้ว พ่อดีก็หยุดรักษา จะใช้เวลารักษาประมาณ 2-3 สัปดาห์

2) โรคพยาธิ

โรคพยาธิภายใน พ่อณรงค์ จะมีการวินิจฉัยโรค โดยดูอาการว่ากระบือเป็นพยาธิ ดูจากสุขภาพทรุดโทรม แคระแกรน ท้องป่อง แวตาร่าไม่ร่าเรียง ผสมติดซ้ำ และอาจมีอาการท้องเสีย อุจจาระเหลว อาจมีสีเทาและมีกลิ่นเหม็น

ถ้ามีโรคพยาธิภายในเกิดขึ้น พ่อณรงค์ จะนำเมล็ดน้อยหน่า น้ำเมล็ดน้อยหน่า 20 เมล็ด มาตำให้ละเอียดผสมน้ำ 1 แก้ว แล้วกรอกให้กระบือกินครั้งเดียว แต่ทำทุกๆ หกเดือนหรือหนึ่งปี ผลการรักษา กระบือจะค่อยๆ มีสุขภาพแข็งแรง ขนของกระบือขึ้นมันเป็นเงางาม แวตาร่าเรียง และโตไวขึ้น

3) โรคท้องอืด

การวินิจฉัยโรค พ่อณรงค์ จะสังเกตอาการของโรคท้องอืด โดยดูช่องท้อง ว่ามีการขยายใหญ่กว่าปกติ และกระบือหยุดกินหญ้า กระวนกระวาย เมื่อสัมผัสท้องจะป่องขึ้นอีก

พ่อณรงค์ มีวิธีปรุงและส่วนผสมยาสมุนไพร ซึ่งหาได้ง่ายในท้องถิ่น โดยนำไปย่นางจำนวนหนึ่งกำมือ ผสมกับน้ำปลาร้าครึ่งแก้ว โดยโขลกให้ละเอียดให้เข้าเป็นเนื้อเดียวกัน และกรองเอาแต่น้ำ นำไปรักษา โดยนำไปกรอกให้กระบือกินผสมน้ำสะอาดเล็กน้อย เพื่อเวลานำไปกรอกให้กระบือกินง่ายขึ้น

ผลการรักษา ท้องของกระบือที่ป่องจะค่อยๆลดลง ขึ้นได้ มีอาการถ่ายท้อง มูลของกระบือจะเหลวและจะกลับมากินหญ้า หายเป็นปกติตามเดิม

4) โรคแผลหนองแมลงวัน

การวินิจฉัยโรค พ่อณรงค์ จะดูบริเวณที่กระบือเป็นแผล ถ้ามีแมลงวันตอมและมีหนองแมลงวันอยู่ภายใน จะทำให้กระบือเกิดการระคายเคืองและเกิดการอักเสบ กระบือจะกระสับกระส่าย เดินไปเดินมา กินหญ้าไม่มีความสุข โรคจะมากหรือน้อยขึ้นกับขนาดบาดแผลและการดูแลรักษา

วิธีปรุงและส่วนผสมยา พ่อณรงค์ จะนำยาสูบ ปูนที่ใช้กินกับหมาก นำมาผสมกันในอัตราส่วนที่เท่ากัน จะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับขนาดความกว้างของบาดแผล และระดับรุนแรงของการอักเสบ จากนั้น จะนำส่วนผสมไว้ที่ตุลุกเกล้าเข้าเป็นเนื้อเดียวกันแล้ว เหนียวพอประมาณปิดที่บาดแผล ถ้าแผลไม่ใหญ่ก็ใส่เพียงครั้งเดียว สังเกตดูถ้าแผลไม่มีแผลงวันต่อมและแห้ง แต่ถ้าแผลใหญ่และใส่ยาแล้วถ้ายาหลุดก็ใส่อีก ใส่สัปดาห์ละครั้ง ประมาณ 2-3 สัปดาห์ ก็จะหาย

เกษตรกรคนที่ 6 นายณัฐพงษ์ จันทระอาด

นายณัฐพงษ์ จันทระอาด บ้านเลขที่ 123 หมู่ 5 ตำบลสาราญราษฎร์ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ปัจจุบันเลี้ยงกระบือ 5 ตัว

ภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรเพื่อรักษาโรคในกระบือ ของนายณัฐพงษ์ มีการวินิจฉัยโรค การผลิตหรือปรุงยาสมุนไพร และการรักษาโรคสำคัญ 2 โรค ประกอบไปด้วย โรคพยาธิ และโรคท้องอืด ซึ่งในแต่ละโรคนั้น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) โรคพยาธิ

โรคพยาธิภายใน นายณัฐพงษ์ มีการวินิจฉัยโรค โดยดูจากสุขภาพภายนอกของกระบือ คือ หากกระบือมีสุขภาพทรุดโทรม แคระแกรน ท้องป่อง แวดตาไม่ร่าเริง ผสมติดซ้ำ และอุจจาระเหลว

นายณัฐพงษ์ มีวิธีปรุงและส่วนผสมยา โดยการนำบอระเพ็ด โขลกพอแตก 1/2 กิโลกรัม เกลือ 2 หยิบมือ ผสมกันคั้นเอาแต่น้ำ นำน้ำยาที่คั้นได้นำไปใส่ขวดแล้วกรอกให้กระบือกินโดยตรง

ซึ่งจากการติดตามผลการรักษา พบว่า เมื่อให้กระบือกินยาครบ กระบือก็จะกลับมามีสุขภาพดีแข็งแรง และควรทำเป็นประจำทุกปีปีละครั้ง

2) โรคท้องอืด

การวินิจฉัยโรค นายณัฐพงษ์ จะสังเกตจากกระบือ ที่มีอาการกระวนกระวาย หันมองท้องบ่อยๆ ไม่กินน้ำอาหาร ท้องป่องใหญ่กว่าปกติ

การปรุงยา นายณัฐพงษ์ จะนำไปบด 1 กำมือ โขลกให้แตกผสมเกลือ 2 ช้อน โต้ะ และน้ำซาวข้าว 1 แก้ว นำไปกรอกให้กระบือกินผสมน้ำสะอาดเล็กน้อยเพื่อเวลานำไปกรอกให้กระบือกินง่ายขึ้น การติดตามผลการรักษา นายณัฐพงษ์จะดูแลฝ้าสังเกตอย่างใกล้ชิด

ตารางที่ 2 แสดงภาพรวมของภูมิปัญญาในการรักษาโรคในกระบือ

ที่	ชื่อเกษตรกร	ภูมิปัญญาในการโรคสำคัญในกระบือ (ตำรับยา/การรักษา)			
		โรคพยาธิ	โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย	โรคท้องอืด	โรคหนองแมลงวัน
1.	นายเมืองแก้ว ยะสม	โรคพยาธิภายใน ใช้ใบน้อยหน้า 1 กำมือ ตำละเอียดผสมน้ำสะอาดครึ่งลิตร คั้นเอาน้ำ แล้วผสมกับน้ำกะทิเล็กน้อย นำไปใส่ขวดแก้ว กรอกให้กระบือกิน ปีละครั้ง โรคพยาธิภายนอก ใช้เมล็ดน้อยหน้า 1 กำมือตำพอแหลก แซ่ด้วยเหล้าขาวครึ่งแก้ว น้ำสะอาดสองแก้ว คลุกให้เข้ากันแช่ไว้หนึ่งคืน แล้วกรองคั้นเก็บส่วนน้ำไว้เป็นหัวเชื่อนำไปผสมน้ำ 3 เท่า ฉีดพ่นให้โดนเห็น สัปดาห์ต่อมาใช้สารสกัดเมล็ดน้อยหน้า ผสมอีก 6 เท่าฉีดซ้ำ	ต้มเปลือกประตู เคี้ยวให้ขึ้น กรองน้ำ นำไปราดเท้ากระบือที่เป็นแผลต่อเนื่องทุกวัน จนกว่าแผลจะหาย	ใช้น้ำมันพืชหือใดก็ได้ ใส่ขวดแก้วกรอกให้กระบือกิน สำหรับกระบือโต 1 ลิตร กระบือเล็กครึ่งลิตร	นำยาสูบ ปูนกินหมาก มาผสมกันคลุกกันให้พอเหนียวในสัดส่วนที่เท่าๆ กัน นำไปปิดที่บาดแผลให้มิด 3-4 วัน ต่อครั้ง
2.	นายเฉลิม ปีตาเลิศ	โรคพยาธิภายใน นำเปลือกสะเดามาโขลกแล้วนำมาแช่ในน้ำขาวข้าวในตอนเช้า แล้วคั้นเอาแต่น้ำนำมากรอกให้กระบือกินในตอนเย็น นำน้ำยาที่ใส่ขวดนำไปกรอกให้กระบือกินครั้งละ 3 ขวด ทำ 5-6 ครั้ง ห่างกัน 3-4 วัน	นำผลมะเฟือง ลูกลอกเปลือกคลุกกับเกลือทั้งลูก นวดที่ล้นกระบือค่อยๆ คลึงให้ทั่วจนกว่าผลมะเฟืองและเกลือจะหมดไป	นำใบย่านางหนึ่งกำมือ ผสมน้ำปลาร้าครึ่งแก้ว โขลกให้เข้ากัน กรองเอาน้ำ นำไปกรอกให้กระบือกิน ผสมน้ำเล็กน้อยให้กระบือกินง่ายขึ้น	นำยาสูบ ปูนกินหมาก มาผสมให้เหนียวพอประมาณ ในอัตราส่วนที่เท่ากัน มากหรือน้อยขึ้นกับขนาดบาดแผลปิดที่บาดแผล

ที่	ชื่อเกษตรกร	ภูมิปัญญาในการโรคสำคัญในกระบือ (ตำรับยา/การรักษา)			
		โรคพยาธิ	โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย	โรคท้องอืด	โรคหนอนแมลงวัน
3.	นายดี จันทร์ชา	โรคพยาธิภายใน นำเปลือกข่อยมาทุบพอแหลก คองกับน้ำเกลือนาน 3 วัน นำไปวางไว้ในรางหญ้า วันละ 1 กิโลกรัมให้กินติดต่oprะมาณหนึ่งอาทิตย์ โรคพยาธิภายนอก นำใบหน้อยหน้า ยาเส้น กำมะถัน น้ำมันพืช ในปริมาณเท่าๆ กันผสม นำมาทาบริเวณที่เป็นโรค ประมาณ 2-3 อาทิตย์	นำเปลือกประดู่มาต้ม ใส่น้ำท่วมเปลือกเคี้ยวให้ขึ้น กรองเอาน้ำนำไปราดเท้ากระบือที่เป็นแผลทุกวัน	นำน้ำมันพืชใส่ขวดแก้วหรือกระบอกไม้ไผ่ กรอกให้กระบือกิน กระบือโต 1 ลิตร กระบือเล็กครึ่งลิตร	นำยาสูบ ปูนกินหมากผสมกันในอัตราส่วนที่เท่ากัน จะมากหรือน้อย ขึ้นกับระดับรุนแรงของการอักเสบ นำไปปิดบาดแผล
4.	ร.ต.ต.ณรงค์วิษยะสม	โรคพยาธิภายใน นำลูกขอสูก 5 ลูกคองกับข้าวเหนียวที่เหลือกิน 1กำ กับเกลือ 2 ช้อนโต๊ะ ผสมน้ำ 1 ลิตรคองไว้ประมาณ 1-2 คืน วางให้กระบือกินหรือ คั้นเอาแต่น้ำกรอกให้กระบือกิน 2-3 วัน	นำเปลือกประดู่มาต้ม ใส่น้ำท่วมเปลือกเคี้ยวให้ขึ้น กรองเอาน้ำนำไปราดเท้ากระบือที่เป็นแผลทุกวัน	ใช้น้ำมันพืชหยีห่อไค้ได้ ใส่ววดแก้วกรอกให้กระบือกิน สำหรับกระบือโต 1 ลิตร กระบือเล็กครึ่งลิตร	นำยาสูบ ปูนกินหมากมาผสมกันคลุกกันให้พอเหนียวในสัดส่วนที่เท่าๆ กัน นำไปปิดที่บาดแผล 3-4 วัน/ครั้ง
5.	นายณรงค์จักรแก้ว	โรคพยาธิภายใน นำเมล็ดน้อยหน้า 20 เมล็ด มาตำให้ละเอียดผสมน้ำ 1 แก้ว แล้วกรอกให้กระบือกินครั้งเดียว แต่ทำทุกๆ หกเดือนหรือหนึ่งปี	นำเปลือกประดู่มาต้ม ใส่น้ำท่วมเปลือกเคี้ยวให้ขึ้น กรองเอาน้ำนำไปราดเท้ากระบือที่เป็นแผลทุกวัน	นำใบย่านางหนึ่งกำมือ ผสมน้ำปลาร้าครึ่งแก้ว โขลกให้เข้ากัน กรองเอาน้ำกรอกให้กระบือกิน	นำยาสูบ ปูนกินหมากผสมกันในสัดส่วนที่เท่ากัน ไปปิดบาดแผล สัปดาห์ละครั้ง ประมาณ 2-3 สัปดาห์

ที่	ชื่อเกษตรกร	ภูมิปัญญาในการโรคดำคัญในกระบือ (ตำรับยา/การรักษา)			
		โรคพยาธิ	โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย	โรคท้องอืด	โรคหนอนแมลงวัน
6.	นายณัฐพงษ์ จันทร์สะอาด	โรคพยาธิภายใน นำบอระเพ็ด โขลกพอแหลก 1/2 กิโลกรัม เกลือ 2 หยิบมือ ผสมกันคั้นเอาแต่น้ำ นำน้ำยาที่ คั้นได้นำไปใส่ขวดแล้วกรอกให้กระบือกินโดยตรง	ไม่เคยรักษาด้วยภูมิ ปัญญาด้วยสมุนไพร	นำใบรางจืด 1 กำมือ โขลกให้แหลกผสม เกลือ 2 ช้อนโต๊ะ และ น้ำซาวข้าว 1 แก้ว นำไปกรอกให้กระบือ กินกับน้ำสะอาด เล็กน้อย	ไม่เคยรักษาด้วยภูมิ ปัญญาด้วยสมุนไพร

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผล

จากการศึกษาข้อมูล และสัมภาษณ์ปราชญ์ผู้รู้สูตรและวิธีการปรุงยาสมุนไพรสำหรับรักษาโรคสำคัญในกระป๋อง 4 โรค คือ โรคพยาธิ โรคท้องอืด โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย และโรคแผลหนองแมลงวัน จำนวน 6 ท่านในเขตตำบลสันปูเลย อำเภอคอยสะแกด จังหวัดเชียงใหม่ จนได้ทราบถึงภูมิปัญญา ที่เป็นการวินิจฉัยโรค องค์ความรู้สูตรยา วิธีการปรุงยา และภูมิปัญญาในการรักษาโรคในกระป๋องจากสมุนไพรในท้องถิ่น ดังต่อไปนี้

1) โรคพยาธิ

โรคพธินั้นแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ โรคพยาธิภายในและโรคพยาธิภายนอก ซึ่งพบว่าเกษตรกรหรือปราชญ์ผู้รู้ทั้ง 6 ท่าน สามารถที่จะใช้ประสบการณ์ ในการวินิจฉัย วิเคราะห์โรคในกระป๋อง ว่าเป็น โรคพยาธิภายในได้ สามารถวิเคราะห์สาเหตุของโรค ว่าเกิดจากการที่กระป๋องกินหญ้าหรืออาหารที่มี ตัวอ่อน หรือไข่พยาธิ ที่ออกมาจากกระป๋องตัวที่เป็น โรคเช่น มูล น้ำลาย เข้าไปในร่างกายของกระป๋อง หรือ พยาธิบางชนิดติดต่อทางสายรก หรือ น้่านมแม่ ติดต่อสู่ลูกกระป๋อง อาการที่เห็นชัดเจนก็คือ กระป๋องโตช้า แคระแกรน ผิวหนังหยาบ แหวดไม่สดใส ท้องเสียมูลเหลวมีสีเทา และมีกลิ่นเหม็น สุขภาพร่างกายไม่แข็งแรง

แต่ในส่วนของภูมิปัญญาในการผลิตและปรุงยา ของปราชญ์ผู้รู้ 6 ท่าน นั้น มีความแตกต่างกันของสูตร และวัตถุดิบที่มีอยู่และสามารถใช้ได้ในพื้นที่ ซึ่งได้รับการสืบทอดภูมิปัญญาจากพ่อสู่ลูก จากลูกสู่หลานด้านการใช้สมุนไพรมาผสมปรุงเป็นตำรับยาในการรักษาโรคพยาธิภายใน หลายสูตร ดังนี้

สูตรที่ 1 ใช้บอระเพ็ดครึ่งกิโลกรัม เกลือ 2 หยิบมือ ผสมกันแล้วคั้นเอาแต่น้ำ บรรจขวดแล้วนำมากรอกให้กระป๋องกิน

สูตรที่ 2 ใช้เมล็ดน้อยหน่า โดยนำน้ำเมล็ดน้อยหน่ามาตำให้ละเอียดผสมน้ำ แล้วกรอกให้กระป๋องกิน ทำทุกๆ หกเดือนต่อหนึ่งครั้ง

สูตรที่ 3 นำลูกขอสุก ข้าวเหนียวที่เหลือนกิน เกลือแกง และน้ำสะอาด วิธีปรุงยา นำลูกขอสุกคองกับข้าวและเกลือ ผสมน้ำ วางให้กระป๋องกินหรือ คั้นเอาแต่น้ำ กรอกให้กระป๋องกิน ประมาณ 2-3 วัน

สูตรที่ 4 นำเปลือกข่อยมาทุบ ดองกับน้ำเกลือทิ้งไว้วัน 3 วัน วางไว้ในรางหญ้าให้ กระจับปี่กินติดต่อกันประมาณหนึ่งสัปดาห์

สูตรที่ 5 นำใบน้อยหน้า 1 กำมือ ตำให้ละเอียดผสมน้ำสะอาดเล็กน้อย คั้นเอาแต่น้ำ แล้วเอาผสมกับน้ำกะทิเล็กน้อยนำไปกรอกให้กระจับปี่กิน

ผลการรักษาในทุกสูตร มีประสิทธิภาพใกล้เคียงกัน เมื่อกระจับปี่ได้กินยาเข้าไปแล้ว กระจับปี่จะมีอาการดีขึ้นคือ แหวดาศไส ร่าเร็ง กินหญ้าและอาหารดีขึ้น ร่างกายกระจับปี่จะค่อยๆ แข็งแรงขึ้น อ้วนขึ้น มูลที่ถ่ายออกมาแข็งและสีดำปกติ

ส่วนโรคพยาธิภายนอกนั้น ปราชญ์ผู้รู้ทั้ง 6 ท่าน สามารถที่จะใช้ประสบการณ์ ในการ วินิจฉัย วิเคราะห์โรคในกระจับปี่ ว่าเป็นโรคพยาธิภายนอกได้ อีกทั้งสามารถที่จะวิเคราะห์สาเหตุ ของโรคว่าเกิดจาก เห็บ เหา ไร เหลือบ ยุง รื่น แมลงวัน จี๊เรื้อน โดยพยาธิเหล่านี้จะดูดกินเลือด น้ำเหลืองจากตัวกระจับปี่ทำให้กระจับปี่อ่อนแอ และพวกเห็บ เหา และจี๊เรื้อนจะทำให้กระจับปี่เกิด อาการคันทำให้เกิดความเครียด ทำให้ผิวหนังหยาบกร้าน ขนหล่นหรือลอกออก และยังจะนำโรค อื่นมายังกระจับปี่อีก

การผลิตและปรุงยา ของปราชญ์ผู้รู้ 6 ท่าน นั้น มีทั้งหมด 3 สูตร เป็นตำรับยาในการ รักษาโรคพยาธิภายนอก ดังนี้

สูตรที่ 1 นำเมล็ดน้อยหน้า 10-12 เมล็ดมาตำให้ละเอียด ผสมกับเหล้าขาว ¼ แก้ว ใช้ ทาบริเวณที่เป็นโรคใช้รักษาโรจจี๊เรื้อน

สูตรที่ 2 นำใบน้อยหน้า ยาเส้น กำมะถัน น้ำมันพืช ในปริมาณเท่าๆ กัน ผสมให้เข้า กัน แล้วนำมาทาให้ทั่วจนกว่าจะหายจากอาการ (จี๊เรื้อน)

สูตรที่ 3 โรจเห็บ เหา นำเมล็ดน้อยหน้า 1 กำมือ ตำพอแหลก แซ่ด้วยเหล้าขาวครึ่งแก้ว น้ำสะอาดสองแก้วแช่ทิ้งไว้หนึ่งคืน

วัตถุประสงค์ที่ใช้ทุกสูตร เป็นสมุนไพรในพื้นที่ ซึ่งได้รับการสืบทอดภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษในการใช้สมุนไพรมาผสมปรุงเป็นตำรับยาในการรักษาโรคพยาธิภายนอก ผลการรักษา มีความคล้ายคลึงกันของประสิทธิภาพในการรักษาในทุกสูตร จากการติดตามสังเกต พบว่า เมื่อ กระจับปี่ได้ทายาไปแล้วตามกำหนด กระจับปี่จะมีอาการคันลดลงตามลำดับและสีของผิวหนังจะค่อยๆ กลับมาดังเดิม ขนก็จะค่อยๆ ขึ้นมาภายหลัง สุดท้ายยาก็จะหมดความรำคาญกินหญ้าและอาหาร ดี ร่างกายแข็งแรง

2) โรคท้องอืด

ปราชญ์ผู้รู้ทั้ง 6 ท่าน สามารถที่จะใช้ประสบการณ์ ในการวินิจฉัย วิเคราะห์โรคในกระป๋อง ว่าเป็นโรคท้องอืดได้ สามารถวิเคราะห์สาเหตุของโรค ว่าโรคท้องอืดในกระป๋องเกิดจากการที่กระป๋อง กินพวกหญ้าอ่อน พืชตระกูลถั่วจำนวนมาก ทำให้เกิดก๊าซในท้องมากกว่าปกติ หรือเกิดจากการที่กระป๋องกินของแข็ง เช่น มะม่วงแก่ ชั่งข้าวโพด กระจุก ถูพลาสติก ทำให้ไปอุดตันทางเดินอาหารระหว่างปากและกระเพาะอาหาร รวมทั้งเกิดจากการที่กระป๋องนอนข้างเดียวไม่กลับข้างเนื่องจากป่วยหนัก อาการเช่นนี้ ถ้าไม่รีบรักษากระป๋องอาจตายอย่างเฉียบพลันได้

ภูมิปัญญาในการผลิตและปรุงยา ของปราชญ์ผู้รู้ 6 ท่าน นั้น มีความแตกต่างกันของสูตร และวัตถุดิบที่ใช้ในพื้นที่ ซึ่งได้รับการสืบทอดภูมิปัญญาจากพ่อสู่ลูก จากลูกสู่หลานด้านการใช้สมุนไพรมาผสมปรุงเป็นตำรับยาในการรักษาโรคท้องอืด ดังนี้

สูตรที่ 1 นำน้ำมันพืชมากรอกให้กระป๋องกิน ในอัตราส่วน คือ กระป๋องใหญ่ 1 ลิตร กระป๋องเล็กครึ่งลิตร

สูตรที่ 2 นำใบย่านาง น้ำปลาร้า คั้นผสมใบย่านางกับน้ำปลาร้า กรองเอาเฉพาะน้ำนำไปกรอกให้กระป๋องกิน

สูตรที่ 3 นำใบรางจืดมาบดผสมเกลือ และน้ำข้าวข้าว กรอกให้กระป๋องกิน

เมื่อกระป๋องกินยาเข้าไปแล้ว กระป๋องจะมีอาการค่อยๆดีขึ้น กล่าวคือ ช่องท้องที่ขยายใหญ่โดยเฉพาะสว่าปด้านซ้ายจะค่อยๆ ลดลงจนเป็นปกติ อาการที่กระป๋องกระวนกระวายเนื่องจากไม่สบายท้องจะหายไป และจะค่อยๆ กินหญ้าได้เป็นปกติดังเดิม

3) โรคปากเปื่อย เฝือกเปื่อย

การเกิดโรคปากเปื่อยเฝือกเปื่อยนั้น เกิดจากเชื้อไวรัส มี 3 ชนิดคือ ชนิดโอ ชนิดเอ และชนิดเอเซียวัน เป็นโรคระบาด ติดต่อทางน้ำนม การเลีย การหายใจ สู่กระป๋องตัวอื่น หากมีคนหรือกระป๋องเข้าไปในพื้นที่มีการระบาด ไวรัสจะติดมากับร่องเท้า เฝือก เสื้อผ้าจะเป็นพาหะไปสู่กระป๋องตัวอื่นๆ ต่อไป

ซึ่งปราชญ์ผู้รู้ทั้ง 6 ท่าน สามารถที่จะใช้ประสบการณ์ ในการวินิจฉัย วิเคราะห์โรคในกระป๋อง ว่าโรคปากเปื่อยเฝือกเปื่อยในกระป๋องนั้น กระป๋องจะมีอาการกินอาหารไม่ได้ เนื่องจากบนลิ้นและในปากเป็นแผล และมีแผลที่ขาและเท้า ทำให้กินอาหารและเคลื่อนไหวลำบาก ส่งผลให้

ร่างกายชুবวมลงอย่างรวดเร็ว ดังนั้น สาเหตุการตายของกระบือด้วยโรคนี้ จึงเกิดจากการกินอาหารไม่ได้

ตำรับยาสมุนไพรมะพร้าวที่ใช้ในการรักษาโรคปากเปื่อย เพ้าเปื่อย มี 2 สูตร ดังนี้

สูตรที่ 1 นำเปลือกประคูดมต้มเคี่ยวให้ข้น กรองเอาน้ำ ไปราดเพ้าสัตว์ที่เป็นแผล ทำต่อเนื่องทุกวัน จนกว่าแผลจะตกสะเก็ดแล้วหายจึงหยุดรักษา

สูตรที่ 2 นำผลมะเฟืองสุกเปรี้ยว ปลูกเปลือกออก คลุกกับเกลือหึ่งลูก นำไปนวดลั่นให้กระบือ

จากการติดตามผลการรักษาทั้งสองสูตร เมื่อนำยาสมุนไพรมะพร้าวไปทำการรักษากระบือแล้วพบว่า แผลที่ขากระบือนั้นจะหายก่อน ส่วนแผลในปากและลิ้นจะค่อยๆ สมาน และกระบือสามารถกินหญ้าอาหารที่อ่อนๆ ไปก่อนได้ เมื่อเวลาผ่านไปสักกระยะหนึ่ง กระบือก็จะกลับมากินหญ้าและอาหารได้ดังเดิม

4) โรคแผลหนองแมลงวัน

โรคแผลหนองแมลงวันนั้น มักเกิดจากอุบัติเหตุเริ่มแรก ที่กระบือจะเป็นแผลสดจากการถูกไม้ตำ ลวดหนามเกี่ยว หรืออาจเป็นแผลจากเห็บ แผลที่เกิดจากการต่อสู้กัน แผลสายสะดือของลูกกระบือเกิดใหม่ ซึ่งกลายเป็นแหล่งที่นำแมลงวันมาวางไข่ จนทำให้เกิดหนองแมลงวันขึ้น ส่งผลให้บาดแผลอักเสบรุนแรงขึ้น ถ้าเป็นมากอาจทำให้กระบือตายในเวลาต่อมาได้

ภูมิปัญญาในการผลิตและปรุงยา ของปราชญ์ผู้รู้ 6 ท่าน ในการใช้สมุนไพรมะพร้าวปรุงเป็นตำรับยาในการรักษาโรคแผลหนองแมลงวัน มี 2 สูตร ดังนี้

สูตรที่ 1 นำยาสูบ และปูนแดง ผสมให้เข้ากันแล้วเอาไปอุดรูแผล โดยก่อนใช้ยาให้เอาหนองออกให้หมดก่อน

สูตรที่ 2 นำเส้นยาสูบหนึ่งกำมือ ตำผสมกับน้ำมันดีเซล ปริมาณสองช้อนโต๊ะ นำไปปิดปากแผล

ปกติ เมื่อนำยาใส่ให้กระบือแล้ว ส่วนมากทำเพียงครั้งเดียวก็จะหาย เนื่องจากยาได้ปิดที่แผลและช่วยสมานแผล รวมถึงป้องกันเชื้อโรคต่างๆ เข้าสู่บาดแผล แต่ถ้ายาที่ปิดไปหลุดออกมา ก็ให้ผสมใส่ใหม่จนกว่าแผลจะหาย ส่วนมากจะหายภายใน 1-2 สัปดาห์

ภูมิปัญญาในการรักษาโรคในกระบือทั้ง 4 โรคหลักนี้ ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษบ้าง จากการเรียนรู้ สังเกตประสบการณ์ลองผิดลองถูกด้วยตนเองบ้าง จนสามารถที่จะได้สูตรที่สามารถแก้ไขปัญหา รักษาโรคในกระบือได้จริง

อภิปรายผล

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ในการวิจัยเพื่อศึกษาวิธีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยการใช้สมุนไพรมาใช้รักษาโรคในกระปือจำนวน 4 โรคได้แก่ โรคพยาธิ โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย โรคท้องอืด และโรคหนองนมแมว และเพื่อศึกษาดำรงรักษา ขั้นตอนการปรุงยาและวิธีการรักษาโรคในกระปือ โดยศึกษารวบรวมข้อมูลจากผู้เลี้ยง ซึ่งเป็นปราชญ์ชาวบ้าน ผู้ที่มีความเชี่ยวชาญการดูแลรักษาโรคในกระปือ เป็นผู้มีความรู้ในสูตรยาและวิธีปรุงยาสมุนไพร โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจำนวน 6 ราย ในเขตตำบลสันปูเลย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

สิ่งที่ผู้วิจัยได้ค้นพบ จากการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการดูแลรักษาโรคในกระปือของปราชญ์ภูมิปัญญาจำนวน 6 ท่าน สามารถสรุปได้ว่า แต่ละท่านล้วนมีภูมิหลังที่มีอาชีพเป็นเกษตรกร สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ที่มีการทำเกษตรแบบธรรมชาติ ควบคู่ไปกับการเลี้ยงสัตว์ คือ กระปือ ที่เป็นแรงงานสำคัญในภาคเกษตร มีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับการทำเกษตรและเลี้ยงสัตว์โดยใช้ภูมิปัญญาเพื่อดูแลระบบเกษตรแบบองค์รวม โดยในส่วนของ การเลี้ยงกระปือนั้น ต้องอาศัยภูมิปัญญาในการเลี้ยงตั้งแต่กระปือเกิดตลอดออกมา การให้อาหาร การสร้างโรงเรือน การฝึกฝนให้ไถนา การผสมและขยายพันธุ์ รวมไปถึงการดูแลรักษาเมื่อเกิดโรคต่างๆ ผสมผสานไปกับความเชื่อ ความเคารพในธรรมชาติ จึงมีพิธีกรรมเกี่ยวกับควาย เช่น การอัญเชิญควาย เป็นต้น ดังนั้น มิตินของภูมิปัญญา จึงกว้างขวางมากกว่าการดูแลรักษาโรค แต่รวมไปถึงการดูแลวงจรชีวิตของกระปือด้วย

ในปัจจุบัน ด้วยพัฒนาการทางด้านเทคโนโลยีการเกษตร มีการใช้รถไถเครื่องจักรกลต่างๆ แม้จะทำให้กระปือถูกลดบทบาทความสำคัญลงไป และมีจำนวนผู้เลี้ยงลดลงเรื่อยๆ ขณะนี้หน่วยงานภาครัฐ ก็ไม่ได้มีนโยบายหรือยุทธศาสตร์ ที่จะส่งเสริมการเลี้ยงกระปือในชนบทเพื่อการเกษตร จึงขาดการสนับสนุนทางวิชาการ การรักษาโรค และงบประมาณ แต่สำหรับเกษตรกรหรือปราชญ์ภูมิปัญญาจำนวน 6 ท่าน ที่เป็นกรณีศึกษานั้น กระปือก็ยังคงคุณค่าและความสำคัญอยู่ ทั้งในแง่ของการใช้แรงงาน การเป็นสินทรัพย์ เป็นอาหารบริโภค มูลสัตว์ที่เป็นปุ๋ยบำรุงดินอย่างดี ใช้ต้นทุนต่ำคืออาหารตามธรรมชาติ สร้างความเพลิดเพลินทางจิตใจ เมื่อเกิดโรคในกระปือ การจะส่งต่อเพื่อการดูแลรักษาจากสัตว์แพทย์ หรือโรคพยาบาลสัตว์เป็นไปได้ยาก

ดังนั้น ปราชญ์ภูมิปัญญาจำนวน 6 ท่าน จึงต้องอาศัยการเรียนรู้ โดยใช้ภูมิปัญญาบวกกับประสบการณ์ที่ได้ลองผิดลองถูก มาดูแลรักษาเมื่อเกิดโรคในกระปือ เริ่มด้วยการวินิจฉัยโรค

จากอาการของกระปือ แล้วจึงปรุงตำรับยาสมุนไพร และดำเนินการรักษาตามอาการ มีการติดตาม ประเมินผลการรักษาแบบใกล้ชิด ซึ่งพบว่า การใช้ภูมิปัญญาที่เน้นการใช้สมุนไพรนั้น สามารถดูแล รักษาโรคในกระปือได้จริง อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้จากการวิจัยถึงการรักษาโรคหลักที่เกิดกับ กระปือจำนวน 4 โรค คือ โรคพยาธิ มีการใช้สมุนไพร คือ บอระเพ็ด ลูกยอสุก เมล็ดหน้อยหน้า ข้าว เหนียว เปลือกข่อย โรคท้องอืด ใช้สมุนไพร คือ ใบย่านาง น้ำปลาร้าโบราณจืด และน้ำมันพืช โรค ปากเปื่อยเท่าเปื่อย ใช้สมุนไพร คือ เปลือกประคูน มะเฟืองสุก และ โรคแผลหนองแมลงวัน ใช้ สมุนไพร คือ ยาสูบ ปูนแดง ซึ่งประชาชนแต่ละคน มีการใช้สูตรสมุนไพรที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับ วัตถุประสงค์ที่มีในท้องถิ่น และภูมิปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดมา

การรักษาโรคในกระปือด้วยสมุนไพร นอกจากจะมีประสิทธิภาพ สามารถรักษาโรค ในกระปือให้หายขาดได้จริงแล้ว ยังส่งผลให้เกษตรกรสามารถที่จะพึ่งพาตนเอง ลดค่าใช้จ่ายที่หาก จะต้องนำกระปือไปรักษาด้วยยาหรือศาสตร์สมัยใหม่ได้มาก

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

- 1) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งในระดับนโยบาย และในระดับพื้นที่ ควรมีแผน ยุทธศาสตร์ ในการส่งเสริมให้มีการเรียนรู้สืบทอดภูมิปัญญาการรักษาโรคใน กระปือโดยใช้สมุนไพร โดยให้เกษตรกรผู้เชี่ยวชาญ สามารถถ่ายทอดให้กับ เยาวชนในพื้นที่และในพื้นที่ใกล้เคียง
- 2) หน่วยงานในระดับจังหวัด เช่น ปศุสัตว์จังหวัด ควรให้การสนับสนุนและเรียนรู้ ภูมิปัญญาการรักษาโรคในกระปือโดยใช้สมุนไพร เป็นทางเลือกสำหรับเกษตรกร ในการพึ่งตนเอง

ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

- 1) ควรมีการวิจัยเพิ่มเติม โดยใช้องค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เพื่อการพัฒนาภูมิปัญญา หรือตำรับยาสมุนไพร สำหรับใช้ในการรักษาโรคในกระปืออย่างเป็นระบบ เพื่อ การพึ่งพาตนเองในชุมชนได้

บรรณานุกรม

กัญญารัตน์ อันตะกุล. (2540). การปรับเปลี่ยนอาชีพของเกษตรกรในชุมชนกิ่งเมืองกิ่งชนบท.

เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

กฤษณา ไกรสินธุ์. (2550). ของฝากจากอินเดีย. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยและพัฒนา.

กรมปศุสัตว์. (2550). การเลี้ยงกระบือ. กรุงเทพฯ: เอกสารคำแนะนำ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

กระทรวงศึกษาธิการ. (2539). ภูมิปัญญาท้องถิ่น. ระบบออนไลน์. วันที่ 18 สิงหาคม 2558

กลุ่มสารสนเทศและข้อมูลสถิติ กรมปศุสัตว์. (2557). สถิติกระบือและผู้เลี้ยงกระบือไทย.

ระบบออนไลน์. สืบค้นวันที่ 15 กรกฎาคม 2558 แหล่งที่มา <http://s-buffalo.dld.go.th>.

จรัญ จันทลักษณ์. (2527) ควายในระบบไร่นาไทย. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

จารุวรรณ ชรรมวัตร. (2543). ภูมิปัญญาอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 3. อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซ็ท.

จินตนา อินทรมงคล และคณะ. (2550). การฝึกคนและฝึกควายไถนา. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรมปศุสัตว์:

โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย

จิรากร เกตุบุรณะ. (2550). โอกาสและข้อได้เปรียบของการเลี้ยงกระบือ. ระบบออนไลน์.

แหล่งที่มา <http://www.dld.go.th/service/buffalo/buff03.html>. สืบค้น 15 ตุลาคม 2550.

จรัส ใจลังกา และคณะ. (2557). ผลของสารสกัดจากน้อยโหน่ง ตะไคร้หอม และโลดีน

ในการกำจัดเห็บโค. เชียงราย: ศูนย์วิจัยและพัฒนาการปศุสัตว์เขต 5.

ฉลองชัย ชุ่มชื่น และคณะ. (2551). การใช้ฝักจามจรีเลี้ยงกระบือ: รายงานการวิจัย. กรุงเทพฯ:

สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ.

ประสพ บุรณมานัส. (2527). กระบือและการรักษา. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

พิทยา ภาภิรมย์. (2549). **พยาธิภายในโคพื้นเมือง**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ดี.

ยอดชาย ทองไทยนันท์ และคณะ. (2548). **การเลี้ยงโคเนื้อ**. พิมพ์ครั้งที่ 1. โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์
การเกษตรแห่งประเทศไทย.

ยุคล ละม้ายจีน. (2550). **ความหลากหลายของพืชสมุนไพรและการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนตาม
ภูมิปัญญาท้องถิ่น**. อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.

วินัย พิมพ์พานิช และคณะ. (2549). **เปรียบเทียบประสิทธิภาพของการใช้สมุนไพรและยาถ่ายพยาธิ
ในแพะ**. วารสารวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

วิษณุวัฒน์ นิมน้อย. (2556). **ความชุกของการติดพยาธิใบไม้ตับชนิด Fasciola ในโคและกระบือ
รอบทะเลสาบสงขลา**. เอกสารการประชุมทางวิชาการ. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ศรเทพ ธีมวาสร. (2526). **การเลี้ยงควาย**. กรุงเทพฯ. พิมพ์ครั้งที่ 1. องค์การค้ำของครูสภา

ศุภชัย นามแก้ว. (2548). **การระบาดของโรคเซอร์ราโนโค - กระบือ**. ระบบออนไลน์. แหล่งที่มา.
วันที่ 19 มิถุนายน 2558. <http://guideubon.com/news/view.php>.

ศักดิ์ชัย เกียรตินาคินทร์. (2542). **ภูมิปัญญาไทยพัฒนาไทย**, วารสารวัฒนธรรมไทย.
ฉบับเดือนเมษายน-พฤษภาคม พ.ศ. 2542.

เอี่ยม ทองดี. (2540). **ควายไทย: สัตว์กตัญญูซึ่งกำลังถูกลืม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ.

ภาคผนวก

แบบสัมภาษณ์

งานวิจัยเรื่อง การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการรักษาโรคในกระบือ
ในเขตตำบลสันปูเลย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

คำชี้แจง

แบบสัมภาษณ์นี้เป็นแบบสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อต้องการทราบความคิดเห็นของผู้ให้สัมภาษณ์ สำหรับนำมาวิเคราะห์และสรุปในงานวิทยานิพนธ์เรื่อง “การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการรักษาโรคในกระบือในเขตตำบลสันปูเลย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่” ข้อมูลที่ได้ผู้วิจัยจะเก็บเป็นความลับและจะนำข้อมูลที่ได้มาใช้ในการเขียนงานวิทยานิพนธ์เท่านั้น อีกทั้งข้อมูลดังกล่าว จะเป็นประโยชน์ต่อบุคคลรุ่นหลัง ที่จะรักษาภูมิปัญญาตำรับยาสมุนไพรที่นำไปรักษาโรคในกระบือไว้ต่อไป

ส่วนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของผู้ตอบแบบสัมภาษณ์

ชื่อ.....นามสกุล.....

บ้านเลขที่..... หมู่ที่..... ตำบล..... อำเภอ.....

จังหวัด..... สมาชิกในครอบครัว.....คน

อาชีพหลัก 1.....

2.....

3.....

ระดับการศึกษาสูงสุด.....สถาบันการศึกษา.....

จำนวนกระบือที่เลี้ยง กระบือพ่อพันธุ์.....ตัว กระบือแม่พันธุ์.....ตัว

ลูกกระบือ.....ตัว ระยะเวลาการเลี้ยง.....ปี

ได้รับการสืบทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรรักษากระบือจาก.....

ประวัติชีวิต โดยย่อ.....

ส่วนที่ 2 ภูมิปัญญาในการวินิจฉัยโรค

2.1 ภาวะมือที่เป็นโรคมืออาการอย่างไรบ้าง ท่านมีการสังเกตอย่างไรในโรคเหล่านี้

- 1) โรคปากเปื่อยเท้าเปื่อย
- 2) โรคพยาธิ
- 3) โรคท้องอืด
- 4) โรคนอนแมลงวัน

2.2 สาเหตุของโรคต่างๆ ดังกล่าว ที่เกิดกับภาวะมืออะไรบ้าง

ส่วนที่ 3 ภูมิปัญญาในการผลิตและปรุงตำรับยา

3.1 สมุนไพรที่ใช้ในการรักษาโรคในภาวะมือ จำนวน 4 โรค มีสูตรยาประกอบด้วยสมุนไพรอะไรบ้าง

3.2 การเก็บยาสมุนไพร เก็บจากแหล่งไหน มีกระบวนการขั้นตอน ในการผลิตและปรุงยาอย่างไรบ้าง

ส่วนที่ 4 ภูมิปัญญาในการรักษาโรค

4.1 วิธีการรักษาโรค โดยการนำยาสมุนไพรที่ปรุงแล้ว มาสู่การรักษา มีรายละเอียดขั้นตอนอย่างไรบ้าง

4.2 ผลการรักษา จากการใช้สมุนไพรสูตรต่างๆ เป็นอย่างไร

4.3 ท่านมีการติดตามผลการรักษาอย่างไร มีข้อจำกัดและปัญหาอุปสรรคอย่างไรบ้าง

ขอขอบพระคุณท่านผู้ตอบแบบสัมภาษณ์เป็นอย่างสูง

(นายศัพัทธ์ ยะสม)

ผู้วิจัย

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ - นามสกุล นายศัพัทธ์ ยะสม

วันเดือนปีเกิด 14 สิงหาคม พ.ศ. 2525

ที่อยู่ 109/16 หมู่ 1 ตำบล ดันเปา อำเภอสันกำแพง
จังหวัดเชียงใหม่ รหัสไปรษณีย์ 50130

เบอร์โทรศัพท์ 097-9712865

อีเมล mark0979712865@gmail.com

ประวัติการศึกษา พ.ศ.. 2546 วท.บ (เกษตรศาสตร์) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

